FELSEFENİN İLKELERİ

René Descartes

Çev. : Mesut Akın

say

FELSEFENİN İLKELERİ

René Descartes
(d. 31 Mart 1596, Lahey - ö. 11 Şubat 1650, Stockholm)

Büyük Fransız filozofu. Eski dogmacılığın yerine bilginin eleştirisini, yöntemli kuşkuyu getirerek çağdaş felsefenin temellerini atmıştır. Descartes, Rönesans'tan itibaren, dinin baskısına karşın deney yöntemini savunan, matematik ve astronomiyi geliştiren filozofların çalışmalarını bir sistem haline getirmiş, kendisiyle başlayan yeni bir felsefe çağı yaratmıştır.

Zengin bir burjuva ailesinin çocuğu olarak dünyaya geldi. 1604'te IV. Henri'nin açılmasına izin verdiği, Cizvitler'in yönettiği Fleche Koleji'ne gönderildi. Descartes, sekiz yıl okuduğu bu okulda, Tanrıbilimci yetiştirmek amacıyla okutulanlardan ziyade matematikle uğraştı. Bu okulda öğretilenleri birbiriyle bağlantısız parçalar olarak gören Descartes, buna karşılık matematiğin yöntemindeki sağlamlığa hayrandı. *Yöntem Üzerine Konuşma* adlı yapıtının birinci bölümünde, yirmi yaşına kadar türlü bilimler hakkında edindiği fikirleri açıklar, okullardaki dil ve tarih öğrenimine dil uzatır ve her şeyden önce, çocuklara düşünmeyi öğretmenin yararına inandığını ortaya koyar.

Descartes, koleji bitirdikten sonra Paris'e gitti. En büyük emeli yabancı ülkelerle, ulusların özelliklerini incelemekti. Bu amaçla, o zamanlar İspanya'ya karşı Fransa'yla ittifak yapmış olan Hollanda'ya gitmek için Prens Maurice de Nassau'nun ordusuna yazıldı. Ancak bağımsızlığını koruyabilmek için maaş almayı reddetti. İki yıl Breda şehrinde kaldı. Bu arada, *Traite de la Musique*'le, bazı denemelerini yazacak zaman bulabildi. Daha sonra Almanya'ya geçerek, Bohemya Kralı'na düşman olan Bavyera Kralı Maximilien'in ordusuna giren Descartes, Otuz Yıl Savaşları'na karıştı. Oradan da Prag'a geçen filozof, bütün askerlik hayatını şu tümceyle özetliyordu: "Alemde akıp giden bu dokuz yıl içinde ben, oynanan komedyanın bir aktörü olmak yerine, seyirciden başka bir şey olmadım."

1625'te askerlikten tamamen çekilen Descartes, hayatının bu döneminde bazen inzivaya çekildi, bazen topluma karıştı. Bir Fransa'da, bir yabancı ülkelerde görüldü. Gittiği ülkelerin bilginleriyle görüştü, insanları ve ulusları inceledi. Felsefe yapmak için daha geniş bir özgürlük bulma umuduyla 33 yaşındayken, dünyada 'özgür yaşanan tek ülke' saydığı Hollanda'daki Franeker'e çekildi. Yirmi bir yıl düşünerek

inzivada yaşadı. Hiç durmadan deneyle ve doğayla uğraştı. Descartes, içeriğini doğanın, insanın, bilimin, felsefenin, âlemin ve Tanrı'nın oluşturduğu geniş sistemini Franeker'da kurdu.

Descartes yaşadığı dönemin bağnaz ve tutucu çevrelerince dinsizlikle suçlanarak mahkemeye çağrıldı. Ancak Fransız sefirinin araya girmesi ve kendisini görmek isteyen İsveç Kraliçesi Christine'in sürekli ricaları, onu ağır cezalardan korudu. Kraliçe ona bir savaş gemisi yolladı, törenlerle karşıladı. Ancak Stockholm'ün sert ve soğuk havası, yıllardır bağlandığı alışkanlıklarının bozulması, sağlık durumu zaten bozuk olan Descartes'ı İsveç'e gelişinin dördüncü ayında öldürdü.

Descartes doğanın açıklanmasında deney, hipotez ve yönetici ilkelerin rolü üzerinde ısrar etmiştir. Tutkular hakkındaki görüşü, içsel olayların yasalarını, organizmanın edimleriyle ve daha çok beynin mekanizmasıyla açıklayan fizyolojik psikolojinin kural ve yöntemi haline getirerek, artık doğanın mistik kuvvetlerle ya da doğaüstü bir müdahaleyle açıklanma döneminin sona erdiğini göstermiştir. Analitik geometrinin kurucusu olan Decartes sayesinde geometride cebirsel yöntemlerden, cebirde de geometriden yararlanma olanağı ortaya çıktı. Düşünce hakkındaki görüşleri, evreni töz örneğine göre düzenleyen Leibniz'in tinsel metafiziğini ve Kant'ın eleştiriciliğini de müjdelemiştir. Descartesçılık, Malebranche, Spinoza, Leibniz gibi filozofların fikirlerinin temelini oluşturur. Bossuet, Fénelon, Arnauld, Nicole, Pascal, Louis de la Forge, G. de Cordemoy, S. Aégis, A. Gulinex, J. Glanvil, P. Daniel Huet gibi filozoflar da Descartes'tan esinlenmişlerdir.

Yapıtları:

Compendium Musicae (1618, Bir Müzik Özeti); *Rugulae ad Directisnem Ingenii* (1628'de başladı; Paris'te tamamladı, 1701'de basıldı; Aklın İdaresi İçin Kurallar); *Discours de la Méthode* (1637, Yöntem Üzerine Konuşma); *Les Météores* (1637, Göktaşları); *Dioptrique* (1637, Işık Kırılması); *Géometrie* (1637, Geometri); *Méditationes Metaphysiques* (1644, Metafizik Düşünceler); *Principia Philosophiae* (1644, Felsefenin İlkeleri, Fransızca çevirisi 1647'de yayınlandı); *Les Passions de l'Âme* (1949, Ruhun Tutkuları); Ölümünden sonra yayınlananlar: *Les Lettres de René Descartes* (1657, 3. cilt; René Descartes'ın Mektupları); *Le Monde de Descartes ou le Traité de la Lumiére* (1664, Dünya ya da Işık Üzerine İnceleme); *Le Traite de l'Homme* (1664, İnsan Üzerine İnceleme); *Opera Omnia* (1670-1683, sekiz cilt), *Traité du Monde* (1677, Dünya Üzerine İnceleme); *Opera Omnia* (1692-1701, sekiz cilt); *Oeuvres Coomplète de Descartes* (1835, Descartes'ın Toplu Yapıtları); *Oeuvres Inédites de Descartes* (1860, Descartes'ın Yayınlanmamış Yapıtları), *Oeuvres de Descartes* (1897-1912, Descartes'ın Yapıtları).

Felsefenin İlkeleri

René Descartes
Çeviren: Mesut Akın

say
İstanbul

Say Yayınları
Düşünce Dizisi

Felsefenin İlkeleri / René Descartes

ISBN 978-975-468-005-8

Özgün adı: *Principia Philosophiae*

Yayın yönetmeni: Murat Batmankaya
Çeviren: Mesut Akın

Baskı: Engin Ofset
Litros Yolu, II. Matbaacılar Sitesi A Blok 1NA33
Topkapı-İstanbul
Tel: (0212) 612 05 53

Ön kapak resmi: Marc Chagal, *Homage to Apollinaise*, 1911/12
Arka kapak resmi: René Descartes

1. baskı: Say Yayınları, İstanbul 1983
8. baskı: Say Yayınları, İstanbul 2001
9. baskı: Say Yayınları, İstanbul 2004
10. baskı: Say Yayınları, İstanbul 2007

11 10 09 08 07 14 13 12 11 10

© **Say Yayınları**
Ankara Cad. 54/12 • TR-34410 Sirkeci-İstanbul
Telefon: 0 212 - 512 21 58 • Faks: 0 212 - 512 50 80
e-posta: sayyayinlari@ttnet.net.tr

Genel Dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 54/4 • TR-34410 Sirkeci-İstanbul
Telefon: 0 212 - 528 17 54 • Faks: 0 212 - 512 50 80
e-posta: dagitim@saykitap.com
Online satış: www.**saykitap**.com

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

Mutlu Prenses Elizabeth'e 27
Yapıtı Latince'den Fransızca'ya Çevirene
Yazarın Mektubu 31

I. BÖLÜM
İnsan Bilgisinin İlkeleri 47

II. BÖLÜM
Özdeksel Şeylerin İlkeleri 101

Kaynakça 149

ÖNSÖZ

René Descartes'ın 10 Temmuz 1644'de tamamladığı *Felsefenin İlkeleri* adlı çalışmasının elimizde iki metni bulunmaktadır. İlki 1644'de yayımlanan Latince metin; ikincisi Papaz Picot'un Latince'den çevirdiği ve Descartes'ın ekleriyle oluşan Fransızca metin.

Başlangıçta Descartes, *Felsefenin İlkeleri*'nin altı bölümden oluşması gerektiğini düşünmüştü: 1– Bilgi Kuramı ve Metafizik (Fizikötesi, Duyuötesi) 2– Özdeksel Şeylerin İlkeleri (Maddeler Dünyasının İlkeleri), 3– Evrenbilim Üzerine Öğretiler (Görülen Dünyaya Dair), 4– Yerin Fiziksel Yapısı (Yere Dair), 5– Bitki ve Hayvanlar, 6– İnsan.

Descartes, felsefesinin dizgesel (sistematik) bir düzen içinde anlatıldığı bu bölümlerin, ne yazık ki, son ikisi tamamlanamadı. Ancak burada getireceği düşünceleri filozof, sonraki çalışmalarında sundu. Deneyimsizliği nedeniyle Descartes'ın buna benzer başka duraklamaları da olmuştur.

1644'de yayımlanan dört bölümden ilki fizikötesini, diğer üçü de fizik konusunu içerir, fiziğin temeli de fizikötesine dayanır.

Diğer üç bölümle karşılaştırıldığında, birinci bölümün tüm yapıtın yaklaşık dokuzda birine, hatta onda birine ulaştığı görülür. Descartes'ın tüm felsefe içinde fizikötesine ayır-

dığı yer oldukça dikkat çekicidir. Okullarda fizikötesi, her zaman fizikten sonra yer alır, dolayısıyla felsefenin son bölümünü oluştururdu. Oysa Descartes felsefeye fizikötesiyle başlayarak bu konuda süregelen kalıpların dışına çıkıyordu. Böylece önemli bir değişim sağlandı. Felsefe artık, görünen nesnelerden görünmeyen nesnelere, dünyadan Tanrı'ya yükselmek değildi. Halbuki kitaplarda fizikötesinin, felsefenin yüksek aşamasını oluşturduğu, onun da ötesinde yüce Tanrıbilim bulunduğu öğretiliyordu.

Fizikötesinin verdiği güvenceyle felsefe yalnızca dünyayı açıklamakta, bu nedenle fizikötesi zorunlu bir hareket noktası olmaktadır. Bu noktadan da doğrudan fiziğe geçilecektir, Tanrıbilim'e bile bile yüz çeviriyor dememekle birlikte Descartes'a ilişkin şunları söyleyebiliriz: Filozofun amacı yüksek bilgi edinmek değildir, onun biricik ve her şeyden önce gelen amacı 'doğanın bilimi'dir. Descartes, doğa bilimini yalnızca ve kendine özgü bir biçimde amaçlamaktadır. İşte bu nedenle doğa biliminin gereksinim duyduğu ilkeleri ispat etmeyi öncelikle ele almıştır.

Demek ki *Felsefenin İlkeleri*'nin birinci bölümünde *Düşünceler*'in konusunu oluşturan nesneyi öğrenmiş oluyoruz. Filozof bu bölüme bile bile 'İnsan Bilgisinin İlkeleri' adını vermektedir. Sıralama ancak bir yerde değişiyor; Tanrı'nın varlığını, yine onun kendi özüyle tanıtlamasıyla, üçüncü tanıtlamadan birincisine geçiyor. Olay artık daha sezgiseldir. Yani diğer tanıtlamalardan daha çok sezgiye dayanmaktadır. Zihnimizde bulunan düşüncesiyle öteki iki tanıt, kendisinde böyle bir düşünce taşıyan zihnimizin varlığıyla Tanrı'nın tanıtlamasından önce geliyor. Kendisini açıklamaya gereksinim duyan bir yapay makine düşüncesinden çıkan karşılaştırma 'Yanıtlar ve Karşı Çıkışlar'da vardır. Bu anlayış *Düşün-*

celer'de* yer almaz. Ancak Descartes bunu *Felsefenin İlkeleri*'nin kapsamına almıştır. Geri kalan kısımda aşağı yukarı aynı sıralama görülür. Özellikle başlangıç ve son bölüm arasında kalan kısımlarda aynı şeylerle karşılaşılmaktadır. Her ikisinde de bir yanlış sorunu ele alınmıştır. Burada sorun genel olarak koyulmamış, gerçeği ararken yaptığımız gerçek yanlışlar ortaya çıkarılmıştır. Doğaldır ki, başlangıçta bu yanlışlar genel olarak koyulmuş ancak son bölümde nedenleri ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Bu da felsefeyi yanlış bir yola yöneltmektedir. Kanıtı skolastiktir., Bununla birlikte Descartes tikel istence düşen payı açıkça belirtiyor. Yanlış, istencin bir güçsüzlüğüyle, istencin kendini başıboş bırakmasıyla açıklanabilir. Kuşku, bir enerji (erke) eylemi ve hareketidir, zihnin kurtuluşudur. İstenç bu eylemle canlanır ve böyle kendine hâkim olur. *Düşünceler*'de Tanrı, tam ve yetkin bir varlık olarak değerlendirilmiştir. Görülüyor ki, ayrım oldukça büyüktür ve bu ayrım sonuna dek sürdürülürse, fiziköte-sini, bilim doğrultusunda töre (ahlak) yönüne götürebilir: Ancak filozof bu olasılığı dikkate almıyor. Sonsuz düşüncesi onu; her ikisi de bilimin konusu olan iki noktaya getiriyor; büyüklüğün sonsuzluğu; mekânlar sonsuzca mekâna ekleniyor; küçüklüğün sonsuzluğu: Madde sonsuzca bölümlere ayrılıyor. Bu biçimde evrenin bilgisi için iki yandan da büyük bir alan açılıyor insan düşüncesinde. Ancak Descartes çekinceli bir sözcük olan sonsuzun yerine belirsiz ve sınırsızı, koyarak önlemini almış oluyor. Bu şekilde zihninin doğal yönelimini ya da eğilimini izlemekten başka bir şey yapmış olmuyordu. Descartes zihninin sonlu olduğunu duyumsuyordu; nesneler sonsuzdur ya da değildir biçimindeki savlar zihnini

* Kitabın ilk adı şöyle imiş: *Düşünceler: Bu düşüncelerde Tanrı'nın varlığı ve ruhun ölmezliği ispat edilmiştir.* (Ed. n.)

Tanrısal bir sonsuzluğa eşit kılabilirdi; ancak bu da fazla büyüklenme ve kendini beğenme havası verirdi. Halbuki ölçülü bir tutum almak onun özyapısına uygundu. Aslında filozof, o dönemde oldukça çekinceli olan dünyanın sonsuzluğu konusu üzerine düşüncelerini, Tanrıbilimcilere açıklamaya ürküyor ve onlara bir yanıt vermiyordu. Ancak daha iyisini yapıyor; sorulabilecek gereksiz soruları önlüyor ve bununla da doğabilecek kimi bilimsel güçlükleri ortadan kaldırıyor:

> *"Zihnimiz, gülünç bir küstahlığa düşmeksizin Tanrı'nın niyet ve isteklerine etki ettiğini ileri süremez."*

Yine insan özgürlüğüyle bağdaşmayan; Tanrı'nm her şeyi önceden düzenlediği düşüncesinden çıkarılan, tüm sıkıntılar da ortadan kalkıyor. Gassendi de bu noktaya dikkat çekmişti. Descartes, daha önce açıklamış olmasına karşın, bu konuyu *Felsefenin İlkeleri*'nde yeniden inceliyor. Skolâstiğe birinci bölümde bu denli geniş yer vermesi bir önlem olarak düşünülebilir mi? Burada tümellik (universaux) sorununu ele alıyor; yani Katerus'a yanıtının sonunda değindiği, gerçek, biçimsel ve kipsel tanımlar (modal) sorununa eğiliyor. Bu konuda herkesi sevindiriyor ve isteklerini karşılıyor. Descartes, skolastiğin saygı duyduğu sorunları küçümseme yerine onları kendine özgü bir biçimde inceliyor ve bunların üstesinden gelebileceğini gösteriyor.

Yeni bir felsefe, yıkmak istediği bir felsefenin yerini, ancak bu yıkmak istediği felsefenin yıkıntılarını kendi yapısında gereç olarak kullandığı zaman alabilir. Filozof 'Maddeler Dünyasının İlkeleri' adını taşıyan ikinci bölümde eski felsefeyle yeni felsefenin hem benzer hem de ayrı yanlarını derinlemesine ele alıyor. 'Skolastik Felsefe'de bu konu dört noktada ele alınırdı: Nicelik ve bununla birlikte, sonsuzluk; 'yer ya

da mekân', bu konuyla birlikte boşluk; 'zaman' ve sonunda 'devinim'. İlk iki konu Descartes'ta mekân ve madde sorunları olarak ele alınıyor. Aslında ikisi de aynı şeydir. Demek ki boşluk olanaksızdır ve filozof bu konuda var olan önyargılarla kıyasıya bir mücadeleye girişiyor. Zamanın yer aldığı bölüm oldukça kısa. Descartes'a göre ikinci bölümün temelini devinim oluşturuyor. Devinimin doğasını ve içeriğini (niteliğini) tanımlıyor, yasalarını belirliyor. Sayısı üçü bulan yasaları, üçüncü yasanın sonucu ve açıklamasıyla ortaya çıkan yedi kural izliyor. Descartes'ın sunduğu devinim tanımı *Dünya*'da (Le Monde) önerdiği tanıma uymuyor. Bu tanıma göre devinim, "Bir cismin bir yerden başka bir yere geçmesini, yer değiştirmesini sağlayan etki"dir. Kuşkusuz bu çözüm yolunu ancak yöresel ve mekâna göre bir devinim kabul ettiğini göstermek için yeniden ele alıyor. Aslında skolastik, dili kötüye kullanarak her değişimi, aynı devinimle açıklıyor. Ama Descartes buna yeni bir tanım daha getiriyor; bu tanımda da, yerin sözde devinimine ilişkin söyleyeceklerini önceden doğru çıkarmak için kabul etmiş görünüyor. O halde nedir devinim? *"Maddenin bir parçasının ya da bir cismin doğrudan doğruya kendisiyle ilişkide olan ve durgunluk halinde olduklarını kabul ettiğimiz cisimlerin yanına taşınması ya da götürülmesi"*. Bu tanım ona şu iki yanıltmacı (paradoks) savunma olanağını verecektir.

Tycho-Brahe'nin dizgesinde, devinimsiz bıraktığını sanmasına karşın yer hareket ediyor; kendi dizgesinde ise yerin devinim geçirdiğini sanmasına karşın yer hareket etmiyor. Burada tüm sorun anlayışa bağlı. Descartes kendine yöneltilecek eleştiriyi önceden sezinlemişti. Ve kendini savunacaktı. Varsayımlarını önerdiği zaman onların bu biçimde sonuçlanacağını düşünmediğine Tanrı'mn huzurunda and içmeye hazırdı. Ancak varsayımlar ortaya atıldıktan sonra onlar za-

ten kendi kendilerini açıklıyordu. Madem ki filozof bu biçimde söylüyor, evrenin oluşumuna ilişkin varsayımlarına inanalım; ancak devinim üzerine tanımına inanmakta güçlük çekiyoruz.

Devinimin yasaları üçtür. Birinciye göre: Her şey başka bir şeyi değiştirmediği sürece bulunduğu konumunda kalmayı sürdürür. Eğer bu durum durgunluksa, durgunlukta, devinimse devinimde kalır. Bu, Tanrı'nın değişmezliği anlayışı sonucu böyledir. Skolastik felsefede her hareketin amacı durgunluktu. Durgunluk hareketin doğal ereğiydi. Ne garip tir şu şaşılası felsefe: Bir şey olgunluğuna ancak kendi konumundan ayrılarak yani kendisi olmaktan vazgeçerek, kendi karşıtı olarak ulaşıyor.

İkinci yasaya göre, *"devinim durumunda olan her cisim, hareketini aynı doğrultuda sürdürür"*. Bu yasa *Dünya*'da da ikinci yasadır. Skolastik, Aristoteles'den bu yana en yetkin hareketin dairesel olduğunu savunurken en güzel örneğini de gözlerimizin önündeki gök cisimlerinin hareketinde buluyordu. Aslında bu, düşüncede yıkılması gereken bir önyargıydı. Descartes ikinci kez Tanrı'nın değişmezliğini anımsatıyor: Dairesel devinim her an yön değiştirmeyi gerektirir ve durmaksızın değişir de.

Ama Descartes bu alanda deneylere de başvuruyor. Sapandan doğru bir çizgide çıkmaya çalışan taşın, çevrildiğinde oradan kurtulmaya çalıştığını görürüz. Aslında burada bir matematikçinin fizikçiye görüşlerini ve kavramlarını aktarmaya çalıştığını belirleriz.

Geometri'de (Géometrie) ilk önce doğru çizgiler gözden geçirilir. Bu doğru çizgilerin çevrelediği şekiller incelenir, sonra da bu şekilde gözden geçirilen özellikler eğri çizgilere ve sonra eğri çizgilerle sınırlanan şekillere aktarılarak uygulamaya geçilir.

Üçüncü yasada ise iki cismin karşılaşması ve çarpışması söz konusudur. Devinim durumundaki bir cisim karşılaştığı cisme verdiği devinim kadar, kendi deviniminden yitirir ya da herhangi bir şey yitirmese bile en azından yönünü değiştirir. Aslında bu yasa tartışmalıdır. Işığın özel hareketleri olan yansıma ve kırılmanın filozofun yapıtlarındaki yeri herkesçe bilinir. Descartes'ın bundan ne denli etkilendiği açıktır. Üçüncü yasayı bu olayları açıklamada getireceği kolaylıklar nedeniyle düşündüğü anlaşılıyor.

Üçüncü yasayı izleyen yedi kural da yine bu konuya ilişkindir. Bunlardan hiçbiri *Dünya*'da yer almamıştır. 1644'de *Felsefenin İlkeleri*'nin birinci baskısında (Latince) kısaca anlamlarını belirtiyor ancak yorum getirmiyor. Oysa 1647'de yayınlanan ikinci baskısında yani Fransızca çevirisinde bu kuralı kapsamlı bir biçimde yorumluyor. Descartes bu şekilde ikinci bölümün tüm sonunu dolduran katı maddelerle sıvı maddeler üzerine bir tartışmaya giriyordu. Sözcüğün skolastik anlamıyla iki 'gerçek nitelik' (durum) yani katılık ve sıvılık söz konusu değildi. Aslında söz konusu olan katı maddenin sıvı ya da bambaşka bir maddeyle devinimi söz konusudur. Daha açıkça belirtecek olursam: Kendisini çevreleyen maddeyle birlikte yerin devinimidir söz konusu olan. Böylece Descartes okuyucuyu kendi dizgesini kabule hazırlıyordu. Onun dizgesi **Kopernik** (Copernicus) ya da Tycho Brahe'nin dizgesi gibi olmayacaktır. Bu anlayış, tartışmanın sonucunun toparlandığı son maddelerden birinde açıklanmaktadır. *"Katı madde, söylediğim biçimde, sıvı madde tarafından sürüklendiği zaman onun hareket ettiği gerçekten söylenemez. Nitekim aynı madde yukarıda belirtilen tanımı, sözcüğü sözcüğüne anımsatıyor. Burada kuşkusuz yer belirtilmediği gibi güneş, gezegen ve yıldızlar da belirtilmiyor. Ancak Descartes'ın asıl düşündü-*

ğü şey, yer ve onun güneş çevresindeki devinimdir. O bu düşüncesiyle yerin hareket ettiğini ve aynı zamanda hareket etmediğini de göstererek, yerin hareketini kabul ettirmek isteyecektir: Yer, göğün (merkezinde bulunduğu küçük göğüs) akıntısı tarafından sürüklenmektedir. Ve yerin kendisi hareket etmeksizin göğün hareketlerini izlemektedir. Nitekim bir gemi hiç kürek çekmeksizin ya da ufacık bir esintinin yardımı olmaksızın denizin ortasında düz bir şekilde, durgun kalmasına karşın denizin hareketiyle sürüklenebilir. Descartes çeviride düzeltme ve açıklama yapıyor: Denizin alçalma ye yükselme hareketiyle diyor, başka bir hareketin düşünülmesini de istemeyerek daha belirgin bir karşılaştırmayla düşüncesini açıklıyor. Kuşkusuz bu açıklamayı da Hollanda'ya gideceği gemiyi beklerken kaldığı Calais'de yapıyor. İnsan gemide uyurken Calais'den Deuvres'e hiçbir hareket yapmaksızın gidebilir. Gemi hareket ederek sizi götürebilir. Bu karşılaştırmalar Felsefenin İlkeleri'nin 'Gök' bölümünde, yani üçüncü bölümde bulunmaktadır. Bu bölümde Descartes 'Yer ve Güneş'e ilişkin düşüncelerini bilinçli bir biçimde açıklamaktadır. Aslında ikinci bölümde birlikte göreceli hareket üzerine bu tür örnekler birçok yerde veriliyor. Bir geminin pupasında oturan kaptan, gemiye göre hareket etmiyor ancak kıyıya göre hareket durumundadır. Çünkü suların sürüklediği bu gemi kıyının önünden geçmektedir. Ya güvertede dolaşan kaptanın cebindeki saatine ne demeli? Saat durmadığı sürece küçük çarkların, hatta yerin devinimine ilişkin ne söylenebilir? Hepsi bu kadar mı?"

Descartes, *"Evrende gerçekten hareketsiz olacak hiçbir nokta yoktur."* demeye değin gidecektir. 1644'de bu olasıdır dediği şeyi 1647 çevirisinde düzelterek *"Bu kanıtlanabilir."* diyor. Yerin devinimini istemeyenlere, 'Devinmek' düşüncesinin anlaşıldığı anlamda devinmediğini kanıtlayacaktır. Öte yandan dünyada hiçbir şey salt devinimsiz olmadığına göre, nasıl devinimsiz olacaktır. İşte Descartes bu tür düşüncelerle zi-

hinleri yavaş yavaş bir dizgeyi benimsemeye hazırlıyor. Böylece bu dizge gerçek gibi görünebilecek ve Tanrıbilimcilerin tüm kaygılarını ortadan kaldıracaktır.

'Görünen Dünya' ya da 'Evrenbilim' üzerine öğretiler adındaki, *Felsefenin İlkeleri*'nin üçüncü bölümü gerçekte gökyüzünde görüneni ele alıyor. Descartes kısa bir tanımla ya da belirttiği gibi olayların, yani gökte görünenlerin, (göksel nesnelerin) bir tarihiyle başlıyor. Bu konuda gökbilimcilerin gözlemlerini inceliyor, gezegenlerin devinimlerini tanımlamak için buna onların varsayımlarını ekliyor. Sonra kendi özel varsayımlarını, dünyanın, yani güneşin, yıldızların, kuyruklu yıldızların ve gezegenlerin oluşumunu açıklıyor. Gökte görünen cisimlerde mutlak hiçbir şey yoktur, Biz bunlara ilişkin yargılarımızı yerde yaşayanlar olarak veriyoruz. Güneşi, yıldızları, tüm gökyüzünü yerden gözlemliyoruz. Ancak gözlemci düşünsel olarak en uzak gezegene örneğin Jüpiter ya da Satürn'e gitsin, o zaman güneş, yer ve göğü nasıl görecek? Güneş ancak hareketsiz bir yıldız olacak, elbette yer de güçlükle görülebilen bir gezegen olacaktır. Bu ana değin, yer ve güneş evrenin iki başlıca oyuncusu olarak tüm dikkati üzerlerine çekmişlerdir. Dünyanın yaradılışının o büyük söylencesinin iki dev oyuncusunu deyim yerindeyse Descartes bir sıraya sokuyor. Artık güneş sayısız yıldızlar ordusunun bir yıldızı gibidir, yer de küçük gezegenler takımının küçük bir gezegenidir. Ve öteki gezegenler gibi, o da güneşin çevresinde döner. Çünkü yalnız güneşle yer görünürdeki büyüklüklerini yitirmekle kalmıyor, aynı zamanda karşılıklı ilişkilerini de tümden değiştiriyorlar. Böylece işlemeleri tersine dönüyor. Daha önce yer soylulukta baş köşeyi alıyordu; güneş ancak yeri aydınlatmak ve ısıtmak için vardı. Yer yine bu hareketsiz yıldızın ışınlarıyla ısınıyor ve aydınlanıyor ama çizdiği dairenin ortasında güneş bulunmaktadır.

Diğer gezegenlerin çizdiği dairelerin merkezinde de güneş vardır. Onlar da güneşin çevresinde dönmektedir. İskenderiyeli gökbilimci ve matematikçi **Batlamyus**'un yukarıda belirtilen düşüncelerin tersi varsayımlarına Descartes hiç mi hiç önem vermiyor hatta onlara, artık kabul edilmeyen varsayımlar gözüyle bakıyor. Yalnız Tanrıbilimciler Batlamyus varsayımlarına inatla sarılıyorlar. Descartes, Tyco-Brahe'nin varsayımları üzerinde de yeterince durmuyor. Bu varsayıma göre, yer dışında tüm gezegenler güneşin çevresinde dönüyor, güneşte tüm gezegenleriyle birlikte hareketsiz kalan yerin çevresinde dönüyordu. Descartes, *"Tycho hareketin gerçek doğasını öğrenmemiştir."* diyor. İşte bu bilgi eksikliği yüzünden o yere, Kopernik'ten daha çok hareket yüklediğinin farkında değildi, halbuki onu düzelttiğini sanıyordu. Descartes'ın varsayımını daha önce açıkladık, yer tek başına değildir, sıvı bir madde, kasırga gibi çevresini kuşatır, o bu maddenin merkezindedir ve bu kasırga, güneşin çevresinde döner, yer ise merkezde hareketsiz kalır. Bundan şu anlaşılır: Benzer başka cisimlerin yakınlarına varmak için kendisine en yakın cisimlerin çevresinden ayrılmıyor: Çünkü görüldüğü gibi tüm hareket yalnızca bundan oluşur. Kuşkusuz, yer yanı başındaki cisimlere göre (kasırga bu tür cisimlerden oluşmuştur) hareket etmiyor; kendisinden sonsuz ölçüde uzak cisimlere göre de hareket etmiyor, örneğin durağan yıldızlara oranla hareket etmiyor. Çünkü onların yanında yalnız kendi değil çizdiği daire bile ancak bir nokta gibi kalıyor. Oysa kasırga hareket etmektedir ve onu kendisiyle birlikte götürmektedir: O zaman uzay da güneşe göre, yer değiştirmiyor; Descartes'ın kurtulamadığı sorun işte bu... Aslında bunun da az önemi var: Hareket onun tanımladığı gibi olduğuna göre; yer hareket ediyor denemez diye savunabilirdi. Tanrıbilimciler, bundan başka bir tanım getirsinler; ellerindeyse açıkça hareketin ne olduğu söylesinler.

Güneş ve gezegenlerden oluşan özel bir dizgeyle ilgili olan bu gökbilimsel varsayımdan sonra, Descartes, tüm evreni açıklayan fizik varsayımını ileri sürüyor, ama Tanrıbilimcilerin kaygılarına yer yok. Bu varsayım, yanlıştır. Filozof bunu çok açık bir biçimde belirtiyor. Peki bununla ne demek istiyor? Aslında basit bir şey, söylemek istediği. Başlangıçta Tanrı hareket ve maddeyi yaratmıştı. Bu hareket neydi? Bu madde nasıldı? Bu konuda bir şey bilmiyoruz. Hatta bilmek olanaksız. Ancak devam eden bir durum içinde kaybolup giden bu hareket noktasıyla bir varış noktası olan bugünkü durum arasında, madde ve hareket birçok ara-aşamalardan geçmiştir. Descartes bu ara-aşamalardan biri üzerinde duruyor ve buradan kolayca bugünkü durumu çıkarıyor. Bu aşamanın ilk durum olmadığını, ondan önce de birçok başka durumların yaşadığını biliyor. Bunun için başka bir durumu da seçebilirdi. İşte bu nedenle bu konuda varsayımı yanlıştır. Bununla birlikte sözcükler yanıltmasın sakın. Elbette şu anlamda doğrudur: Bu durum, maddeyle hareketin zorunlu olarak içinden geçmesi gereken bir aşamaydı ve dolayısıyla madde ve hareket, gerçekte bu durumda bulunmuşlardır. Yine şu anlamda doğrudur: Bu durumdan çıkartılan şeyler, bizim belleğimiz için sanki mucizeymiş gibi açımlanıyor. Descartes fizik varsayımlarını açımlarken, yine bir kez daha bir matematikçi gibi davranıyor. Birbiri ardında gelmesi zorunlu olan birçok olanaklar ya da olabilirlikler arasında, sürgit birini isteğince seçmek ve tümdengelim (deduction) zincirini oradan başlatmak olasıdır. Aslında Descartes'ın yaptığı da budur. İlkeleri çok yalındır ve dolayısıyla şeylerin kargaşasından uzaktır. Bu şeylere nasıl ulaşılmalıdır? Filozof konuya derinlemesine pek inmiyor. Bize daha yakın bir sonuca kendini zihinsel olarak götürüyor, maddenin şekil ve biçim aldığı bir duruma değin dalıyor. Bunun şu ya da bu durum ol-

masının ne önemi var? Temel olan bundan sonraki çıkarımda başarılı olması ve nihayet nesnel gerçekliğe (reality) ulaşmasıdır.

Varsayımın özelliğini bu biçimde belirttikten sonra artık kapsamlı bir incelemeye gerek yok. Descartes'ın varsayımına göre, ince madde, çok hareketli küçük yuvarlaklar oluşturmuştur. Ayrıca bunların arasında daha ince ve hareketli bir madde daha gezinmektedir. Çeşitli yerlerde birtakım çekirdekler ya da merkezler vardır; bunların çevresinde de kasırgalar dönmekte ve hareket etmektedir. Bir karşılaştırma, bir benzetme olarak kullandığı bu sözcük Descartes'ın fiziğine kesin olarak buradan girmiştir. Filozof şu nokta üzerinde ısrarla durmaktadır: Varsayımımın temeli, göklerin yani gökteki tüm mekânların akıcılığı üzerine dayanıyor:

Kimi filozoflar bu mekânların boş olduğuna inanıyordu. Descartes bunu saçma bulmaktadır. Mutlak boşluk yokluktur. Mekân gibi boyutları olan bir şey gerçekliktir. Öte yandan kimileri de mekânların dolu olduğunu söylüyor, ancak neyle dolu olduğunu açıklamıyorlardı.

Aslında doluluk, belki kendi başına bir gerçek nitelik olabilirdi. Bundan başka göklerde katı küreler vardır ve yıldızlar onlara bağlıdır deniliyordu. Descartes bu küreleri yıkıyor, parçalıyor ve toz durumuna getiriyor. Tüm mekânı, çağdaş gökbilimcilerin düşündükleri gibi akıcı bir maddeyle doldurуyor. Böylece bu düşünce gökbilimciler sayesinde fizik ya da doğa felsefesine girme olanağı buluyordu. Gökbilimciler, gezegenlerde olup bitenleri nasıl açıklayacaklarını, özellikle, her türlü imgelem sınırını aşan, üstelik imgelemeye meydan okuyan ve şimdi göklerde aritmetiğin büyük yardımlarıyla keşfedilen yolları nasıl açıklayacaklarını bilmiyorlardı. Ancak bunun yanında öyle önlemler alıyorlardı ki, bunlardan biri **Galileo**'nun mahkûmiyetinden önce, Papaz Scheiner

1630'da çıkan *Rosa Ursina* adlı kitabında akıcı ya da kayıcı gökler düşüncesini benimsiyordu. Buna *Kutsal Kitap*'da yazılı hiçbir şeyin karşı gelmediğini de belirtiyordu. Sonra bu savı destekleyen çeviriler ileri sürüyor ve eski filozofların da buna karşı olmadıklarını ekleyerek sözünü bağlıyordu. Böylece metinler, ilkin felsefe ve Tanrı'ya ilişkin metinleri (yani kelâmı), belirtiyor; bu iki yetke sayesinde ve bunların arasından gerçek deneyim ortaya çıkıyor ve böylece sözünü dinletiyordu. Descartes baştan fazla önlem almıyor. Yalnızca filozof olarak hiç dinsel karşı çıkışla karşılaşmaksızın us adına yani açık ve seçik düşünceler adına varsayımını ileri sürüyor. Onun önerdiği tümdengelimlerin tümünü adım adım izleme olanağımız yok. Ele aldığı büyük sorunları göstermekle yetinelim. İlk önce önerdiği varsayıma göre güneş ve güneşin oluşumu sorunu, sonra güneşten dolayı ışık sorunu *Dünya*'nın başlıca konusu hatta özel başlığıydı. 1010-12'den bu yana güneş çok gözlemlenmiştir. Halbuki Aristotelesciler'in büyük şaşkınlığına karşın dürbünlerle bile güneşte bazı lekeler olduğu görülebilmiştir. Aristotelesciler bu *Dünya*'nın gözünü hiçbir şeyin karartamayacağını düşünüyordu. Galileo, Roma'da ilk olarak bu lekeleri belirlemişti, Descartes 1630'da yayınlanan *Rosa Ursina* adlı kitabı görmüş, kitaptan yalnızca güneşin lekelerini değil başka birçok gözlem ve sonuçları da okumuştur. Sonuçlar yazarın, yani Papaz Scheiner'in Galileo'ya karşı kişisel düşmanlığına karşın, yerin devinimini doğrular görünüyordu. Descartes bu noktayı unutmamıştı. On yıl sonra çalışmalarında andığı o nadir adlardan biri olmuştur Scheiner. Belki bununla Roma'yla aynı şeyleri düşündüğünü göstermek istiyordu. Demek ki, güneşteki lekeler konusu onun ilgisini çekmişti. Bunların nasıl oluştuğunu bir süre güneşin yüzeyinde nasıl kaldıklarını ve sonra güneşin içinde eriyerek bazen nasıl kaybolduklarını açıklamaya

devam ederek bunların ateş üzerinde kaynatılan likörden çıkan köpükler gibi olduğunu söylüyordu.

Bazen bu lekeler bir yıldızın çevresinde toplanır, birbirleriyle birleşerek kalın bir kabuk oluşturur ve sıvı kütle de bu kabuğun altında kaybolur. İşte başlangıçta güneşle aynı özelliklere sahip durağan yıldızlar, böyle bir değişim sonucunda ışık veremez duruma gelmişlerdir. Bunun sonucu olarak onlar bir kasırganın merkezi olmaktan çıkıyor, hatta kendi kasırgalarından ayrılarak komşu kasırgaya sonra komşu kasırgadan başka bir kasırgaya geçiyor ve böylece kuyruklu yıldızları oluşturmuş oluyorlar.

Dünyanın sistemi, yani gezegenleriyle güneş birlikte on dört kasırgadan meydana gelmiştir. En büyüğü ve hepsini içine alan güneşin kasırgası, beş gezegenin yeri de sayarsak altı gezegenin Venüs, Satürn, Mars, Merkür ve Merih'in kasırgaları, bunlara ay ile Jüpiter'in dört ve Satürn'ün dört uydusunun kasırgalarını da ekleyelim... Descartes sonra büyük gezegenlerin tümünün güneşin çevresinde nasıl devinimde bulunduklarını açıklıyor. *"Gezegenler güneşten ne denli uzaksa o denli hızlı devinir."* diyor. Ayrıca Fransızca çevirisinde şunu da belirtiyor:

> *"Dönme anında bir tekerlekte merkeze yakın bölümler çevredeki bölümlerden daha yavaş giderler. Günlük gözlemlerden örnek vererek konuyu açıklamada Descartes'ın üstüne yoktur. Sonuçta filozof şu noktaya geliyor: Gök olaylarında halkın ve birçok filozofun sandığı gibi ne hayret edilecek ne de imrenilecek bir şey vardır."*

Felsefenin İlkeleri'nin dördüncü bölümü yeri anlatır. Başlangıçta yer, bir güneş ya da durağan bir yıldız olsa gerekti. Nitekim çekirdeği ya da birinci tabakası (katman) bu duru-

munu korumuştur. Sonra kuyruklu yıldızlarda olduğu gibi durağan bir kabuk tabakası oluşmuştur. Bu kabuk orta kesim ya da tabakayı meydana getirir. Ancak bunların tümü bir varsayımdır. Zira insanoğlunun araştırmaları henüz buraya değin varmamıştır. Bu tabaka üçüncü tabakayı oluşturan bir yüzle örtülmüştür. Descartes yerle ince maddenin nasıl yapıldığını ve başlıca dört maddeyi nasıl oluşturduğunu gösteriyor. Ama onları açıklamadan önce onları meydana getiren üç ya da dört etkiyi inceliyor. Bunlardan birincisi daha önce gözden geçirilen ışık, ikincisi ise ısıdır. Ayrıca bunlara ağırlığı da eklemek gerekir. Ağırlık skolastikçilerin anladığı biçimde bir gizli nitelik örneğiydi. Bu üçlü ya da dörtlü etki altında oluşan başlıca cisimler de dört tanedir: Hava, su, toprak ve ateş. Ateş birçok ayrıntılarıyla birlikte derinlemesine açıklanıyor. Ayrıntıların hemen hemen tümü genel deyimlerden alınmıştır. Descartes 1637'de dediği gibi, buraya ateşin en ilginç noktalarından birini ekliyor: Camın yapımı. Su denizdeki gelgit olayını açıklama olanağı tanıyor. Filozof bunu daha önce dostlarına da anlatmıştır. Toprakta iki bölümü ayırt ediyor. Alçak ve yüksek bölüm, birinde kaynaklarla pınarların, nehirlerin kaynağı vardır. Diğerinde ise madenlerin kaynağı vardır.

İşte bunun için 1641'de **Huygens**, Descartes'tan kısa bir kimya kitabı istediği zaman, filozof ona bu dördüncü bölümü okumasını öneriyor. Orada az sayıda deneyimin verebileceği ölçüler içinde diyebileceklerinin tümünü söylemiştir. Ayrıca bu deneyimler ona, önemli noktaları belirlemede kolaylıklar sağlıyordu,

Böylece açıkladığı bazı madde türlerinin örneğin civa, gazlar ve yağların, kimyacıların sözde üç ilkesi: Civa, tuz ve kükürtle benzeyişlerini gösteriyor; filozof şeylerin oluşumunda gerçek ilkelerle hangi ilişki içinde olduğunu belirte-

rek bunların gizemlerini açığa çıkarıyor. Hava, su, toprak ve ateş için de bu böyledir. Bu dört etmen filozoflara göre, nesnelerin ilkeleriydi; ancak Descartes'a göre yalnızca bileşik ya da türeme maddelerdir ve gerçek ilkelerden de aynı ölçüde uzaktırlar. Filozof işte, eski öğretilerin başlıca bölümlerini bu biçimde topluyor, bunlarla yeni felsefenin yalın konularını oluşturuyordu.

Beşinci madde, ilke sanına ve makamına göz koyabilirdi: Mıknatıs. İlkçağda mıknatısa ilişkin bilgiler çok azdı. Ancak yeni ortaya atılmamakla birlikte, elli yıldır özellikleri çok yönlü bir biçimde incelenmişti. Bu incelemelerin sonuçlarıyla denizbilim de yakından ilgileniyordu. Çünkü mıknatıs, uzun yolculuklarda çok gerekli olan pusula yapımında kullanılıyordu. Böylece mıknatıs büyük bir ilgi çekmiş, denizci uluslar bu konuda birbirleriyle kıyasıya bir yarışa girmişlerdi. Birçok kimse Descartes'a bu konuda ne düşündüğünü soruyordu. Filozof bu konuda yalnızca eskiden İngiliz bilgini Gilbert'in klasikleşmiş bir yapıtını okumuştu.

XVII. yy.'da felsefe tarihi bir bilim olmaktan uzaktı. İlkçağ öğretileri üzerine edinilen düşünce sıradan olduğu kadar, tam ve doğru da değildi. Descartes eski filozofları ikiye ayırıyor: Şüpheciler ve kesinlikçiler. Kuşkusuz, bunlar en uslu ve bilge olan şüpheciler değildir.

Ancak gerekmeksizin kesinlik varsayımında bulunanlar dogmacılardır. Filozof yalnızca Akademiciler'i değil, aynı zamanda Platon'a, Sokrates'e değin tüm atalarını kuşkucular arasına koyuyor. Kuşkucuları, kesin hiçbir şey bilmedikleri ve gerçeğe yakın olarak sunduklarını 'safça' evetledikleri için övüyor. Descartes buna, felsefesinde önemli bir yer ayırmaktadır; kitabına 'kuşku'yla soruşturarak başlıyor. İlkin kuşkucuları görünüşte haklı çıkarıyor. Ancak kısa bir girişten sonra kendini toparlayarak onlarla ilişkisi olmadığını kesinlikle

ortaya koyuyor. Diğer filozoflar Descartes'a göre daha az içtendir. Onlar gerçeği elde ettiklerini söylemelerine karşın gerçekte doğru olmayan ilkeleri de doğru ilkeler olarak sunarlar. Burada erek, çağdaş taraftarlarıyla yalnızca Aristoteles değildir bunlar arasında Demokritos da vardır. Bazen Descartes'ı Demokritos'a benzettikleri de olmuştur. Aslında Descartes bu ikinci felsefeye de bir pay ayırmaktadır. Descartes'ın benimsediği ilkeler, yani şekil ve hareket, uzam, gerçekte, kendinden önce hem Aristoteles'de hem de Demokritos'da vardı. Ancak bu ilkelerin savunduğu varsayımları tehlikeye düşüren başka varsayımlarla karışmışlardı. İşte Descartes onları bu karışıklıktan kurtarıyor, kendilerine ait olan açıklığı herkesin görebileceği bir konuma getiriyordu. Onları gerçekten doğru ilkeler olarak kuran filozof, eski öğretilerin, şüpheci kısmından olduğu kadar, dogmatik kısmından da yararlanmış ve onları kendi sistemi içine alarak yeni bir kişilik ve nitelik kazandırmıştı: Bu kez yerinde görülen ve en yüksek aşamaya dek götürülen şüphe nedenleri, sonunda kendi kendilerini yıkıyorlar. Onaylama nedenleri de eskiden hiçbir zaman sahip olmadıkları bir güç elde ediyorlar. Böylece Descartes'ın öğretisi daha önce yaptığı bir tanıma karşılık veriyor. Bu, ilkelerin tam aydınlığı ve açıklığıyla onlardan doğada var olan tüm etkileri (sonuçları) çıkarma olanağı; başka bir deyişle söylemek gerekirse, bu fizik ile matematiğin mutlu ve etkili bir bileşimidir.

Gerçekte filozofun yaptığı büyük yenileme, düzeltme hatta devrim işte buradadır. Dört bölümün sonunda ve yapıtın içinde bunu yinelemekten usanmıyor.

Hiç olmazsa bir kişi bunu anlamış ve yapıtın önemini açıkça göstermiştir. O kişi de Papaz Picot'dur, Haklı olarak diyor ki, son zamanlara değin fizik, doğa biliminin tümü olarak biliniyordu. Matematik de onun bir parçası durumun-

daydı. Descartes bunu tersine çeviriyor: Onunla, bu kez, matematik her şey oluyor. Fizik ise onun bir parçası olarak durumunu koruyor. Matematiğin incelediği konular bir olasılıklar ya da olabilirler sonsuzluğudur; gerçek dünya onlardan yalnızca biridir. Öteki tüm dünyalar gibi aynı kural ve aynı yasalara bağlıdır. Böylece matematik ayrıcalıklarını ve haklarını yeniden kazanmıştır. Fizikte matematiğin kolları arasında ona bağlanmayı kabullenerek, bundan böyle gerçek bir bilim, olarak yaraşırlık ve onura sahip olduğunu ileri sürebilecektir. Daha önce Galileo, *"matematik evrensel, tümel bir dil gibidir"* demişti: *"Ve bu, ancak bu dil evrenin yazılı olduğu harfleri okumayı sağlayabilirse..."* Descartes da aynı türden bir karşılaştırma yapıyor. "Bu dünya bir bilmece gibidir; matematik bunun anahtarını veriyor bize ya da dünya şifreli bir yazıyla yazılmıştır bu şifreyi de matematik veriyor." Ancak bu gerçek bir şifre midir? diye sorulabilir. Eğer bu şifreyle bir şeyleri çevirebiliyor ya da yorumlayabiliyorsak, ne önemi var bunun? İşte bir yığın şüphe nedeni, ancak bunların sağlam nedenlere dayanmadığı sudan nedenler olduğu hemencecik görülebilir. Dış görünümleri bakımından tamamen birbirlerine benzeyen ve aynı anı gösteren iki saatin, mekanizmaları açısından farklı olmamaları olanaksız değildir. Aynı biçimde, bu dünyada gözlemlediğimiz etkiler bizim varsaydığımız yollardan başka yollarla meydana gelebilirler. Ancak bizim varsaydıklarımız bizim için usa uygundur, anlaşılırdır, biz onlarla başarılı oluruz. O halde onlar bizim için doğru yöntemlerdir ve bize göre var olup da bilmediğimiz, gerçek araçların yerini tutarlar. Hatta bir gün bu gerçek araçları öğrenmeyi başarsak bile, bunlar var olsalar ve bir öykücük olmasalar bile; yine bundan, ne kuramsal ne de kılgısal bir kazancımız olmayacaktır. Çünkü kuramsal olarak, önce, onlarsız nesnelerin açık ve seçik bir bilgisine sahibiz, sonra kılgı-

sal olarak bu bilgi bize doğayı etkileme olanağını sağlıyor.

Bu daha önce sahip olduğumuz bir şeyin yeni bir kopyasından başka bir şey olmayacaktır. O halde, bilinmesi hem olanaksız hem de yararsız olan sözde gerçeklik nedir ve hangi nesnede yokluktan ayrılmaktadır. Nesnel gerçeklik, bize göre, oldukça açık ve seçik bir düşüncedir, ki o da gerçeğin kendisi ve tözüdür.

Bu fiziğin son sözü fizikötesinde belirtildiği gibi idealizmdir.

Filozofumuz tam ve mutlak kesinlik istiyor. Bununla uyuşan bir savunma yürütüyor elbette. Ve son olarak, sanki düşüncesinden umutsuzlanmış gibi en son bir başvuruyla tam ve olgun bir varlığa ulaşıyor:

"Bize verdiği usu iyi kullanmamıza karşın, aldanmayla karşılaşsaydık, bu onu, bizi eksik yaratmakla suçlamak olurdu."

Sonra Descartes diretiyor. *"Usumuzdan ya da düşüncemizden kuşkulanmak..."* ona göre, *"Tanrı'ya küfretmek olurdu"* diyor.

Charles Adam*

* *Descartes'ın Yaşamı ve Yapıtları.* 1912, Paris

MUTLU PRENSES ELIZABETH'E*

Bayan,

Bundan önceki yazılarımdan elde ettiğim kazançlardan en büyüğü, onlar sayesinde Altesinizce tanınmak ve sizinle birkaç kez konuşabilmek onuruna kavuşmam olmuştur. Bu nedenle kendilerinde gördüğüm ve bununla övünç duyduğum az bulunur ve değerli nitelikleri soylarımıza örnek olarak aktarmanın halka yardımı olacağını düşünüyorum. Özellikle insan düşüncesinin bilebildiği tüm gerçeklerin ilk temellerini atmaya çalıştığım bu kitabın başlarında kesin olarak bilmediğim nesneleri övmek istemekle ya da yazmakla iyi etmiş olmazdım. Sizin tüm işlerinizde görülen iyilik ve alçakgönüllülüğünüz bana, dalkavuklukta üstün olanların gösterişli ve düzmece sözcüklerle süslü övme ve yakarışları yerine, ancak inandığını yazan bir insanın yalın ve içten sözlerinin kendilerine daha hoş geleceğini göstermektedir. Bu nedenle mektubumda deney ve akılla kesin olarak bilmediğim hiçbir şeyden söz etmeyeceğim ve bu sözlerimi de kitabın diğer bölümünde olduğu gibi filozofça yazacağım.

* Bohemya Kralı, Platin Kontu ve İmparatorluğun Elektor Prensi Frederik'in ilk kızı.

Gerçek erdemlerle gerçek olmayan erdemler arasında epeyce ayırım olduğu gibi doğrunun tam bir bilgisiyle kazanılan erdemlerle bilgisizlik ya da yanlışla karışık erdemler arasında da çok ayrım vardır. Yalancı adını verdiğim erdemler aslında yalnızca bozukluklardır ama onlara karşıt olan diğer bozukluklardan daha az bulunur oldukları için sık rastlanan silik erdemlerden daha çok saygınlık görmektedirler. Böylece tehlikeden az korkanlar çok korkanlardan daha az bulunduğu için çoğu kez atılganlık ya da yüreklilik, bir üstünlük olarak değerlendirilmektedir ve fırsat düştükçe de kendini gerçek cesaretten daha çok göstermektedir. Aynı biçimde savurganlar eliaçıklardan daha fazla kıymetlidir; gerçek dindarlar da ikiyüzlülerle, boş inançlılar kadar dindar ününe kavuşamıyorlar. Gerçek erdemlere gelince, onların da tümünün gerçek bilgiden gelmediği görülür. Ancak kimi zaman eksiklik ya da yanlıştan ortaya çıkanları da bulunur; böylece çoğu zaman yalınlık iyiliğin nedeni olduğu gibi bazen de korkudan dindarlık, umutsuzluktan cesaret doğabilir. Şimdi bir eksiklikle bu biçimde karışık olan erdemler birbirlerinden ayrı olup başka başka adlara sahiptir. Ancak yalnızca iyiliğin bilgisi dışında hiçbir şeyden gelmeyecek ölçüde katkısız ve eksiksiz olan erdemlerin tümü aynı içeriktedir ve onları yalnızca bilgelik adı altında toplayabiliriz. Aklını her zaman gücü yettiği ölçüde iyi kullanabilen ve tüm işlerinde en iyi olduğuna inandığı şeyi yapmak için sağlam ve durağan bir istence sahip olan bir kimse, doğasının elverdiği oranda, gerçekten 'bilgedir' ve yalnızca bundan dolayı doğru, yürekli ve ölçülü olduğu yanla diğer tüm erdemlere sahiptir. Ama bunlar o denli birbirlerine bağlıdır ki, hiçbiri diğerinden daha fazla görünmez. Bu nedenle bu erdemler her ne kadar birkaç eksikliğin karışmasıyla ortaya çıkan erdemlere göre daha tam olsalar bile, insanların çoğu onlar arasın-

daki ayrımı pek göremedikleri için onlara diğerleri kadar değer verilmemektedir.

Ayrıca anlattığımız bu bilgelik için iki şey gerekiyordu: Anlayış, iyi olan her şeyi bilmedir, bu birincisi; ikincisi de istenç her zaman anlayışı izlemeye hazır olmalıdır. Bu iki öğeden yalnızca istenç, tüm insanlarda eşit olarak vardır, halbuki kimi insanların anlayışı diğerlerininki kadar iyi değildir. Ancak pek zeki olmayanlar bile, her zaman bildikleri tüm iyiliği yapmaya ve bilmediklerini öğrenmek için de hiçbir şeyi savsaklamamaya kesin karar verdikleri zaman yaradılışlarının elverdiği ölçüde bilge olabilseler ve erdemleriyle Tanrı'yı sevindirebilseler de; bununla birlikte, belirlenmiş bir iyi hareket yapma istenci ve pek özel öğrenme kaygısıyla birlikte olgun bir anlığa da sahip olanlar, kuşkusuz birincilerden daha yüksek bir bilgelik düzeyine ulaşırlar.

Saygıdeğer kişiliğinizde bu üç şeyin son derece yetkin olarak var olduğunu görüyorum. Çünkü Altesinizin öğrenmeye duyduğu ve harcadığı çaba o denli açıktır ki ne saray eğlenceleri, ne prensesleri kitaplardan uzaklaştıran eğitim biçimi, bilimlerde bulunan iyi şeyleri çok dikkatle gözden geçirmekten alıkoyamamıştır sizi. Anlığınızın olgunluğu da tüm bu şeyleri kısa sürede tam olarak öğrenmiş olmanızla açıkça görülmektedir. Ancak benim tamamıyla kendime ait olan bir kanıtım daha var: Şimdiye dek yazılarımda yer alan nesneleri bu denli kapsamlı ve iyi anlayan başka bir kimseye tanık olmadım. Üstelik en zeki ve bilgili kimseler arasından bile onları biraz karanlık ve belirsiz bulanlar çıkıyor. Matematiğe ilişkin nesneleri hemen kolaylıkla anlayan pekçok kişinin fizikötesine ilişkin nesneleri anlamaya uygun olmadıklarını çok görüyorum. Buna karşın fizikötesini kolay bulan birçok kişi de matematiğe ait şeyleri anlamıyor; böylece şunu büyük açıklıkla söyleyebilirim ki, tanıdığım zeki insanlar

arasında Altesinizin anlığı her ikisini de eşit olarak, kolayca bulmaktadır. Bu nedenle onu başkalarıyla karşılaştırılamayacak ölçüde güçlü bir zekâ olarak benimsemekte elbette pek haklıyım. Ancak size hayranlığımı artıran asıl şey, tüm bilimler üzerinde bu denli olgun ve çeşitli bilgi birikiminin, yaşamını öğrenmekle geçiren yaşlı bir bilginde değil de, yüzü ozanların ilham perileri ya da eşsiz Minerva'ya benzettiklerinden daha çok güzellik Tanrıçaları'nı anımsatan henüz pek genç bir prenseste bulunmasıdır.

Nihayet saygıdeğer kişiliğinizde yalnızca en üstün ve yetkin bilgelik için gereken anlığı değil, istenç ya da kişiliği de görüyorum. Tüm bunlar alçakgönüllülükle, yumuşaklıkla öyle bir yaradılışla birleşmiştir ki, yaşam Altesinize sürekli büyük üzüntülerle üşüşerek yaradılışınızı bozmaya çalıştığı halde, saygıdeğer kişiliğinizi küçük ölçüde bile olsa kızdıramamış ve sizi yenememiştir. Bu tam bilgelik karşısında saygıyla eğilmek zorundayım ki, bu yapıtı yalnız kendisine borçlu olmakla kalmayıp, bilgeliğin gözden geçirilmesi olan felsefeden söz etmekle birlikte, felsefe yapmaktan, yani bilgelik edinmekten çok, *Altesinizin pek alçakgönüllü ve bağlı bir kölesi olmaya çaba gösteriyorum Bayan.*

YAPITI LATİNCE'DEN FRANSIZCA'YA ÇEVİRENE YAZARIN MEKTUBU

Bayım,

Kitabımın büyük güçlüklere katlanarak yaptığınız çevirisi o denli açık ve tamdır ki, beni, sanki, Fransızca'da Latince'den daha çok okunacağı ve daha iyi anlaşılabileceği konusunda umutlandırıyor. Yalnız adının, bilim ve yazınla ilgilenmeyen ya da felsefe üzerine kötü düşünceleri olan, birçok kimseyi ürkütmesinden kaygılanırım. Çünkü onlar okudukları felsefeden kıvanç duymamışlardır: Bu nedenle, çeviriye, kitabın konusunu, onu yazarken güttüğüm amacı ve ondan elde edilebilecek yararı bildirecek bir önsöz eklemeyi uygun buldum. Ancak burada anlatılan şeyleri herkesten daha çok bilmem gerektiği için bir önsöz yazmak bana düşse de, ne yazık ki bu önsözde kitapta söz edildiğini sandığım başlıca noktaların bir özetini vermekten başka bir şey yapamayacağım. Bunu uygun görüp de halka bildirmeyi, tamamen sizin isteğinize bırakıyorum.

İlkin en bayağı nesnelerden başlayarak, felsefenin ne olduğunu açıklamak isterdim. Felsefe sözcüğünden bilgeliği inceleme anlaşılır; bilgelikten anlaşılan da yalnız işlerimizdeki ölçülülük değil, aynı zamanda yaşamımızı yönetmek için

olduğu kadar sağlığımızı koruma ve tüm zanaatların yaratılması için de insanın bilebildiği tüm nesnelerin tam bir bilgisi anlaşılır; bu bilginin burada belirtildiği gibi olması için de, onun ilk nedenlerden çıkarılmış olması zorunludur; böylece bu bilgiyi edinme yolunu öğrenmek için (işte asıl felsefe budur) bu ilk nedenleri, yani ilkeleri aramakla işe başlamak gerekmektedir. Bu ilkelerin iki koşulu vardır: Birincisi, bu ilkeler o denli açık ve belirgin olmalıdır ki, onları anlamaya çalışan insan doğruluğunda herhangi bir kuşkuya kapılmasın; ikincisi, geri kalan tüm nesneler olmamasına karşın ilkeler bilinebilmeli, ancak buna karşın ilkeler var olmadıkça başka nesneler bilinmemelidir. Bundan sonra da ilkelere bağlı olan şeylerin bilgisini bu biçimde ilkelerden çıkarmalıdır ki, yapılan tümdengelimler devam ettiği sürece her şey açık olsun, açık olmayan hiçbir şeyle karşılaşılmasın.

Gerçekte, tam olarak bilge olan, yalnızca Tanrı'dır, yani her şeyin gerçeğine ilişkin tam doğruyu o bilir, ancak denilebilir ki, insanlar, daha önemli gerçeklere ilişkin az ya da çok bilgi sahibi oldukları ölçüde az ya da çok bilgedirler. Bu noktada tüm bilgelerin üzerinde anlaşamayacağı hiçbir şeyin olmadığını sanıyorum.

Bundan sonra, insan anlığının bilebildiği tüm nesneleri kapsayan bu felsefenin yararlarını ortaya koymak ve bizi yalnız o felsefenin en yabanıl ve barbar insanlardan ayırdığını gösterirken, bir ulusun bireyleri felsefeyle ne denli içli dışlı olursa, o ulusun o denli uygar ve ince ruhlu olacağına inanmak gerektiğine değinirdim. Böylece bir devlette var olabilecek en büyük nimet, o devlette gerçek filozofların bulunmasıdır. Ayrıca, her insanın felsefe incelemelerine adamış kimselerle bir arada yaşaması yararlı olduğu gibi kendisinin felsefeyle uğraşması, kuşkusuz çok daha iyi olacaktır. Elbette insanın kendini yönlendirebilmesi için gözlerini ya da diğer or-

ganlarını kullanması kuşkusuz, gözü kapalı olarak başkalarının ardından sürüklenmesinden çok daha iyidir. Ancak kapalı gözlerle kendini yönlendirme ve yönetmeye çalışmaktansa, gözü açık başkalarının ardından gitmek iyi olacaktır. Açıkçası felsefesiz yaşamak, açmayı denemeden, gözü kapalı yaşamaktır; üstelik, gözümüzün görüp orta yere serdiği tüm nesnelere bakmanın ve bu yolla renklerle ışığın güzelliğini tatmanın verdiği zevk, felsefenin bulup meydana çıkardığı nesnelerden edinilen bilginin verdiği sevinçle ölçülemez. Bize, ahlakımızı düzenlemek ve bu dünyada yaşamımızı yönlendirmek için felsefe öğrenmek, adımlarımıza yol göstermek için gözlerimizi kullanmaktan çok daha gereklidir. Yalnız hayvanlar durmaksızın vücutlarını besleyecek besini bulmakla uğraşırlar, çünkü işleri vücutlarını korumaktır; ama varlığının başlıca bölümü ruh olan insanların, temel düşüncesi, ruhun gerçek besini olan bilgeliği aramak olmalıdır ve yine şunu iyice biliyorum ki, eğer birçok kimse bilgeliği arama yolunda başarılı olacağını umut etse ve bunu hangi ölçüde gerçekleştirebileceğini bilseydi, kuşkusuz kendisini bu araştırmaya vermekten çekinmezdi. Ne denli soylu ve yüce olursa olsun ve nesnelere ne denli çok bağlanırsa bağlansın, daha büyük bir iyilik isteğiyle duyulardan yüz çevirmeyen hiçbir ruh yoktur; çoğu zaman iyi olanın ne olduğunu bilmese de.

Sağlıklı, zengin, onur içinde yaşayan ve beklemediğinden çok yardım gören kimseler bile bu istekten diğer kişilerden daha az özgür değildirler. Tam tersine, onların, sahip oldukları olanaktan daha üstün olanaklar yakalama çabasında olduklarını düşünmekteyim. İnanç kaynağının vereceği gücü beklemeksizin, yalnızca olağan anlığımızla incelediğimizde görürüz ki, bu üstün ve iyi şey, gerçeğin ilk nedenlerle bilinmesinden, yani felsefenin incelediği bilgelikten başka bir şey değildir. Tüm bu nesneler iyi tanıtlansalardı tamamıyla doğ-

ru olduklarından dolayı onlara inanmakta güçlük de çekilmezdi.

Ancak deneyimler gösteriyor ki, filozofluk taslayanların bilgelik ve usları çoğu zaman felsefeyle uğraşmayanlardan daha az olduğu için kimse bu şeylere inanmak istemiyor. Bu nedenle, burada, bugün bildiğimiz tüm bilimin nelerden meydana geldiğini ve bu ana değin ulaştığımız bilgelik derecelerinin neler olduğunu kısaca belirtmek istiyorum. Bilgeliğin ilk derecesinde düşünmeksizin kazanılabilecek ölçüde kendiliğinden çok açık kavramlar; ikincisinde, duyuların deneyiminin ilettiği tüm şeyler, üçüncüsünde başka insanlarla konuşmanın öğrettiği şeyler ve dördüncü olarak da tüm kitaplar eklenmese bile, özellikle bize iyi bilgi verebilen kimselerin yazdığı kitapları okumak eklenebilir; çünkü okuma, yazarla konuşmanın bir başka türüdür. Bugüne değin kazanılan bilgeliğin tümünün de bu dört yolla öğrenildiğini sanıyorum. Burada Tanrı ilhamı ya da yüce iletisini (vahy-î ilahî) dikkate almıyorum. Nedeni ise onun bizi adım adım değil, hemen bir atılımda, ansızın yanılmaz bir inanca eriştirmesidir.

Ancak her dönemde bilgeliğe erişmek isteğiyle bu dört dereceden sınırsız bir biçimde üstün ve sağlam bir beşinci derece bulmak için çabalayan büyük adamlar olmuştur.

Bu da bilebildiğimiz tüm nesnelerin nedenlerini kendilerinden çıkarabileceğimiz, ilk nedenleri ve gerçek ilkeleri aramaktır. İşte, asıl bu iş için çalışanlara filozof adı verilmiştir. Bununla birlikte ereğine ulaşabilmiş tek bir filozof gösteremezsiniz bana. Tüm yapıtları elimizde bulunan başlıca filozoflar Platon (Eflatun) ile Aristoteles'dir. İkisi arasındaki ayrım şudur: Öğretmeni Sokrates'in yolundan giden Platon, kesin ve doğru hiçbir şey olmadığını tüm saflığıyla evetlemiştir. Platon aynı zamanda kafasında tasarladığı bazı ilkelerle diğer şeyleri açıklamaya çalışmış ve böylece kendisince

doğruya yakın görünen şeyleri yazmakla yetinmiştir. Oysa Aristoteles, daha az içten davranmıştır; yirmi yıl çözmezi olduğu Platon'un koyduğu ilkelerden başka ilkesi olmadığı halde onları açıklama biçimini tümden değiştirmiş, üstelik bu ilkeleri doğru ve inanılır varsaydığına ilişkin bir iz bulunmamasına karşın kesin ve doğru olduğunu ileri sürmüştür. Bu iki kişi büyük bir anlığa sahip oldukları gibi yukarda belirttiğimiz dört yolla kazanılan bilgeliğe de sahiptiler. Elbette bu da onları felsefede sözü dinlenir, büyük yetkililer konumuna getiriyordu. Bu nedenle Platon ve Aristoteles'den sonra gelen filozoflar onların bildiğinden daha iyi şeyler aramadılar, yalnızca bu ünlü filozofların düşüncelerini izlemekte direttiler. Aralarında ortaya çıkan belirgin tartışma da şu oldu: Her şeyden kuşkulanmalı mı, yoksa kuşkulanılmaz, kesin şeyler var mıdır? Bu tartışma onları ilginç yanlışlara itmiştir. Çünkü kuşku yanlısı olanlar o denli ileri gittiler ki, kuşkuyu günlük yaşamın içine de sokarak, kendilerini yönetmekte dengeli olmayı ya da uygun önlemler almayı bile savsaklamaya başladılar; hâlâ diretenler de, kesinliğin duyulardan geldiğine inandıkları için duyu verilerine tamamıyla güvendiler. O denli ileri gidilmişti ki, bunlardan Epikuros gökbilimcilerin gösterdiği tüm kanıtlara karşın, güneşin göründüğünden daha büyük olmadığını söylemeye cesaret edebiliyordu.

Çoğu tartışmada görülebilen eksikliklerden biri de, gerçeğin ileri sürülen iki kanının ortasında olması, ama taraflardan biri diğerini çürütmeye ne denli yeltenirse, gerçekten de o denli uzaklaşmış olmasıdır. Ancak kuşku yanlılarının hatası ardından uzun zaman gidilmediği gibi, diğerlerinin yanılgısı da, duyuların birçok noktada bizi aldattığı anlaşılarak düzeltildi. Bununla birlikte kesinliğin duyuda değil sadece, apaçık algılar edindiğimiz zaman, anlayışımızda olduğunu

göstererek bu yanlışın büsbütün önlendiğini de sanmıyorum. Sonra ilk dört bilgelik derecesiyle kazanılan bilgiden başka bir bilgimiz olmadığı sürece yaşamımızın yönlendirilmesine ilişkin şeylerde doğru gibi görünen nesnelerden kuşku duymamalıyız. Ancak bizden apaçık bir kamt istendiğinde bu kanıtı bulmanın zorunluluğu altında kalsak bile, bunları düşüncemizi değiştirmeyecek ölçüde doğru ve kesin olarak değerlendirmemeliyiz.

Filozof olmak isteyen birçok kimse, son yüzyıllarda, bu gerçeği bilmedikleri, hatta bilseler de bunu dikkate almadıkları için körükörüne Aristoteles'i izlemiş, ondan aldıklarını söyledikleri birçok düşünceyle yazıların anlamını bozmuş ve değiştirmişlerdir. Öyle değişiklikler yapmışlardır ki, eğer Aristoteles yeniden dünyaya gelmiş olsaydı, o bile, bu yazıların kendisine ait olduğunu anlayamazdı. Aralarında birçok büyük zekânın bulunduğu Aristoteles'i izlemeyenlere gelince, gençliklerinde Aristoteles'in düşünceleriyle aşılanmış olmaktan kurtulamadıklarından (Çünkü skolastikte yalnız bunlar öğretiliyordu) ve zihinleri bunlarla dolu olduğundan, onlar da gerçek ilkelerin bilgilerine ulaşamamışlardır. Bunların tümünü beğenir ve yanlışlarını düzeltmeye kalkışarak herkesin kin duymasını istemem, ancak hiçbirinin yalanlayacağını sanmadığım sözümü şununla tanıtlarım ki, bu filozofların tümü tam ve kesin olarak bilmedikleri nesneyi ilke olarak benimsemişlerdir. Örneğin bunlardan, tanıdığım hiçbiri, ağırlığı yeryüzünde bulunan maddelerde var olan bir şey olarak kabul etmesin; halbuki ağır denilen maddelerin yerin merkezine doğru düştüğünü deneyimlerle belirlemiş olmamıza karşın, ağırlık denilen şeyin, yani onların yerin merkezine doğru düşmesinin nedeni ve ilkenin özünün ne olduğunu bilmiyoruz. Üstelik bunu başka bir yerden de öğrenmek zorundayız. Ayrıca kimilerinin ilke edindiği soğuk ile sıcak,

kuru ile yaş, boşluk ile atomlar ve tuz, kükürt, civa gibi nesnelere ilişkin olarak da aynı sözler yinelenebilir.

Halbuki apaçık olmayan bir ilkeden çıkarılan sonuçların hiçbiri apaçık olamaz, üstelik bu sonuçlar apaçık bir biçimde çıkarılmış olsalar bile. İşte bunun için, bu kimselerin böyle ilkelere dayanan usa vurmaları onlara ne tek bir nesnenin kesin bir bilgisini vermiş ve dolayısıyla ne de bilgeliği aramada onları bir adım ileri götürmüştür. Onlar doğru bir şey bulabilmişlerse, onu da ancak yukarda belirttiğimiz dört yolun bir bölümüyle bulmuşlardır. Burada onların hak olarak ileri sürdüğü onuru zayıflatmak istemem; yalnız şimdiye dek hiç felsefe öğrenmemiş olanları avutmak amacıyla şunu belirtmek isterim ki, ulaşmak istediğimiz yere arkamızı dönerek tersine doğru gittiğimiz anda, ne denli çok ve çabuk yürürsek gideceğimiz yerden o denli uzaklaşacağımız ve sonra doğru yana varacağımız saatten daha erken gideceğimiz yere ulaşamayacağımız açıktır. Böylece, kötü ilkelerimiz olduğu zaman, onları ne denli çok kullanır ve kullandıktan sonra onlardan iyi ve yerinde felsefe yaptığımızı sanarak, anlağımızı tüm dikkat ve özenle onlardan birçok sonuçlar çıkarmaya verirsek, o denli de gerçek ve bilgeliğin bilgisinden uzaklaşmış oluruz. Bundan da şu sonuç çıkarılabilir: Doğru felsefeyi öğrenmeye en uygun kimseler, şimdiye değin tüm bu felsefe adı verilen nesnelere ilişkin en az bilgisi olanlardır.

Bu şeyleri iyice açıkladıktan sonra, burada bizi, insan yaşamının üstün niteliklerini oluşturan bu en yüksek bilgelik basamağına ulaştıran gerçek ilkelerin, bu kitapta anlattığım ilkeler olduğunu gösterecek kanıtları sunmak isterdim. Tüm bunları yapmak için de, yalnız iki kanıt yeter sanıyorum: Birincisi bu ilkeler çok açıktır; ikincisi, bu ilkelerden diğer tüm şeyler çıkarılabilir. Çünkü onlarda ancak bu iki koşulun bulunması gerekir. Artık bu ilkelerin, ne denli açık olduğunu

sizlere gösterebilirim. İlkin bunu, bu ilkeleri ortaya çıkardığım yöntemle kanıtlayabilirim, o da kendilerinden en ufak bir biçimde kuşkulandığım tüm nesneleri yanlış diye geri çevirmektir. Çünkü o denli açıktır ki, incelendiğinde bu biçimde geri çevrilmesine olanak bulunmayan nesneler insan anlığının bilebileceği nesnelerin en açığı, apaçığıdır. Böylece, her nesneden kuşkulanmak isteyen bir kişinin, kuşkulanırken kendinin var olduğundan da kuşkulanmayacağını ve bu biçimde düşünenin, yani kendinden kuşkulanamadığı halde geri kalan tüm nesnelerden kuşkulananın gövde diye bildiğimiz şey değil de, ruh ya da düşünce dediğimiz şey olduğunu dikkate alarak, bu düşüncenin varlığını ilk ilke olarak kabul ettim ve bundan da çok açık olarak şu ilkeleri çıkardım:

Dünyadaki tüm nesneleri yaratan bir Tanrı vardır. Tanrı tüm gerçeklerin kaynağı olduğundan, düşüncemizi öyle bir biçimde oluşturmuştur ki, çok açık bir biçimde kavradığı nesnelere ilişkin verdiği yargılarda yanılmasına olanak yoktur. Bunlar, maddesiz ya da fizikötesi nesnelerde kullandığım ilkelerdir; bu ilkelerden de açıkça fizik nesnelerin ilkelerini çıkarıyorum, yani çeşitli şekilleri olan, çeşitli biçimlerde hareket edebilen, uzunluk, enlilik ve derinliği olan nesneler. Kısaca kendilerinden diğer nesnelerin gerçeğini çıkardığım ilkeler işte bunlar. Bu ilkelerin açık olduğunu gösteren bir başka kanıt da şudur: Aslında bu ilkeler her zaman belliydi ve tüm insanlar tarafından doğru ve kuşkulanılmaz olarak benimsenmişti. Ancak bunlar arasından Tanrı'nın varlığını ayırmak gerek; zira bazı insanlar duyuların algılarını fazla önemsedikleri için Tanrı'nm olup olmadığından kuşku duymuşlardır. Oysa Tanrı ne gözle görülür, ne de elle tutulur.

Ancak ilkeler arasına kattığım tüm gerçekler her zaman herkesçe bilinmiş olmasına karşın, şimdiye değin bu gerçekleri felsefenin ilkeleri olarak tanıyan yani bu ilkeleri, kendile-

rinden dünyada var olan tüm nesnelerin bilgisi çıkarılabilen gerçekler olarak benimseyen tek bir kişi tanımadığımı söyleyebilirim. İşte bunun içindir ki bana, bu yapıtta, bu gerçeklerin bu tür gerçekler olduğunu göstermek kalıyor. Bunu da ancak okuyucuların bu kitabı okuyarak kendi deneyimleriyle görmeleri sonucu sağlayacağımı sanıyorum. Henüz tüm nesneleri anlatmama ve bunun da olanaksız olmasına karşın, anlatma olanağını bulduğum tüm nesneleri o denli iyi açıkladığımı sanıyorum ki, onları dikkatle okuyacak olanlar, insan düşüncesinin edinebileceği en yüksek bilgilere ulaşmak için, benim verdiğim ilkelerden başkasını aramaya gerek olmadığına inanacaktır. Hele okuyucular, yazılarımı okuduktan sonra, yazılarda birbirinden ne denli ayrı sorunların koyulduğunu ve bu sorunlara başka yazarların kitaplarında ne denli az kanıt gösterildiğini de görünce, söylediklerime daha çok inanacaklardır.

Sonra okuyucularıma, kitaplarımı okumaya daha kolayca girişebilmeleri için şunu salık verirdim: Düşüncelerimle beslenenler başkalarının yazılarını anlama ve gerçek değerlerini görme konusunda düşüncelerimi bilmeyenlerden daha az güçlük çekeceklerdir. Bu az önce eski felsefeyle işe başlayanlara ilişkin söylediğimin tümden tersidir, çünkü onlar eski felsefeyi ne denli incelemişlerse, doğru felsefeyi anlamaya o denli az yeteneklidir.

Bu kitabı okuma biçimine ilişkin birkaç noktayı açıklamak isterdim. Okur ilkin kitabı, dikkati fazla zorlamadan ve karşılaşılan güçlükler üzerinde ne tür konular anlattığımı kabataslak öğrenecek biçimde, bir roman okur gibi gözden geçirmelidir; sonra bu konuların incelenmesi gerektiği ve bunların nedeninin ne olduğu biçiminde bir düşünce belirdiğinde, kanıtlarımın zincirlenmesini görmek ve anlamak için bir kez daha okunabilir. Ancak bundan sonra da, kanıtların zincir-

lenmesi yeterli ölçüde sezilmiyor ve kanıtlarımın hiçbiri anlaşılmıyorsa, yine bıkmadan okumayı sürdürmelidir. Yalnız güçlükle karşılaşılan yerlerin altları çizilmeli, böylece durmaksızın kitabın sonuna değin okunmalıdır. Okur üçüncü okumaya başladığında, daha önce işaretlediği yerleri anlamaya başlayacaktır. Eğer bundan sonra bazı güçlükler kalırsa, onların çözümü de bir kez daha okumakta bulunabilecektir.

Birçok ruhun doğasını incelediğimde şu noktayla karşılaştım: Gerektiği gibi kullanıldığı zaman, doğru düşünmeye, yani iyi yargı belirtmeye ve hatta en yüksek bilimlere kavuşmaya gücü yetmeyen hiçbir ruh yoktur. Bu görüş usla da kanıtlanabilir; çünkü madem ki ilkeler açıktır ve onlardan apaçık yargılamalara dayanmayan hiçbir sonuç çıkarmıyoruz, o halde bu tür ilkelerden çıkarılacak şeyleri anlayacak kadar us herkeste vardır. Ancak önyargıların engellenmesinden başka (ki hiç kimse bunların kendisini engellemediğini söyleyemez) çok zaman orta us'lu birçok kimse de, bilimleri inceleme ve öğrenmeyi, buna yetenekli olduklarını sanmadıkları için boşlarlar. Halbuki fazla ateşli olanlar da, çok çabuk çözmek istedikleri için, çoğu zaman apaçık olmayan ilkeleri benimseyerek, belirsiz ve kuşkulu sonuçlara ulaşırlar. Bu nedenle, burada, güçlerine pek güvenmeyenlere şu konuda güvence verebilirim: Gözden geçirmeye üşünmezseniz, yazılarımda anlaşılmayan hiçbir şey bulunmadığını göreceksiniz. Ama pek ateşli ve coşkulu olanlara da söylemek isterim ki, en yetkin anlıklar bile, yazılarımda belirtmek istediklerimin tümünü anlamak için çok zaman harcamak ve dikkat etmek zorundadır.

Şimdi yazılarımı yayımlarken hangi amacı güttüğümü iyice göstermek ve burada, insanların bilgi edinmek için izleyeceği sırayı da anlatmak isterdim. İlkönce, yukarıda anlatılan dört yoldan kazanılan bayağı ve eksik bilgiden başka bil-

gisi olmayan bir kişi, her şeyden önce kendine, yaşamını düzenleyecek bir alışkanlık (ahlak) edinmelidir. Çünkü bu işler, gecikmeye gelmeyeceği gibi, ilk işimiz de iyi yaşamayı sağlamak olmalıdır.

Bundan sonra mantık öğrenmelidir, ancak bilinen nesneleri başkalarına anlatma yollarını öğreten ya da bilinmeyen nesnelere ilişkin pekçok düşüncesiz söz söylemekten başka işe yaramayan skolastik mantığı değil. Bu mantık sağduyuyu artırmaktan çok onu bozar. Asıl öğrenilmesi gereken mantık, bilinmeyen gerçekleri bulmak için usu nasıl iyi kullanabileceğimizi öğreten mantıktır ve bunu öğrenecek kimse, mantığın kurallarını uygulamayı da öğrenirse çok iyi eder; çünkü bu mantık, kullanış ve uygulamaya bağlıdır. Sonra bu sorunlarda gerçeği bulmaya alışınca, artık gerçek felsefeye açık bir sorumluluk duygusuyla eğilmesinin zamanı gelmiştir. Başlayacağı felsefenin ilk bölümü, fizikötesidir. Fizikötesinde bilginin ilkeleri bulunmaktadır. Tanrı'nın sanlarının başlıcaları, ruhumuzun ölmezliğinin ve bizde bulunan tüm açık ve yalın düşüncelerin açıklaması bu ilkelerde bulunmaktadır. İkinci bölümü, fiziktir; burada, maddi nesnelerin gerçek ilkeleri ve genel olarak tüm evrenin nasıl kurulduğunun incelenmesinin yanı sıra yerin çevresinde diğer cisimlerin hava, su, ateş, mıknatıs ve başka maddelerin doğası da özel olarak incelenir. Ayrıca yine özel olarak insana yararlı diğer bilimlere girebilmek için bitkilerin, hayvanların ve elbette insanın doğasını da incelemeye gerek vardır. Böylece tüm felsefe bir ağaç gibidir: Kök, gövde ve dallar. Kökleri fizikötesi, gövdesi fizik ve dalları da diğer bilimlerdir. Diğer bilimler de başlıca üçe ayrılabilir: Hekimlik, teknik ve ahlak. Burada belirtilen ahlak, diğer bilimlerin tam bir bilgisini gerektiren ve bilgeliğin en son aşamasını oluşturan en yüksek ve tam ahlaktır.

Ağaçlarda meyveler nasıl kök ve gövdelerden toplanmayıp dallardan alınırsa, felsefenin yararı da aynı biçimde en son öğrenilebilen bölümlerinden sağlanır. Ancak bunların hemen tümünü bilmememe karşın, her zaman halka yararlı olmak için beslediğim arzu ve gösterdiğim çaba nedeniyle, on iki yıl önce, öğrendiğimi sandığım bazı konular üzerine birkaç deneme yayınlattım. Bunların birinci bölümü, usu iyi değerlendirmek ve bilimlerde gerçeği aramak yöntemi üzerine bir konuşmaydı. *Yöntem Üzerine Konuşma*'da (Discours de la méthode et Essais de cette Méthode) mantığın ve daha iyisini bilinceye değin güdülmesi gereken eksik bir ahlakın başlıca kurallarını kısaca gösterdim. Diğer bölümler de üç kitapta toplandı: *Işık Kırılması* (Dioptrique), *Göktaşları* (Les Météores) ve üçüncüsü de *Geometri*'ydi (Géometrie). *Işık Kırılması*'nda, onun yardımıyla yaşama yararı olan sanatların bilgisine ulaşmak, sorununda felsefede oldukça ileri gidilebileceğini göstermek istedim, çünkü bu yapıtımda açıkladığım dürbünlerin bulunuşu, o ana dek aranılan buluşların en güçlerinden biriydi.

Göktaşları'nda, uğraştığım felsefeyle aynı konunun incelendiği skolastik felsefede okutulanlar arasındaki ayrımı göstermek istemiştim. *Geometri*'deyse, bundan önce bilinmeyen pekçok şeyi bulduğumu tanıtlamak ve böylece tüm insanları gerçeği aramaya yöneltmek için, onlara bu şeylerden daha birçoklarının keşfedilebileceğini inandırmak istiyordum, O zamandan beri birçok kimsenin fizikötesinin temellerini anlamakta güçlük çekeceğini sezerek bu temellerin önemli noktalarını *Metafizik Düşünceler* (Méditations Métaphysiques) adlı kitabımda açıklamaya çalıştım. Kitap aslında pek kapsamlı olmamakla birlikte, bilgin geçinen birçok kişinin kitaptaki düşüncelere yaptıkları karşı çıkışlar ve benim onlara yanıtlarımla hacmi arttı. Konuyu aydınlattığı için böylesi daha iyi oldu.

Sonunda önceki yapıtlarımın okuyucuların kafasını yeterli ölçüde aydınlattığını düşünerek *Felsefenin İlkeleri*'ni yayımlamanın zamanı geldi dedim. Böylece dört bölümden oluşan 'İlkeler'i de yayımladım. *Felsefenin İlkeleri*'nin birinci bölümünde, bilginin ilkeleri vardır. Bu bölüme ilk felsefe ya da metafizik de denilebilir. Bu konuyu daha iyi anlayabilmek için daha önce yazdığım *Metafizik Düşünceler*'i okumak gerekir. Sonraki üç bölümde ise fizikte var olan en genel şeyler bulunmaktadır. Yani, ilk yasaların ya da doğanın ilkelerinin açıklanmasıyla, durağan yıldızlar, gezegenler, uydular ve genel olarak tüm evrenin kuruluş biçimi; sonra özel olarak yaşadığımız yerin ve çevresinde hemen her yerde var olan hava, su, ateş ve mıknatıs gibi maddelerin ve bu maddelerde görülen ışık, ısı, ağırlık vb. gibi tüm özelliklerin özü bulunur. Böylelikle bu son yazdıklarımdan önce gelmesi gereken şeylerin hiçbirini savsaklamaksızın tüm felsefeyi sırayla açıklamaya başladığımı sanıyorum.

Ancak bu tasarıyı sonuna dek götürmek için bundan sonra yeryüzünde bulunan daha özel maddelerin her birinin, yeni madenlerin, bitkilerin, hayvanların, özellikle insanın doğasını da açıklayarak, sonunda da hekimlik, ahlak ve makineleri incelemem gerekiyordu. Aslında tam bir felsefe dizgesi oluşturabilmek için yapmam gereken de buydu. Henüz kendimi pek yaşlı görmediğim gibi, geri kalan şeylerin bilgisinden de uzak bulmuyorum. Aynı zamanda gücüme güvenim de yerindedir. Böylelikle savunmalarımı desteklemek ve doğrulamak için gereksinim duyduğum deneyleri yapma kolaylığına kavuşsaydım, bu tasarıyı yerine getirmek için bir an bile çekinmezdim. Ancak bu iş için devletin desteklemediği benim gibi bir insanın karşılayamayacağı birtakım harcamalar gerekiyor. Üstelik bu yardımı beklemem konusunda herhangi bir ışık da görmediğim için bundan böyle yalnız kendi

bilgimi artırmak amacıyla incelemelerde bulunmakla yetineceğim. Böylelikle kendileri için çalışmakta kusur ettiğim gelecek nesiller bu özrümü herhalde hoşgörüyle karşılarlar.

Bununla birlikte şimdiye değin, gelecek nesillere hangi konuda yararlı olduğumun görülebilmesi için ilkelerimden çıkarılabilecek meyvelerin neler olduğunu burada belirtmeliyim. Birincisi, şimdiye dek bilinmeyen gerçekleri onlarda bulma mutluluğudur. Çünkü her ne kadar gerçek, yanlış ve uydurmalardan daha yalın olması ve daha az hayranlık vermesi nedeniyle, imgelemimize onlar kadar etki etmese de, verdiği mutluluk her zaman daha sürekli ve daha sağlamdır. İkinci meyvesi, bu ilkeleri inceledikçe karşımıza çıkan tüm nesnelere ilişkin yavaş yavaş daha iyi yargıda bulunmak ve böylelikle daha bilge olmaya alışmaktır. Bu açıdan bunlar bayağı felsefenin tersine bir etki yapacaktır. Bu kötü etkiyi kendini bilgili sanan, aslında bilgiçlik taslamaktan öteye gitmeyen bilgisizlerde kolayca görebiliriz. Öyle ki, eğer onlar, bu bayağı felsefeyi öğrenmemiş olsalardı, us ve mantıktan bu denli uzak kalmazlardı. Üçüncüsü, bu ilkelerde bulunan gerçekler çok açık ve kesin olduğundan, her türlü tartışma nedenini ortadan kaldıracak ve böylece skolastiğin çatışmalarının tersine, ruhları tatlılığa ve anlaşmaya hazırlayacaklardır. Çünkü bu çatışmalar onları öğrenenleri, dikkat çekmeksizin daha kavgacı ve inatçı kılıyorlardı ve belki de şimdi dünyayı kaplayan din sapıtması ve anlaşmazlıkların nedeni de bunlardır. Bu ilkelerin temelli ve son meyvesi şudur: Onları işleyerek benim açıklamadığım daha pekçok şey bulunabilir. Ve böylece yavaş yavaş bilinenlerden bilinmeyene geçerek, zamanla, tüm felsefenin tam bir bilgisi kazanılabileceği gibi, bilgeliğin en yüksek aşamasına da çıkılabilinecektir. Çünkü tüm sanatlarda görüldüğü gibi, başlangıçta eksik ve kaba olan bir şey, sonuçları deneyimle görülebilen doğru şeyler

içerdikleri için yavaş yavaş üzerinde işlene işlene, olgunlaşıyorlar. Böylelikle, felsefede doğru ilkelerimiz olduğu zaman, onların ardınca gidince, birgün gelip de başka gerçeklerle karşı karşıya kalmamamız olanaksızdır; Aristoteles'in ilkelerinin yanlışlığını kanıtlamak için de, yüzyıllardan beri gözlendikleri halde, hiçbir ilerleme sağlanmadığını söylemekten daha iyi bir şey yapılamaz.

Yaptıkları işlerde çok acele eden ve pek fazla düşünmeyen, dolayısıyla da en sağlam temellere dayandıkları halde bile, sağlam bir şey kuramayan birtakım anlıkları pek iyi bilirim. Genellikle kitap yazmakta en fazla acele edenler bunlardır. Bu gibi insanlar tüm yaptıklarımı çok kısa bir zamanda dağıtabilirler. Üstelik felsefe biçimime kuşku ve belirsizlik sokabilirler; bu nedenle onları dikkatle kendimden uzaklaştırdım ve yazılarının benimkiler yerine koyulmasını ya da benim yazılarımdan esinlenmiş sanılmasını önlemeye çalıştım.

Daha geçenlerde, beni en çok izlediği sanılan birinde bunun bir örneğine rastladım. Anlığına o denli güveniyordum ki, bir yerde benim demeyeceğim hiçbir düşüncesi olmayacağına eminim, bile demiştim. Halbuki geçen yıl *Fiziğin Temelleri* adıyla bir kitabı yayınladı. Kitabında, fizik ve hekimlik üzerine söylediklerini yayımladığım yapıtlarla, henüz yayımlamadığım, hayvanların doğasına ilişkin tamamlanmamış bir yapıtımdan almış olmasına karşın, düşüncelerimi kötü aktarmış, sırasını bozmuş üstelik üzerine tüm fiziğin dayanması gereken bazı fizikötesi gerçekleri yadsımıştır. Bu nedenle o yazarın söylediklerini tamamıyla yalanlamak, okuyuculara da, açıkça yazılarımda yer almayan hiçbir düşünceyi bana aitmiş gibi göstermemelerini ve ister yazılarımda ister başka bir yerde olsun, doğru ilkelerden kaynaklandığını görmedikleri hiçbir düşünceyi doğru olarak kabul etmemelerini rica etmek zorunluluğu duyuyorum.

Bu ilkelerden çıkarılabilecek gerçeklerin hepsini bu biçimde çıkarıncaya değin birçok yüzyıl geçeceğini de pek iyi biliyorum, çünkü ilkin, bulunması gereken gerçeklerin birçokları, rastlantıyla bulunması olanakdışı olan, ancak çok zeki kimseler tarafından dikkat ve çabayla araştırılması gereken birçok özel deneylere bağlıdır. Sonra ilkeleri kullanma becerisine sahip aynı kimselerin bu deneyleri yapması güç olacak, ayrıca en iyi kafaların birçoğu felsefeye ilişkin o denli kötü bir kanıya sahipler ki, süregelen felsefede gördükleri eksiklik nedeniyle, asla daha iyi bir felsefe arama kararı veremeyeceklerdir.

Ancak son olarak, bu ilkelerle diğerlerinin tüm ilkeler arasında görecekleri ayrım ve bu ilkelerden çıkarılacak bir dizi gerçek, onlara bunu araştırmanın ne denli önemli olduğunu gösterecektir. Aynı zamanda bu gerçeğin kişiyi hangi bilgelik derecesi, yaşam olgunluğu ve mutluluğa götürdüğünü öğretebilirse, bu denli yararlı bir inceleme ve öğrenime zamanını ayırmaya çabalamayacak ya da en azından meyve verici bir biçimde kendilerini buna verenleri tüm gücüyle korunması ve yardımı altına almak istemeyecek hiç kimse olmayacağına inanmaya cesaret edebileceğim. Torunlarımızın bunun başarılarını görmelerini dilerim.

I. BÖLÜM

İNSAN BİLGİSİNİN İLKELERİ

1. Gerçeği arayanın yaşamında bir kez tüm nesnelerden gücü yettiği ölçüde kuşku duyması gerekir.

Çocuklukta, yani adam olmadan önce, henüz tüm usumuzu kullanmadığımız bu yaşta duyularımıza çarpan nesnelere ilişkin bazen iyi bazen kötü yargılarda bulunurduk*: Bu nedenle, böyle aceleyle verilen birçok yargı gerçeğin bilgisine ulaşmamızın önüne taş koyuyor. Bu da bize şunu öğretiyor ki, kendilerinden en küçük bir kuşku kırıntısı bulacağımız nesnelerden yaşamımızda bir kez bile kuşku duymadıkça, onlardan ayrılabileceğimizi gösteren hiçbir belirti yoktur.**

* "Yine öyle düşündüm ki, yaşlı başlı adam olmazdan önce çocuktuk, eğitmenlerimiz, bizi uzun zaman istek ve nefretlerimizle yönetti. Halbuki bunlar çoğu zaman birbirlerine karşıt olduğu gibi belki de hiçbiri bize en iyi hareket biçimini öğütlemiyordu, dolayısıyla yargılarımızın, çocukluğumuzdan beri tüm usumuzu kullanmak ve ancak onu kendimize bir yol gösterici olarak benimseyerek vermiş olacağımız yargılar kadar yanlışsız ve sağlam olması hemen hemen olanaksızdır." *Yöntem Üzerine Konuşma*, s. 11

** "Ne zamandır, çocukluğumdan beri pekçok yanlış kanıyı doğru diye kabul ettiğimi ve yine o yaştan beri hiç de sağlam olmayan ilkeler üzerine kurduğum şeylerin pek kuşkulu olabileceklerini düşünüyorum. Öyle ki, bilimlerde sağlam ve durağan bir şey oluşturmak istiyorsam, yaşamımda bir kez, bu zamana değin edindiğim düşüncelerimden ayrılarak her şeye sil baştan, temelinden başlamaya büyük bir sorumluluk duygusu içinde eğilmem gerekiyordu." Birinci Düşünce, s. 96

2. Bu nedenle kendilerinden kuşku duyulan tüm nesnelere yanlış gözüyle bakmak da yararlı olur.

Hatta kendilerinde en ufak bir kuşku uyandıracak yan olduğunu düşündüğümüz tüm nesnelerin, eğer önlem aldığımızda, içlerinden açıkça doğru görünen birkaçını bulursak, onları pek kesin ve bilinebilen en kolay nesneler olarak kabul etmemiz için yanlış diye geri çevirmek yararlı olacaktır.*

3. Bu kuşkuyu hiçbir zaman işlerimizi yönlendirmede kullanmamalıyız.

Bununla birlikte şu nokta gözden ırak tutulmamalıdır: Bu denli genel bir kuşku biçimini gerçeği gözlemlemeye koyulduğumuz zamandan başka anda kullanmamızı ima etmiyorum. Çünkü yaşamımızın yönlendirilmesine ilişkin şeylerde, çoğu zaman ancak doğruya yakın kanılara göre hareket etme zorunda olduğumuz açıktır. Çünkü işlerimizde harekete geçme fırsatları hemen her zaman tüm kuşkularımızdan sıyrılmadan önce gelip geçer ve bu türlü birçok olanak tek bir şey üzerinde toplanırsa, o anda hangilerinin diğerlerinden daha çok doğruya yakın olduğunu bilmesek bile, iş uzamaya gelmiyorsa, seçtikten sonra da pek doğru olduğuna inanmış gibi inatla izlememizi akıl ve mantık buyurur.**

* "Ancak gerçeği araştırmayla uğraşmak istediğimiz zaman tamamıyla tersini yapmam ve kendilerinde en küçük bir kuşku duyduğum şeylerin tümünü, bundan sonra doğru sandığım düşünceler arasında, tamamıyla kuşku götürmez bir şey kalıp kalmayacağını görmek için mutlak olarak yanlış sayıp atmam gerektiğini düşündüm." *Yöntem Üzerine Konuşma*, s. 40

** "Nasıl kaldığımız yıkıntıyı yeniden yapmaya başlamadan önce yıkmak, gereç biriktirmek ve mimar bulmak ya da evin mimarı oluyorsanız, sonra dikkatle planını çizmekle yetinmeyip de aynı zamanda bu işle uğraşırken rahatça oturabilecek başka ev bulmanız da da gerekiyorsa; bu iş gibi usum beni yargılarımda kararsız olmaya zorlarken, işlerimde kararsız kalmamak ve böylelikle elimden geldiğince

4. Duyulur nesnelerin gerçekliğinden niçin kuşkulanılabilir?

Madem ki şimdi, gerçeği aramaya başlamak dışında bir amacımız yoktur. O halde ilk önce bu ana değin duyduğumuz ya da tasarladığımız nesnelerden bazılarının gerçekten dünyada olup olmadığından kuşku duyacağız, çünkü ilkin, duyularımızın birçok kez bizi yanılttığını deneyimlerle gördüğümüz için onlara, isterse tek bir kez bile yanıltmış olsalar da, fazla inanmak toyluk olur.*

Sonra hemen her gün düş görüyor ve bu sırada başka yerde olmayan bir sürü şeyi kuvvetle duyumsadığımızı ve onları açıkça kafamızda canlandırdığımızı sanıyoruz.**

Her şeyden kuşkulanmaya bu biçimde karar verdiğimiz anda, düşümüzde canlandırdığımız düşüncelerin diğerlerin-

mutlu yaşayabilmek için de, kendime, üç ya da dört normdan oluşan eğreti bir ahlak benimsedim. Birincisi, Tanrı'nın çocukluğumdan beri içinde yetişmeme iyilik ve inayet (kayra) buyurduğu dine sağlamca bağlanarak, yurdumun yasa ve törelerine uymak, başka her şey de, kendimi, birlikte yaşayacağım kimselerin en akıllıları tarafından genellikle yerine getirilen en ölçülü ve aşırılıktan en uzak kanılara göre yönetmekti... İkinci normum, elimden geldiği ölçüde, işlerimde yetkili ve inatçı ve en kuşkulu kanıları bile, bir kez kabullendikten sonra güvenilir ve şaşmaz kanılarmış gibi her zaman inatla izlemekti. Üçüncü norm, her zaman işi talihe bırakmak yerine, kendimi yenmeye ve dünyanın düzeninden çok, kendi isteklerimi değiştirmeye ve genellikle düşüncelerimizden başka hiçbir şeyin tamamıyla elimizde olmadığına, dolayısıyla bizim dışımızda olan nesnelere ilişkin elimizden geleni yaptıktan sonra, gücümüzün yetmediği tüm nesnelerin bizim için salt olanaksız olduğuna alışmaktır." *Yöntem Üzerine Konuşma*, Üçüncü Bölüm, s. 29-33

* "Şimdiye değin en doğru ve en kuşkulanılmaz olarak benimsediğim nesnelerin tümünü duyulardan ya da duyular yoluyla öğrendim. Halbuki bu duyuların bazen yanıltıcı olduğunu kendi deneyimlerimle görmüştüm. Bunun için bizi bir kez bile aldatanlara hiçbir zaman güvenmemek bir önlem olarak değerlendirilmelidir." Birinci Düşünce, s. 98.

** "Nihayet uyanıkken zihnimizde bulunan aynı düşüncelerin hiçbiri gerçek olmaksızın, uyurken de usumuza gelebileceğini dikkate alarak, şu ana değin zihnime girmiş olan tüm nesnelerin, düşüme giren hayallerden daha gerçek olmadığını düşünmeye başladım." *Yöntem Üzerine Konuşma*, Dördüncü Bölüm, s. 41.

den daha yanlış olduğunu bildirebilecek bir belirti de görünmüyor.*

5. Neden matematiğin kanıtlarından da kuşkulanılabilir?

Eskiden bize doğru görünen tüm şeylerden, hatta kendiliklerinden oldukça açık olmalarına karşın, matematiğin kanıt ve ilkelerinden bile, çoğu kişi bu konular üzerinde usavurma yaparken aldanmış oldukları için onlardan yine kuşkulanacağız.** Ancak özellikle bizi yaratan Tanrı'nın hoşuna giden her şeyi yapabildiğini duyduğumuz ve bizi belki de en iyi bildiğimizi sandığımız şeyler üzerinde bile her zaman aldanacak biçimde yaratıp yaratmadığını da bu ana değin bilmediğimiz için tüm bu şeylerden kuşkulanacağız. Çünkü madem ki Tanrı, daha önce belirtildiği gibi bazen aldanmamıza olur demiştir, o halde, neden her zaman aldanmamıza olur demesin? Üstelik her şeye gücü yeten bir Tanrı'nın varlığımızın yaratanı olmadığını, kendiliğimizden ya da başka bir yolla meydana geldiğimizi varsayarsak, o zaman da bu yaratanın daha az güçlü olduğunu kabul etmiş olacağımızdan, durmadan aldanmamıza, olanaksız ölçüde eksiksiz olmadığımıza inanmak için elimizde daha çok neden bulunacaktır.

* "Bu düşünce üzerinde durarak, uyanıklık ve uykuyu birbirinden ayırt eden kesin hiçbir belirti olmadığını çok açık olarak görüyor ve bu durum karşısında donakalıyorum. Öyle ki, şaşkınlığım neredeyse beni uyuduğuma inandıracaktır." Birinci Düşünce, s. 99.

** "Geometrinin en yalın konuları üzerinde bile yargıda bulunurken yanılan ve yanlış yargılara ulaşan kimseler var olduğu için herkes gibi benim de aldanacağım kanısına vararak, eskiden tanıt olarak benimsediğim tüm kanıtları yanlış diye geçersiz sayıyordum." *Yöntem Üzerine Konuşma*, Dördüncü Bölüm, s. 40

6. Kuşkulu şeylere inanmaktan sakınmamıza olanak tanıyarak aldanmamıza engel olan özgür bir tutumumuz vardır.

Bizi yaratan her istediğini yapsa, hatta bizi aldatmaktan zevk bile duysa, kendimizde özgürlüğün varlığını duymaktan geri kalmayız. Bu öyle bir özgürlük anlayışıdır ki, onunla biz, istediğimiz zaman, iyice bilmediğimiz şeylere inanmaktan kaçınarak, aldanmamızın önüne geçebiliriz.*

7. Var olmasaydık kuşku duyamazdık, bu da edinebileceğimiz ilk doğru bilgidir.

Kendilerinden en ufak bir biçimde kuşkulandığımız her şeyi bu şekilde yanlış göreceğimiz gibi aynı zamanda geri de çevirebileceğimizi varsayarken, ne Tanrı, ne gök, ne de yerin var olmadığını ve bir bedenimizin de olmadığını kolayca kabul ediyoruz;

Ancak aynı biçimde tüm bu şeylerin gerçeğinden kuşkulanırken var olmadığımızı varsayamayız. Çünkü düşünen nesnelerin, düşünürken gerçekten var olmadığını kavramak bize o denli aykırı geliyor ki, en şaşılası varsayımlara karşın şu *"düşünüyorum, o halde varım"* sonucunun doğru olduğuna ve bunun, düşüncelerini bir sıra içinde yönlendiren ve yöne-

* "Tanrı'nın saltık gücüne ilişkin önceleri edindiğim kanının zihnime geldiği her anda, onun istediği koşullarda, pek büyük açıklıkla anladığımı sandığım şeylere ilişkin olsa bile, beni kolaylıkla yanılmaya sürükleyebileceğini evetlemek zorundayım. Tersine, herhangi bir zaman pek açık olarak kavradığım şeyleri incelemeye girişirsem, bu şeyler beni o denli kandırıyorlar ki, kendiliğinden şu sözleri söylemeye sürükleniyorum: Bana gücü yeten beni istediği gibi aldatsın. O, benim bir şey olduğumu kafasından geçirdikçe hiçbir şey olmam ya da şimdi var olmam gerçek olduğu halde, günün birinde hiçbir zaman var olmadığımın doğru olması ya da iki ile üçün toplamının ne beşten fazla ne de az olması için hiçbir zaman hiçbir şey yapamaz." Üçüncü Düşünce, s. 128.

ten bir kimseye görünen ilk doğru sonuç olduğuna inanmaktan kendimizi alıkoyamıyoruz.*

8. Bundan sonra ruh ile beden arasındaki ayrılığı da biliyoruz.

Bu bakış açısının ruhun doğası ya da özünü ve onun bedenden büsbütün apayrı bir töz olduğunu bilmek için seçebildiğimiz en iyi bakış açısı olduğunu da sanıyorum. Çünkü düşüncemiz dışında gerçekten bulunan ya da var olan başka hiçbir şeyin olmadığına inandığımız bu anda, ne olduğumuzu incelediğimizde, var olmak için ne uzama, ne şekle, ne bir yerde olmaya ve ne de bedene verilen bu türden başka bir şeye gereksinimimiz olmadığını ve sadece düşündüğümüz için var olduğumuzu açıkça biliyoruz. Dolayısıyla ruhumuz ya da düşüncemizden edindiğimiz kavram bedenden edindiğimizden önce gelir.

Çünkü dünyada herhangi bir varlığın bulunduğundan kuşkulanmamıza karşın, şunu biliyoruz ki, biz o an düşünüyoruz.**

* "Ancak bundan sonra her şeyin yanlış olduğunu bu biçimde düşünmek istediğim anda, bunu düşünen benim, zorunlu olarak bir şey olmam gerektiğini gördüm. Ve şu *'düşünüyorum o halde varım'* gerçeğinin kuşkucuların en şaşırtıcı ödevlerini bile sarsmaya gücü yetmeyecek ölçüde sağlam ve güvenilir olduğunu görerek, bu gerçeği aradığım felsefenin ilk ilkesi olarak benimsemeye hiç çekinmeden karar verdim." *Yöntem Üzerine Konuşma*, Dördüncü Bölüm, s. 41.

** "Daha sonra kendimin ne olduğunu inceden inceye gözden geçirdim ve hiçbir bedenim olmadığını, ne bulunduğum bir dünya, ne bulunduğum bir yer olmadığını düşünmeme karşın, bu nedenle, var olmadığımı kabul edemeyeceğim ve tersine, salt diğer şeylerin gerçekliğinden kuşkulandığımdan dolayı, kendimin var olduğu sonucunun çok açık ve kesin olarak ortaya çıktığını gördüm; halbuki düşünmem bir an dursaydı, tasarladığım tüm diğer şeyler doğru olsalar bile, var olduğuma inanmak için elimde hiçbir neden bulunmuyordu; buradan da şunu çıkardım ki, ben tüm öz ya da doğası düşünmek olan ve var olmak için hiçbir yere gereksinmeyen ve maddi hiçbir şeye bağlı olmayan bir tözüm. Öyle ki bu ben, yani, kendisiyle ne isem o olduğum ruh, bedenden tamamen farklıdır, hatta bilinmesi onu bilmekten daha kolaydır ve beden var olmadığı halde bile, ne ise o olmaktan geri kalmaz." *Yöntem Üzerine Konuşma*, Dördüncü Bölüm, s. 41.

9. Düşünme nedir?

Düşünme sözüyle, bizde doğrudan doğruya kendiliğimizden görebileceğimiz biçimde olup biten tüm şeyleri anlıyorum. Böylelikle yalnız anlamak, istemek, tasarlamak değil, ancak burada duymak da düşünmekle aynı şeydir. Çünkü gözlerimin ya da bacaklarımın yaptığı işi gösterip de, gördüğümü ya da yürüdüğümü söyleyip, var olduğumu çıkarırsam ulaştığım sonuç, kuşku duyulmayacak kadar yanlışsız bir sonuç olmaz, zira hiçbir zaman gözlerimi açmadığım ve yerimden kımıldamadığım halde, gördüğümü ya da yürüdüğümü sanabilirim; çünkü kimi zaman uyuklarken böyle bir sanıya kapıldığım olur, belki vücudum olmadan da aynı sanıya kapılmışımdır. Halbuki yürüyorum ya da görüyorum demekle yalnız düşüncemin yaptığı işi ya da sanmayı, yani gördüğümü sanmama neden olan bendeki bilgiyi demek istersem, o zaman bu aynı sonuçtan kuşkulanmama olanak veremeyecek ölçüde mutlak olarak doğrudur, çünkü bu, ruhla ilgili bir sonuçtur; duymak ya da başka herhangi bir biçimde düşünme gücü yalnızca ruhta vardır.*

"Bir şeyin diğer bir şeyden ayrı olduğuna kesin olarak inanmak için söz konusu şeylerden birini diğer şey olmaksızın açık bir biçimde kavrayabilmek yeterlidir... Bir taraftan kendime ilişkin, düşünen ve uzamlı olmayan bir şey olarak, açık ve seçik bir düşüncem olması, diğer yandan da bedene ilişkin uzamlı ve düşünmeyen bir şey olarak, belirgin bir anlayışımın bulunması nedeniyle, benim, yani kendisiyle ne ise o olduğum ruhumun bedenimden tümden ve gerçekten ayrımlı olduğu ve bedensiz var olabileceği apaçıktır." Altıncı Düşünce, s. 199.

* "Ama öyle ise ben neyim? Düşünen bir nesne. Düşünen bir nesne nedir? Düşünen bir nesne: Kuşkulanan, anlayan, kavrayan, onaylayan, yadsıyan, isteyen, istemeyen, tasarlayan ve duyan bir nesnedir." İkinci Düşünce, s. 114.

"Çünkü yukarda gösterdiğim gibi belki tasarladığım ve duyduğum nesneler benim dışımda ve kendi hallerinde hiçbir şey olmasalar da, bununla birlikte imgeler ve duyumlar adını verdiğim bu düşünce biçimlerinin, yalnız düşünce biçimi olarak, bende bulunmalarına kesin olarak inanıyorum. Böylelikle bu pek az nesneyle doğru olarak bildiğim tüm nesneleri gösterdiğimi düşünüyorum." Üçüncü Düşünce, s. 163.

10. Skolastik biçimde tanımlamak istenirken belirsizleştirilen ve öğrenimle elde edilmeyip, bizimle birlikte doğan, kendiliğinden çok açık birtakım kavramlar vardır.

Burada daha önce kullandığım ve daha sonra yine kullanacağım başka birçok kavramı açıklamıyorum; çünkü benim yazılarımı okuyacak kişiler arasında bu sözcüklerin taşıdığı anlamı yalnız başına kavramayacak ölçüde akıldan yoksun insanlar bulunacağını sanmıyorum. Filozofların, kendiliğinden açık nesneleri, mantıklarının kurallarıyla açıklamaya çalışırken, belirsizleştirmekten başka bir şey yapmadıklarını görüyorum; ama ben, şu, *"düşünüyorum, öyleyse varım"* önermesinin içerdiğini belli bir sırayla yönlendiren bir kimsenin usuna gelen ilk ve en doğru önerme olduğunu söylerken hiçbir zaman daha önce düşünce, gerçek ve varlığın ne olduğunu ve düşünmek için var-olmak gerektiğini ve buna benzer başka nesneleri bilmek gerektiğini yadsımadım; ancak bunlar tek başına bize hiçbir şeyin bilgisini veremeyecek denli yalın kavramlar olduğundan, burada onları söz konusu etmeye gerek duymadım.

11. Ruhumuzu bedenimizden daha açık bir biçimde nasıl bilebiliriz?

Şimdi, düşüncemizden edindiğimiz bilginin nasıl bedenden edindiğimiz bilgiden önce geldiğini ve ondan karşılaştırılmayacak ölçüde daha açık olduğunu ve beden olmasa bile ruhun var olduğu gibi olmaktan geri kalmayacağını çıkarmamız gerektiğini bilmek için yokluğun kendine ait olan hiçbir nitelik ve özelliğinin olmadığını ve nerede bir nitelik ya da özellik görürsek orada zorunlu olarak bunların ait olduğu

bir şeyin ya da tözün bulunduğunun, ruhlarımızdaki doğal bir ışıkla besbelli olduğunu göreceğiz.

Bu aynı ışık bize, bir şey ya da tözde ne denli çok nitelik ve özellik görürsek onu o denli iyi tanıdığımızı da gösteriyor; şimdi düşüncemizde başka herhangi bir şeyde var olandan daha çok özellikler gördüğümüz kesindir, çünkü herhangi bir şeyi bize, düşüncemizin bildirdiğinden daha kesin ve açık bir biçimde bildiren başka bir şey yoktur. Örneğin dokunduğum ya da gördüğüm için bir yer olduğu kanısına varıyorsam; salt buna dayanarak daha güçlü bir nedenle, düşüncemin var olduğuna ya da bulunduğuna inanmalıyım. Çünkü dünyada hiçbir yer var olmadığı halde, yere dokunduğumu sanıyor olabilirim, halbuki bu sanıya kapıldığım anda benim, yani ruhumun, bir şey olmaması olanaksızdır.*

12. Herkes ruhu neden bu biçimde bilmiyor?

Bir sıra halinde düşünmeyenler bu konuya ilişkin başka kanılara kapılmışlardır, zira onlar ruhlarını, yani düşünen şeyi, bedenlerinden, yani uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamlı şeyden özenle ayırt etmemişlerdir. Çünkü her ne kadar dünyada olduklarına inanmakta güçlük çekmiyor ve buna başka tüm şeylerden daha çok güven duyuyorsalar da, bununla birlikte ruhların doğasını açıkça bilmemişlerdir, çünkü fizikötesi bir kesinlik söz konusu olduğu zaman onlar kendilerinden yalnız düşüncelerini anlamaları gerektiğine dikkat et-

* "İşte en sonunda ne olduğunu anlayamadan, istediğim yere dönmüş bulunuyorum. Çünkü madem ki cisimleri duyular ya da imgeyle değil, yalnız bizde bulunan anlama gücü, yani anlayışla kavradığımız ve yine onları dokunduğumuz ya da gördüğümüz için değil, ancak yalnız düşünceyle kavradığımız için bildiğimiz, artık şimdi belli olan bir şeydir. O halde çok açık bir biçimde biliyorum ki, ruhumdan daha kolay bilebileceğim başka bir şey yoktur." İkinci Düşünce, s. 122

meyip, tersine kendilerinin, gözleriyle gördükleri ve elleriyle tuttukları bedenleri olduğuna inanmayı seçmiş ve ona yerinde olmayarak duyma gücü vermişlerdir.

13. Ne anlamda, Tanrı bilinmedikçe başka hiçbir şeye ilişkin kesin bir bilgi edinilemez, denebilir?

Ancak başka şeylerden kuşkulanmakta diretmesine karşın, kendini bu biçimde tanıyan düşünce, bilgisini daha ileriye götürmek için çabaladığı zaman ilkin kendinde birçok şeyin düşüncelerini bulur ve bu düşünceleri yalnızca görünçlediği (temaşa ettiği) ve kendinden dışarıda onlara benzer bir şey bulunup bulunmadığını ne onayladığı ne de karşı çıkmadığı sürece aldanmak tehlikesi dışındadır. Düşünce kendine birtakım kanıtların oluşumuna yarayan bazı genel kavramlar da bulur, bu kanıtlar onu bu düşüncelerin doğruluğuna öyle saltık bir biçimde inandırır ki o, bu kanıtları yaptığı anda genel kavramların doğruluğundan kuşkulanamaz. Örneğin düşüncede sayı ve şekil fikirleri bulunduğu gibi *"eşit sayılara eşit sayılar katılınca onların toplamları da eşit olur"* ve bunun gibi açık başka birçok ortak kavram vardır, bunlarla bir üçgenin üç açısının iki dik açıya eşit olduğu vb. gibi apaçık şeyleri kanıtlamak kolaydır. Şimdi düşünce, bu kavramları ve bu ya da buna benzer sonuçları çıkardığı sıraya dikkat ettiği sürece, onların gerçekliğinden çok emindir; ancak düşünce her zaman bu denli dikkatle söz konusu olan bu kavramları ve sırayı düşünemediğinden, kanıtlayabileceği sıraya dikkat etmeksizin, herhangi bir sonucu anımsadığı ve bununla birlikte yaratıcısının onu kendine apaçık görünen her şeyde aldanacak bir biçimde yaratabileceğini de düşündüğü zaman, açıkça kavramadığı tüm şeylerin doğruluğun-

dan kuşkulanmakta haklı olduğunu, dolayısıyla kendini yaratanı bilincine değin kesin ve kuşkusuz hiçbir bilim kazanamayacağını pek iyi görür.*

14. Bizdeki Tanrı düşüncesinde var olmak zorunluluğu vardır ve yalnız bununla da bir Tanrı'nın var olduğu kanıtlanabilir.

Bundan sonra, ruh, kendinde bulunan çeşitli düşünce ve kavramları yeniden incelediğinde ve onlar arasında her şeyi bilir, her şeye gücü yeter ve son derece eksiksiz bir varlığın fikrini bulduğunda, bu fikirde kavradığı şeyle, bu tam eksiksiz varlığın kendisi olan Tanrı'nın var olduğuna inanır; zira ruhta başka birçok şeyin açık fikirleri varsa da, o bunlarda gösterdikleri şeyin varlığını sağlayan bir şey göremez; halbuki Tanrı düşüncesinde, diğerlerinde olduğu gibi olası değil ama saltık olarak zorunlu ve sonsuz bir varlık görür. Ve nasıl üçgenden edindiği düşüncede üç açısının iki dik açıya eşit olmasının zorunlu olduğunu gördüğü için üç açının iki dik açıya eşit olduğuna saltık olarak inanıyorsa; aynı biçimde tam eksiksiz bir varlıktan edindiği düşüncede zorunlu ve sonsuz varlığının bulunduğunu gördüğü içindir ki, bu tam eksiksiz varlığın var olduğu sonucunu çıkarmaya yükümleniyor.**

* "Kuşkusuz madem ki aldatıcı bir Tanrı olduğuna inanmak için hiçbir neden yoktur ve ne de, hatta şimdilik Tanrı'nın var olduğunu kanıtlayan öğeleri bile incelemiş değilim, şu halde yalnız bu kanıya dayanan kuşku nedeni çok hafif ve yüzeyseldir, yani fizikötesidir. Ancak bu nedeni tümden ortadan kaldırmak için ilk fırsatta, bir Tanrı var olup olmadığını incelemem gerekiyor. Var olan bir Tanrı bulunca, onun aldatıcı olup olmadığını da incelemem gerekir; çünkü bu iki gerçeğe ilişkin bir bilgi edinmeksizin hiçbir şeye inanabileceğimi sanmıyorum." Üçüncü Düşünce, s. 128.

** "Başka gerçekler aramak amacıyla, bundan sonra, geometricilerin konusunu ele alıp, en yalın kanıtlarından bazılarını gözden geçirdim... Ve herkesin onlara yüklediği bu kesinliğin ancak onların apaçık anlaşılmasına dayandığını görerek, onlarda konularının varlığını sağlayan bir şey bulunmadığına dikkat ettim. ../.

15. Diğer nesnelerden edindiğimiz düşüncede var olmak zorunluluğu değil, ama yalnız var olmak gücü vardır.

Eğer ruh kendinde, böyle saltık zorunlu olacak bir varlık bulabileceği başka hiçbir şeyin düşünce ve kavramı bulunmadığına dikkat ederse, vardığı bu sonucun doğruluğuna daha çok inanabilir. Çünkü ruh yalnız bununla kendinde bulunan tam olgun varlık düşüncesinin, uydurma bir düşü gösteren fikir gibi uydurulmuş değil, ancak değişmez ve gerçek, dolayısıyla zorunlu olarak var olması gereken bir doğa tarafından kendine verilmiş olduğunu bilecektir. Çünkü bu düşünce ancak zorunlu bir varlıkla birlikte kavranabilir.

16. Önyargılar birçoklarının bu var olma zorunluluğunun Tanrı'dan geldiğini anlamasına engel oluyor.

Ruhumuz ya da düşüncelerimiz önyargılardan özgür kılınsaydı bu gerçeğe inanmakta zorluk çekmezdi; ancak başka tüm neslerde özü varlıktan ayırt etmeye alışkın olduğumuz ve belki hiçbir zaman var olmamış, belki de hiçbir zaman olmayacak birçok nesnenin düşüncelerini istediğimiz biçimde uydurabildiğimiz düşüncenin, canımızın istediği zaman uydurduğumuz ya da özlerinde zorunlu olarak varlık olmayan, olası nesnelerden birinin düşüncesi olup olmadığından kuşkulanabiliriz.

./.. Örneğin bir üçgen ele alınınca, onun iç açısının iki dik açıya eşit olması gerektiğini çok iyi görüyordum; halbuki olgun bir varlık düşüncesini incelediğimde, varlığın onda aynı bir üçgenden edindiğim düşüncede üç açısının iki dik açıya eşit olduğu görüldüğü gibi ve hatta daha açık olarak, bulunduğunu görüyordum; dolayısıyla da bu olgun varlık olan Tanrı'nın varlığı ya da var olması, hiç değilse en az herhangi bir geometri kanıtı kadar doğrudur." *Yöntem Üzerine Konuşma*, IV, s. 45.

17. Bir şeyde ne denli olgunluk görürsek o şeyi oluşturanın da o denli olgun olduğuna inanmalıyız.

Ayrıca, bizde var olan çeşitli fikirler üzerine kafa yorduğumuz zaman, onlara yalnızca ruhumuz ya da düşüncemize bağlı şeyler gözüyle bakınca, aralarında pek ayrım olmadığını, ancak onların biri bir şeyi, öteki başka bir şeyi gösterdiğini dikkate alırsak, aralarında pek çok ayrım olduğunu ve hatta gösterdikleri şey ne denli olgun olursa nedeninin de o denli olgun olduğunu görmek kolaydır. Çünkü bizde bir kimsede birçok inceliği bulunan bir makine fikri söylendiği zaman, bu fikri nasıl edinebildiğini yani bir makine görüp görmediğini ya da bu makinelere ilişkin bilim dalını öğrenip öğrenmediğini yahut başka bir yerde benzerini görmeksizin kendiliğinden yaratacak denli keskin bir zekâsı olup olmadığını sormakta haklıyız; çünkü bu adamda bulunan fikrin gösterdiği her incelik, bir tabloda olduğu gibi ilk ve başlıca nedenin de, yalnız öykünmeyle değil, ancak gerçeklikle görüldüğü biçimde ya da göründüğünden daha yüksek bir biçimde var olmalıdır.

18. Bununla Tanrı'nın varlığı bir kez daha kanıtlanabilir.

Aynı biçimde, madem ki kendimizde bir Tanrı ya da olgun bir varlık düşüncesi buluyoruz, o halde bizde bulunmasını gerektiren olgunlukların ne denli büyük olması gerektiğini gözden geçirdikten sonra, onu ancak pek olgun bir varlıktan yani, var olan bir Tanrı'dan edinebileceğimizi kabul etmek zorundayız. Çünkü doğa ışığıyla çok açık bir biçimde ortaya çıktığı gibi yokluk hiçbir şeyin yaratanı olmayacağı gibi çok olgunda az olgunun devamı ve ona bağlı olamaz.

Aynı şekilde bize bu biçimde gösterilen tüm olgunlukları gerçekten kendisinde toplayan, bizde ya da başka bir yerde, bir örnek olmaksızın herhangi bir şeyin fikir ya da imgesini edinmemizin olanaksız olduğunu da, yine bu aynı ışıkla görüyoruz. Ancak birçok eksiğimiz olduğunu ve bizde düşüncesi bulunan büyük olgunluklara sahip olmadığımızı bildiğimize göre, bu olgunlukların bizim doğamızdan ayrı, gerçekten çok olgun bir doğada, yani Tanrı'da var oldukları ya da hiç değilse eskiden bu şeyde bulmuş oldukları sonucunu çıkarmaya zorunluyuz ve onların sonsuz olmalarından da hâlâ o şeyde bulundukları sonucu çıkıyor.*

19. Tanrı'da var olan şeylerin tümünü henüz anlamamamıza karşın, hiçbir şeyi onun olgunluklarını bildiğimiz kadar açık olarak bilmeliyiz.

Düşüncelerini Tanrı'nın görüncüne alıştıran ve onun sonsuz olgunluklarını görenler için bunda hiçbir zorluk görmüyorum. Çünkü sonsuzun özü sonlu düşünceler tarafından anlaşılmayacak biçimde olduğu için henüz bu olgunlukları anlamamamıza karşın, yine onları özdeksel nesnelerden daha açık ve seçik olarak anlamaktan geri kalmayız. Sonuç olarak yalın ve sınırsız olduklarından, onlara ilişkin kavramımız daha az karışıktır. Böylece anlayışımızı olgunlaştırmakta bundan daha önemli olacak ve bundan fazla yardım edebile-

* "Böylece bir şeyin benden gelmesi olasılığı olup olmadığını belirlemek için Tanrı fikrini gözden geçirmem gerekiyor. Tanrı fikrinden anladığım şudur: O, sonsuz, ölümsüz, değişmez, bağsız, her şeyi bilir, her şeye gücü yeter bir varlıktır. Var olan tüm nesneler onun tarafından yaratılmış ve oluşturulmuştur. Bu üstünlükler öyle büyük ve yüksektir ki, onları ne denli fazla bir dikkatle gözden geçirirsem, Tanrı'dan edindiğim fikrin kökeninin kendimden geldiğine de o denli inanıyorum. Ve böylece Tanrı'nın var olduğunu, zorunlu olarak bundan önce söylediklerimden çıkarmak gerekiyor." Üçüncü Düşünce, s. 143.

cek hiçbir görünç (temaşa) yoktur. Özellikle sınırsız olgunlukta bir şeyi incelemek bizi mutlu kılar ve güven verir.

20. Biz kendi kendimizin yaratanı değiliz, yaratanımız Tanrı'dır ve dolayısıyla Tanrı vardır.

Ancak herkes buna gerektiği gibi dikkat etmez; çünkü birçok inceliği bulunan makineye ilişkin bir düşünce edindiğimizde, o düşünceye hangi biçimde ulaştığımızı biliyoruz, ama Tanrı'ya ilişkin edindiğimiz düşünce bizde her zaman bulunduğu için onun bile Tanrı tarafından ne zaman bildirildiğini anımsamıyoruz. O halde bu araştırmayı yaparak, kendinde Tanrı'da olan sonsuz olgunlukların fikri olan ruhumuzun ya da düşüncemizin yaratanının kim olduğunu aramamız gerekiyor. Zira açıktır ki, kendisinden daha olgun birini tanıyan, kendi kendisinin yaratanı değildir, çünkü eğer böyle olsaydı, aynı yolla, bildiği tüm olgunlukları kendine ayırırdı. Dolayısıyla yalnızca tüm olgunluklara gerçekten sahip olan, yani Tanrı'dan başka hiçbir kimse ölümsüz değildir.

21. Tanrı'nın varlığının kanıtlanması için yalnız yaşamımızın süresi (durée) yeterlidir.

Yaşamımızın süresine dikkat edilecek olursa, bu kanıtın doğruluğundan kuşku duyulabileceğini sanmıyorum. Zira zamanın bölümleri birbirine bağlı değildir ve hiçbir zaman bir arada bulunmazlar, böylelikle eğer bir neden, yani bizi oluşturan aynı neden, bizi türetmeyi sürdüremezse, yani bizi korumazsa, şimdi var olmamızdan biraz sonra var olabileceğimizi bir zorunluluk olarak görmüyorum. Ve bizi yalnız

bir an için ölümsüz kılacak ya da koruyacak bir gücün kesinlikle bizde bulunmadığını ve bizim, kendi dışında var olmamızı sağlayacağı ve koruyacak kadar güce sahip olanın, kendi kendini koruduğunu ya da sakladığını veyahut da hiç kimse tarafından saklanmaya gerek duyulmadığını ve nihayet onun Tanrı olduğunu kolayca anlıyoruz.*

Tanrı'nın varlığını bu biçimde kanıtlamaktaki bir başarımız da, güçsüz doğamızın elverdiği ölçüde, onun ne olduğunu da aynı yolla bilmemizdir. Çünkü bizde doğal olarak bulunan Tanrı fikri üzerine düşünerek; Tanrı'nın sonsuz, her şeyi yapar, her şeyi bilir, her türlü iyi ve doğrunun kaynağı, tüm şeylerin yaratanı olduğunu ve en nihayet kendinde sonsuz bir olgunluk bulduğumuz her şeyin onda bulunduğunu ya da hiçbir eksiklikle sınırlı olmadığını görüyoruz.

23. Tanrı cisimli değildir, insanoğlu gibi duyuların yardımıyla bilmez ve günah işlemez.

Çünkü dünyada, kendilerinde bazı olgunlukların varlığını göstermemize karşın, sınırlı ve bir bakımdan eksik olan birtakım şeyler vardır.

Ancak bunlardan hiçbirinin Tanrı'da var olabilmesinin olanaksız olduğunu kolayca anlıyoruz. Böylece, cismin özünü uzamın oluşturduğu ve uzamlı olanın birçok parçalara

* "Çünkü yaşamımın tümü sonsuz bölümlere ayrılabilir ve bunlardan her biri hiçbir biçimde diğerlerine bağlı değildir. Dolayısıyla eğer bu anda bir neden beni meydana getirmiyor, yeniden yaratmıyorsa, yani korumuyorsa, bir an önce var olmamdan şimdi var olmam gerektiği çıkmaz. Doğrusu o denli açık bir şeydir ki, bir töz, zaman içerisinde devam ettiği tüm anlarda korunmuş olması için var olmadığı zaman türetilmesi ya da yeniden yaratılması için zorunlu olan aynı güç ve etkiye gereksinim duyar. Öyle ki koruma ve yaratmanın, gerçekte değil; ancak bizim düşünce biçimimize göre birbirinden ayrıldığı doğa ışığının bize açıkça gösterdiği bir şeydir." Üçüncü Düşünce, s. 149.

ayrılabildiği ve bu da bir eksiklik belirtisi olduğu için Tanrı'nın bir cisim olmadığı sonucunu çıkarıyoruz. Her ne kadar duyulara sahip olmak insanların yararına bir şey olsa da, bununla birlikte, duyumlarımızın dışarıdan aldığımız izlerle oluşması, dolayısıyla bunun bir bağlılığı göstermesi, Tanrı'nın hiçbir duyuya sahip olmadığını, ancak anlayıp, istediğini ve bunu da bizim gibi hiçbir zaman birbirinden ayrı işlemlerle yapmayıp, her zaman çok yalın ve aynı işlemle her şeyi, yani gerçekte var olan tüm şeyleri anlayıp, istediğini, yaptığını çıkarıyoruz. Zira o hiçbir zaman günahın kötülüğünü istemez, çünkü kötülük bir şey değildir.

24. Tanrı'nın var olduğunu bildikten sonra, yaratıkların bilgisine geçmek için kendi anlayışımızın sonlu, ama Tanrı'nın gücünün sonsuz olduğunu anımsamak gerekir.

Böylelikle Tanrı'nın varlığını, onun var ve olağan şeylerin yaratıcısı olduğunu bildikten sonra; Tanrı'nın özüne ilişkin edindiğimiz bilgiden yarattığı şeyleri açıklamaya koyulacak olursak ve bu açıklamayı da tam bir bilgi elde edecek, yani etkileri nedenlerle bilecek biçimde yaratılıştan ruhlarımızda bulunan kavramlardan çıkaracak olursak, kuşkusuz gerçeği aramak için güdülen en iyi yolu tutmuş olacağız. Ancak herhangi bir şeyin özünü incelemek istediğimiz de, her keresinde, bu yolu güvenle izleyebilmemiz için o şeyin yaratanı olan Tanrı'nın sonsuz ve bizim ise tümden sonlu olduğumuzu her zaman anımsamamız gerekecektir.

25. Her ne kadar düşüncemizin üstünde olsalar da Tanrı'nın tüm vahiylerine inanmak gerekir.

Canlanma ve Teslis sırları gibi zihnimizin doğal gücünü aşan şeyleri iletmek ya da bildirmek (vahyetmek) alçakgönüllüğünü gösterirse, belki açıkça anlamasak da yine onlara inanmakta zorluk çekmeyeceğiz. Zira açıkça Tanrı'nın uçsuz bucaksız özü ile yapmış olduğu işlerde, düşüncemizin gücünü aşan birçok şeylerin bulunmasını hiç de garip bulmamalıyız.

26. Sonsuzu anlamaya çalışmak hiç de zorunlu değildir, yalnız hiçbir sınırını bulamadığımız her şeyin sınırsız olduğunu düşünmemiz gerekir.

Böylelikle sonsuz üzerine tartışmalarda hiçbir zaman güç duruma düşmemeliyiz, özellikle sonlu olan bizim, sonsuza ilişkin bir karar vermeye kalkışıp, onu, kavramak isteyerek, sonlu kabul etmemiz gülünç olur. Bunun için sonsuz bir çizginin yarısı sonsuz mudur, sonsuz sayısı tek midir çift midir ve buna benzer şeyleri soranlara pek önem vermemeliyiz. Çünkü bu tür güçlükleri inceler görünenler zihinlerinin sonsuz olduğunu düşleyenlerdir. Bize gelince, bazı noktalardan hiçbir sınırına dikkat etmediğimiz bazı şeyler gördüğümüz içindir ki, onların sonsuz olduğu savında bulunmuyor, yalnızca sınırsız olduklarını sanıyoruz. Böylece ne denli büyük olursa olsun, kendinden daha büyük başka bir uzam göz önüne getiremeyeceğimiz için olağan şeylerin uzamı sınırsızdır ve bir cismi ne denli küçük bölümlere bölersek bölelim, bundan küçük bölümlere de ayrılabileceğinden, büyüklüğün sınırsız bölümlere de bölünebileceğini düşüneceğiz. Çünkü Tanrı düşlediğimizden çok daha fazla yıldız yaratabilir, öyleyse yıldız sayısının sınırsız olduğunu kabul edebiliriz. Bu usavurmayı başka şeylere de uygulayabiliriz.

27. Sınırsızla sonsuz arasında ne fark vardır?

Bu nesnelere sonsuzdan çok sınırsız diyeceğiz ve böylece sonsuz adını yalnız Tanrı'ya ayıracağız. Çünkü Tanrı'nın olgunluklarının sınırını görmediğimiz gibi bunların bir sınırı olmayacağına da inanıyoruz. Öteki nesnelere gelince, onların böyle saltık olgun olmadıklarını biliyoruz. Onlarda her ne kadar bazen sınırsız gibi görünen özellikler bulsak da, bunun daha çok onların özünden değil, anlayışımızın eksikliğinden ileri geldiğini anlamaktan geri kalmıyoruz.

28. Tanrı'nın her bir şeyi ne amaçla yaptığı değil, yalnız o şeyin ne yolla meydana gelmesini istediğini incelemek gerekir.

Tanrı'nın dünyayı yaratırken güttüğü amaçları incelemek için beklemeyeceğiz ve sonlu nedenleri araştırmayı felsefemizden büsbütün çıkaracağız. Çünkü Tanrı'nın bize isteklerini bildireceğini sanmak gibi boş bir övünce kapılarak kendimize bir değer vereceğimize yalnızca onun tüm şeylerin yaratanı olduğunu göz önüne alarak, duyularımız yoluyla kavradığımız şeylerin nasıl türeyebildiğini, bize verdiği us yetisiyle bulmaya çalışacağız; böylece, bilgisini edinmemizi istediği sanları yardımıyla, bir kere bu şeylerin doğasına ait olduğunu açık ve seçik olarak kavradığımız şeyin doğru olmak olgunluğunda olduğundan emin olacağız.*

* "Tanrı'nın işlerini niçin yaptığını anlamaya usgücümün yeterli olmadığına şaşmamalıyım ve böylece Tanrı'nın niçin, neden ve nasıl yaptığını anlamaya gücümün yetmediği birçok şeyi belki deneyimle gördüğümden dolayı onun, yani Tanrı'nın, varlığından kuşkulanmaya doğrusu hiç hakkım yoktur. Zira kendi özümün son derece güçsüz, sınırlı ve tersine Tanrı'nın özünün büyük, anlaşılmaz, kavranılmaz ve sonsuz olduğunu bildiğimden, nedenleri zihnimin anlama gücünü aşan sonsuz ve bitmez şeylere onun gücünün yettiğini görmekte hiçbir zorluk çekmiyorum. Böyle-

29. Yanılmalarımızın nedeni Tanrı değildir.

Burada dikkate alınması gereken sanlarından biri de, apaçık doğru ve ışığın kaynağı olmasıdır, dolayısıyla bizi aldatması olanak dışıdır, yani işlediğimiz ve kendi üzerimizde deneyerek gördüğümüz yanlışların nedeni olması söz konusu değildir; zira her ne denli aldatabilmek becerisi insanlar arasında bir zekâ inceliği ve belirtisi olsa da, aldatmak istemek, her zaman bir kötülük, düzen, korku ya da düşkünlükten doğar. Dolayısıyla tüm bunlar Tanrı'ya yüklenemez.*

ce erekten çıkarılan tüm nedenlerin fizik ve doğal şeylerde hiçbir işe yaramadığına inanmam için bu tek kanıt yeterlidir. Çünkü Tanrı'nın yapılması ve sahip olunması olanaksız isteklerini bulmaya kalkışmanın, benim için fazla övünce kapılmak olacağını sanıyorum." Dördüncü Düşünce, s. 61.

* "Ancak bir Tanrı'nın var olduğunu öğrendikten sonra, aynı zamanda her şeyin ona bağlı olduğunu ve onun hiçbir zaman aldatıcı olmadığını da öğrendiğim için bunun sonunda, açık ve seçik olarak kavradığım her şeyin doğru olmaktan geri kalmadığına inanmıştım; her ne denli bunun doğru olduğuna inanmamı gerektiren nedenleri henüz pek iyi anımsamasam da, bununla birlikte yalnız onu açık ve seçik olarak anladığımı yeniden anımsadığım zaman, benim ondan kuşkulanmamı gerektirecek ve bunun tersini kanıtlayacak hiçbir neden gösterilmez. Böylece açık ve seçik olarak kavradığım şeyin doğru ve kesin bir bilgisini edinmiş oluyorum. Aynı bilgi geometrinin sunduğu gerçekleri ve benzerlerini olduğu gibi daha önce kanıtladığımı anımsadığım tüm şeyleri kapsamaktadır. Zira bana, beni onlardan kuşkulanmaya yöneltecek hangi karşı çıkış yapılabilir? Doğam gereği adlanmaya pek uygun olduğum mu söylenecek? Ancak daha şimdiden nedenlerini açıkça bildiğim yargılarda hiçbir zaman aldanmayacağımı biliyorum. Eskiden pekçok şeyin doğru ya da kesin olduğunu kabul etmeme karşın, bunların sonradan yanlış olduklarını anladığım mı söylenecek? Lakin, o zaman, bu şeylerden hiçbirini açık ve seçik olarak bilmemiştim. Üstelik şimdi beni gerçek olduğuna inandıran bu kuralı da bilmediğimden daha güçlü olduklarını sonradan öğrendiğim nedenler, beni onların doğru ve kesin olduklarına inanmaya sürüklemişti. Buna başka hangi karşı çıkış yapılabilir? Uyuduğum mu ya da şimdi düşündüğüm tüm fikirlerin uyurken kurduğum rüyalardan daha doğru olmadıkları mı söylenecektir? Ancak uyumuş bile olsam, bununla birlikte, açıkça zihnime gelen her şey mutlaka doğrudur. Böylece, her bilimin doğruluk ve kesinliğinin ancak ve yalnızca gerçek Tanrı'nın bilgisine bağlı olduğunu açıkça görüp anlıyorum. Öyle ki, onu bilmeden önce hiçbir şeyi tam olarak bilemezdim." Beşinci Düşünce, s. 184.

30. Ve açıkça doğru olduğuna inandığımız tüm bu şeyler doğrudur, bu durum da bizi yukarıda belirtilen kuşkulardan kurtarıyor.

Dolayısıyla bize verdiği ve doğa ışığı dediğimiz, bilmek gücü; hiçbir zaman, kavradığında, yani çok açık bir biçimde bildiğinde, doğru olmayan bir şeyi kavramaz; çünkü eğer Tanrı bize bu gücü, onu iyi kullandığımız zaman, yanlışı doğru yerine aldıracak biçimde vermişse, onun aldatıcı olduğuna inanmakta haklı olacağız. Ve yalnız bu düşünce bizi yaratanın, bizi pek açık sandığımız şeyler üzerinde aldanacak biçimde yaratmaktan zevk duyup duymadığını bilmediğimiz anda içine düştüğümüz o aşırı kuşkudan kurtaracaktır ve yine bu düşünce, kuşkulanmak için sahip olduğumuz ve yukarda belirttiğim nedenlere karşı da işimize yarayacaktır. Böylelikle matematiğin gerçeklerinden bile artık, çünkü pek açık oldukları için kuşkulanmayacağız. Eğer duyularımızla bir şey kavrarsak, ister uyanıkken, ister uyurken bu şeyden çıkardığımız kavramda bulunan açık ve seçik şeyi karanlık ve karışık olandan ayırdığımız zaman, doğru olana ilişkin bir kesinliği kolayca elde edebiliriz. Burada bu konu üzerinde daha fazla duramayacağım, çünkü *Metafizik Düşünceler*'de bu konuyu oldukça geniş olarak ele aldım; üstelik biraz sonra belirteceklerim de onu daha iyi anlatmaya yarayacaktır.

31. Yanılgılarımız Tanrı bakımından yalnızca yadsımalardır/yokluklardır (négation), ancak bize göre eksiklerdir.

Her ne kadar Tanrı aldatıcı olmasa da, çoğu zaman aldandığımız için eğer yanılmalarımızı düzeltmek amacıyla onların nedenlerini aramayı ve kaynağını bulmayı arzulayınca, onların istencimize olduğu kadar anlayışımıza da bağlı bu-

lunmadıklarına ve türemek için Tanrı'nın edimsel yardımına gereksinim duyan şeyler ve tözler olmadıklarına dikkat etmemiz gerekir. Böylece onlar Tanrı'yla karşılaştırılınca yokluklar olduğu, anlaşılır yani Tanrı, erkinde olan her şeyi bize vermemiştir ve aynı biçimde görüyoruz ki, bunu bize vermeye de zorunlu değildir. Halbuki bizimle karşılaştırılınca tüm bunların eksikliklerden ve olgunluk eksikliğinden olduğu anlaşılır.*

32. Bizde ancak iki tür düşünce vardır: Anlayışın algısı (idrak), istencin edimi (irade).

Çünkü kendimizde gördüğümüz tüm düşünce biçimleri iki genel biçime indirgenebilir. Bunlardan biri anlayışla kavramak, öteki ise istençle karar vermektir. Bunun için duymak hatta salt usa uygun şeyleri kavramak, çeşitli kavrayış biçimlerinden başka bir şey değildir; ancak arzu, tiksinme, onay, yadsıma ve kuşkulanmanın çeşitli isteme biçimleri olduğu da bilinmelidir.

33. Ancak yeterli ölçüde bilmediğimiz bir şey üzerine karar verdiğimiz zaman aldanırız.

Bir şeyi kavradığımız zaman, ona ilişkin hiçbir karar vermezsek, aldanma tehlikesiyle karşılaşmayız. Hatta yargımızı sunduğumuz şeyde açık ve seçik olarak bildiğimiz şeyi ka-

* "Yanlış, salt yanlış olarak, Tanrı'ya bağlı gerçek bir şey değildir. Ancak yalnız bir kusurdur ve dolayısıyla yanılmam için Tanrı tarafından, salt bu iş için bana verilmiş bir yetiye gereksinimim yoktur. Aldanmam Tanrı'nın bana verdiği doğruyu yanlıştan ayırt etme yetisinin bende sonsuz olmadığındadır." Dördüncü Düşünce.

bul edersek, aldanmamız yine olanak dışıdır. Ancak genel olarak aldanmamıza neden olan şey daha çok, yargımızı sunduğumuz şeyin henüz tam bir bilgisini edinmeden karar vermemizdir.*

34. Yargıda bulunmak (hüküm vermek) için anlayış kadar istenç (irade) de gerekir.

Şunu kabul ediyorum ki, anlayışımız olmaksızın hiçbir şeye ilişkin yargıda bulunamayız, Çünkü istencimizin, anlayışımızın herhangi bir biçimde kavramadığı şey üzerine karar vermesi için hiçbir neden yoktur; ancak hiç kavramadığımızı onaylamak için istenç kesinlikle zorunlu olmasına karşın, yargıda bulunmamız için tam bir bilgi edinmemiz zorunlu olmadığından, çoğu zaman ancak pek belirsiz bir şekilde bildiğimiz şeyleri kabul ediyoruz.**

* "Ancak kendisine anlayış tarafından açık olarak sunulan şeylere ilişkin bir yargıda bulunması için istencimi bilgimin sınırlarında tuttuğum sürece aldanmama olanak yoktur. Çünkü açık ve seçik olan her kavrayış, gerçek ve olumlu bir şeydir ve dolayısıyla kaynağı yokluktan gelemez.
Ama onun yaratanının zorunlu olarak Tanrı olması gerekir. Tanrı son derece olgun olduğu için hiçbir yanlışın nedeni olamaz. Dolayısıyla böyle bir kavrayış ya da yargının doğru olduğunu zorunlu olarak çıkarmak gerekir." Dördüncü Düşünce, s. 172.

** "Bundan sonra kendimi daha yakından incelemeye, yanlışlarımın neden oluştuğunu gözden geçirmeye başladığımda, onların iki nedenini, yani bende olan bilmek ve seçmek ya da istenç yetilerinin, bir sözcükle, anlayış ile istencin birlikte çalışmasının ürünü olduğunu görüyorum. Çünkü yalnız anlayışla hiçbir şeyi ne onaylar ne de yadsırım. Ancak yalnız onayladığım ya da yadsığım şeylerin fikirlerini kavrarım. Böylece anlayışta, ona salt anlayış olarak bakıldığı zaman, hiçbir yanılma yoktur denebilir, yeter ki yanlış sözcüğü kendi anlamında alınmış olsun." Dördüncü Düşünce, s. 162.

35. Yanlışlarımız, istenç alanının anlayış alanından daha geniş olmasından kaynaklanıyor.

Ayrıca, anlayış ancak kendine görünen bu pek az şeye uzanır ve bilgisi her zaman pek sınırlıdır. Halbuki istenç bir yönden sonsuz gibi görünebilir, çünkü büyük Tanrı istenci de içinde olmasına karşın, herhangi bir istencin uzandığı yere, bizim istencimiz de uzanır. Bu nedenle, onu açık ve seçik olarak bildiğimiz şeylerden daha öteye uzatıyoruz. Dolayısıyla onu böyle kötü kullanınca da yanılmamızda şaşılacak bir şey yoktur.*

36. Tanrı'ya bunlar da yükletilemez.

Tanrı bize, her şeyi bilen bir anlayış vermemiş olsa da, bunun yanı sıra, onun yanlışlarımızın yaratıcısı olduğuna inanmamalıyız; çünkü insan anlayışı sınırlıdır ve her şeyi bilmemek sınırlı düşüncenin özünde vardır.

37. İnsanın başlıca olgunluğu, özgür bir istence sahip olmasıdır ve onu övülür ve yerilir kılan da budur.

Tersine istenç, özü gereği, pek geniş olduğundan, bununla, özgürce, hareket edebilmek büyük bir yarar sağlar. Böylece o, işlerimizin, hareket ve edimlerimizin efendisi olduğun-

* "Eğer bir şeyi yeteri kadar açık ve seçiklikle kavramayınca, ona ilişkin bir yargıda bulunmaktan çekiniyorsam, istencimi çok iyi kullandığım ve hiçbir zaman yanılmadığım çok açık bir gerçektir. Ancak tersine, o şeyi yadsımaya ya da onaylamaya karar verirsem, o zaman özgürlüğümü gerektiği gibi kullanmıyorum demektir. Eğer doğru olmayanı onaylıyorsam, aldandığım apaçıktır. Hatta gerçeğe göre, bir yargıda bulunmasam bile, yine yanılmak ve özgürlüğümü kötüye kullanmaktan geri kalamam. Çünkü doğa ışığı bize öğretiyor ki, anlayışın bilgisi istencin kararından önce gelmelidir." Dördüncü Düşünce, s. 168.

dan, onları iyi yönetebildiğimiz zaman, övülmeye hak kazanırsa nasıl çeşitli biçimlerde hareket ettiği görülen makineler, tüm işlevlerini ancak yaylarıyla yaptıkları için istendiği ölçüde, gerçekten gerektiği biçimde övülmüyor da, onları bu denli becerili oluşturma gücü ve istencine sahip olduğu için onları yapan işçi övülüyorsa; onun gibi dıştan bir ilkenin zoruyla karar verecek yerde, istencimizin bir kararıyla doğruyu yanlıştan ayırt ettiğimiz zaman, doğruyu seçtiğimizden dolayı, bize de bir şeyler yükletmek gerekir.*

*38. Yanılmalar doğamızın (tabiat) değil, hareket biçimimizin eksikleridir: Tebaanın yanılgıları Tanrı'ya değil, metbûlarına** yöneltilmelidir.*

Her yanılmamızda doğamızda değil, hareket biçimimizde ya da özgürlüğümüzü kullanmamızda bir eksiklik vardır. Çünkü yargılarımız doğru ya da yanlış olsun, kendi doğamız her zaman aynıdır.

* "Tanrı'nın bana oldukça geniş ve yetkin bir istenç ya da seçme özgürlüğü vermediğinden de yakınamam. Çünkü istencimin çok geniş ve yaygın olduğunu ve hiçbir sınırla kapalı bulunmadığını, gerçekte, kendim, yaşıyorum. Bu noktada dikkat edilecek yan şudur ki, bende var olan diğer tüm şeyler arasında pek geniş ve yetkin olan hiçbirisi yoktur ki, ondan istencimin daha geniş ve daha yetkin olabileceğini gözden kaçırmayayım. Zira örneğin bende var olan kavrama yetisini göz önüne getirdiğimde, onun pek küçük bir genişlikte ve pek sınırlı olduğunu görüyorum. Ancak onunla birlikte daha geniş ve hatta sonsuz olan diğer bir yeti düşüncesini de kafamda canlandırıyorum. Madem ki bu yetinin fikrini düşünebiliyorum ya da kafamda kuruyorum, o halde onun Tanrı'nın özüne ait olduğunu güçlük çekmeden anlıyorum. Aynı biçimde bellek, imgelem ya da başka bir yetiyi incelediğimde, içlerinde hiçbirini görmüyorum ki, bende pek küçük ve sonlu, Tanrı'da ise geniş ve sonsuz olmasın. Bende var olan yetiler arasında kendisinden daha büyük ve daha geniş bir yeti fikrini düşünemeyeceğim ölçüde büyük olan tek yetinin istenç olduğunu gözlerimle biliyorum. Böylece özellikle ve her şeyden önce bana Tanrı'nın biçim ve benzeyişlerini taşıdığını gösteren istençtir." Dördüncü Düşünce, s. 163.

** metbû: Kendisine tâbi olunan, uyulan. (Ed. n.)

Doğrusu Tanrı bizi, yanılmamıza hiçbir zaman olanak vermeyecek ölçüde büyük bir bilgiyle zenginleştirebilirdi. Ancak bunu vermediğinden dolayı sızlanmaya hakkımız yoktur; zira içimizden, bir kötülüğün önüne geçme olanağı olmasına karşın bu kötülüğü önlemeyen bir kimseyi kınar ve suçlu olduğuna inanırız. Ancak Tanrı için sorun aynı değildir, çünkü insanların birbirleri üzerine etkileri, kendilerinden aşağı olanların kötü hareket etmelerine engel olmak için yapıldığını ve Tanrı'nın evren üzerinde olan tüm gücünün pek saltık ve serbest olduğu herkesçe bilinir. Bunun içindir ki ona, bize verdiği nimetlerden dolayı teşekkür etmeliyiz ve bizde eksik olduğunu bildiğimiz ve bize vermek erkinde olduğu şeyleri vermeyince ondan yakınmamalıyız.*

39. İstencimizin özgürlüğü, yalnızca kendinden edindiğimiz deneyimle, kanıtsız olarak bellidir.

Böylece, isteği zaman onaylamaya ya da yadsımaya sahip olan bir istencimizin var olduğu o denli açıktır ki, bu bizim en çok ortak genel kavramlarımızdan biri sayılabilir.

Bundan önce bunun oldukça açık bir kanıtını gördük. Zira her şeyden kuşkulandığımız ve hatta bizi yaratanın gücü-

* "Yanlışın görünüşünü oluşturan eksiklik, istencin bu kötü kullanışında bulunur. Evet, eksiklik ancak benim yaptığım işte bulunur. Yoksa ne Tanrı'dan aldığım yetide, ne de hatta yaptığım işin Tanrı'dan gelen kısmında bulunur. Çünkü madem ki birçok şeyi anlamamak sınırlı ve sonlu anlayışın özünde vardır ve yine sonlu olmak da yaratılmış bir şeyin özü gereğindedir, o halde kuşkusuz, Tanrı'nın bana verdiğinden daha geniş bir us ve daha yetkin bir doğa ışığı vermediğinden yakınmaya hiçbir hakkım yoktur. Tersine, bana vermediği başka olgunluklardan beni haksız yere yoksun bıraktığını ya da onları benden esirgediğini düşünülebilmek gibi haklı olmayan duygulara kapılmak şöyle dursun, hiçbir zorunluluğu olmamasına karşın, sahip olduğum pek az yetkinliği bana verdiğinden dolayı ona teşekkür bile etmem gerekir." Dördüncü Düşünce, s. 168.

nü her biçimde bizi aldatmak için kullandığını varsaydığımızda bile, kendimizde henüz tam olarak bilmediğimiz şeye inanmaktan sakınacak kadar büyük bir özgürlük görmüştük. Bu denli açık bir biçimde gördüğümüz ve yargımızı bu denli genel bir biçimde ertelediğimiz anda kendinden kuşkulanamadığımız şey, bilebileceğimiz herhangi bir şey kadar kesindir.

40. Tanrı'nın her şeyi bir öncesizlik içerisinde (ezelden) düzenlediğini kesin olarak biliyoruz.

Ancak o zamandan beri Tanrı'ya ilişkin bildiğimiz şeyler bize, onun gücünün çok büyük olduğunu ve onun önceden (ezelden) düzenlemediği bir şeyi yapmaya gücümüzün yettiğini sanmakla bir suç işleyeceğimizi açıkça gösteriyor.

Bu nedenle, eğer istencimizin özgürlüğünü onun emirlerine uydurmak ister ve seçmeciliğimizin tüm genişliğiyle ölümsüz Tanrı'nın düzenini anlamaya, yani kavramaya çalışacak olursak, kolayca içinden çıkılamayacak, çok büyük güçlüklerle karşılaşabiliriz.

41. Özgür istencimiz Tanrı'nın kurduğu öncesiz düzene nasıl uydurulabilir?

Halbuki düşüncemizin sonlu olduğunu ve Tanrı'nın tüm gücüyle yalnız tüm öncesizlik ve sonrasızlıktan olanı (ezeliyet ve ebediyet) ya da olabileni değil, aynı zamanda istenileni de bildiğini göz önüne alırsak, bu güçlükten kurtulmakta hiçbir zorluk çekmeyiz. Bundan dolayıdır ki, bu gücün Tanrı'da olduğunu açıkça bilmek için yeter zekâmız vardır.

Ancak bu gücün insanların işlerini tamamen nasıl özgür ve belirsiz bıraktığını bilecek kadar zekâmız yoktur. Ayrıca diğer yandan bizde bulunan özgürlük ve kayıtsızlıktan o denli eminiz ki, bundan daha açık bildiğimiz bir şey yoktur. Öyle ki Tanrı'mn tümel gücü bu özgürlüğe inanmamıza engel olmamalıdır. Çünkü içten gördüğümüz ve deneyimle bildiğimiz şeylerden kuşkulanmakla hata ederdik, zira ancak doğası gereği anlaşılmaz olduğunu bildiğimiz şeyleri anlamayız.

42. Hiç yanılmak istememize karşın, nasıl oluyor da istencimiz yüzünden yanılıyoruz?

Ancak yanlışın istencimizden ileri geldiğini ve hiç kimsede aldanmak isteği bulunmadığını bildiğimiz için yargılarımızda yanlış bulunmasına belki şaşıranlar olacaktır. Ancak aldanmak istemekle, bazen aldanmamıza neden olan birtakım kanılara inanmamız arasında oldukça büyük bir ayrım vardır. Çünkü bile bile aldanmak isteyen bir kimse var olmadığı gibi nitelikçe açıkça bilmediği şeylere inanmak istemeyen bir kimse de hemen hemen yok gibidir. Hatta çoğu zaman olduğu gibi gerçeği arama yolunu izlemeyi bilmeyenlerin gerçeği bulamayışlarına ve dolayısıyla aldanmalarına neden de, gerçeği bilme isteğidir. Çünkü bu istek yüzünden çabucak bir yargıda bulunmaya ve oldukça iyi bilmedikleri şeyleri gerçek olarak kabul etmeye sürükleniyorlar.

43. Ancak açık ve seçik olarak kavradığımız şeyler üzerine yargıda bulunduğumuzda hiçbir zaman aldanmamıza olanak yoktur.

Ancak açık ve seçik olarak kavradığımız şeyler üzerine bir yargıda bulunduğumuz sürece, hiçbir zaman yanlışı doğru yerine koymayacağımız kesindir.

Çünkü hiçbir zaman aldatıcı olmadığı için Tanrı'nın bize verdiği bilme gücünün yanılması olanakdışı olduğu gibi istemek gücünün de, onu bildiğimizden öteye götürmediğimiz sürece, yanılması olanağı yoktur. Hatta bu gerçek kanıtlanmamış olsa bile, yine biz açıkça gördüğümüz şeylerden, onları bu biçimde gördüğümüz anda, kuşkulanmayız, zira açıkça gördüğümüz şeylere inanmaya doğal olarak pek eğilimliyiz.

44. Açıkça görmediğimiz şeyler üzerine ancak yanlış bir yargıda bulunabiliriz, her ne kadar yargımız doğru olsa ve çoğu zaman belleğimiz bizi aldatsa da.

Ve yine o denli açıktır ki, doğru olarak bilmediğimiz bir kanıta dayanarak yargıda bulunduğumuz her keresinde, ya aldanırız ya da gerçeği bulsak da, onu ancak bir rastlantı sonucu bulacağımız için bulunca ondan emin olamaz ve aldanmadığımızı kesinlikle bilemeyiz. Şunu açıkça söyleyebilirim ki, yeteri kadar açık bilmediğimiz bir şey üzerine yargıda bulunmamız pek seyrek görülür, çünkü doğal olarak us bize ancak yargıda bulunmadan önce seçikçe bildiğimiz şeyler üzerine bir yargıda bulunmamızı buyuruyor. Ancak çoğu zaman, birçok şeyi eskiden bildiğimizi sandığımız ve anımsayınca, gerçekten onlara ilişkin hiçbir zaman doğru bir düşünce edinmediğimiz halde, sanki onları yeteri kadar incelemişiz gibi hemencecik onlara inandığımız için aldanıyoruz.

45. Açık ve seçik bilgi ne anlama geliyor?

Birçok kimse vardır ki, hiçbir şeyi, ona ilişkin iyi bir yargıda bulunmak için gerektiği biçimde görmez; zira apaçık bir yargının dayanabileceği bilgi yalnız açık değil, seçik de olmalıdır. Açık bilgiden, dikkatli bir zihne görünen ve belli olan bilgiyi demek istiyorum. Örneğin nesnenin gözlerimize görüneceği, onlar üzerine büyük bir kuvvetle etkide bulunacağı ve böylece onları kendilerine bakacak duruma sokacağı zaman, nesneyi açıkça görürüz diyoruz; seçik bilgiden de, keskin ve başka bilgilerden ayrı bir bilgiyi demek istiyorum. Öyle ki, bu bilgide onu gerektiği gibi gözden geçirene açıkça görünenden başka bir şey bulunmaz.

46. Bilgi seçik olmadan açık olabilir, ama açık olmadan seçik olamaz.

Örneğin bir kimse yakıcı bir acı duyduğu zaman, bu acıdan edindiği bilgi kendi gözünde açıktır, ancak bundan dolayı her zaman seçik değildir, çünkü çoğu zaman bu acıyı yaralanan kısımda bulunduğunu sandığı şeyin niteliği üzerine verdiği yanlış yargıyla karıştırdığı gibi, açık olarak kendinde bulunan duygu ya da belirsiz düşünceden başka şey görmese de, gene yaralanan kısımda var olan şeyin kendi düşüncesinde bulunan acı düşüncesine ya da durumuna benzediğini sanır; böylece bilgi, bazen seçik olmaksızın açık olabilir, ama açık olmaksızın seçik olamaz.

47. Çocukluğumuzdan edindiğimiz önyargıları atmak için ilk kavramlarımızın her birinde bulunan açık şeyleri gözden geçirmeliyiz.

Şimdi, çocukluğumuzda, bedenimiz, ruh ya da düşüncemizi o denli kuvvetle körleşmişti ki, düşüncemiz oldukça açık birçok şeyi görüyor, ancak seçik olarak hiçbir şeyi bilmiyordu ve düşüncemiz, görünen şeyler üzerine düşünmekten dolayısıyla aşırı yargıda bulunmaktan çekinmediği için, belleğimizi birçok önyargıyla doldurmuş bulunuyoruz ve hemen hiçbir zaman bunlardan kurtulmaya çalışamıyoruz, halbuki onları başka türlü daha iyi inceleyemeyeceğimiz çok açıktır. Ancak şimdi fazla güçlük çekmeden onlardan kurtulabilmemiz için burada fikirlerimizi oluşturan tüm yalın kavramları sırayla gözden geçireceğim ve böylelikle her birinde açık olarak bulunan şeyi, karanlık olarak bulunan ya da hakkında aldanabildeceğimiz şeyden ayıracağım.

48. Herhangi bir kavramını edindiğimiz her şeye bir şey ya da bir gerçek olarak yaklaşıyoruz: Şeylerin sayımı.

Bildiğimiz şeylerin tümünü iki cinse ayırıyorum: Birincisi, bir varlığı olan tüm şeyler, diğeri, düşüncemizden dışarıda bir şey olmayan tüm gerçekliklerdir. Nesneye ilişkin, tümüne yüklenilen, bazı genel kavramlar vardır, örneğin töz, zaman, sıra, sayı kavramları ve belki daha başkaları bunlardandır. Sonra bunları ayırt etmeye yarayan, daha özel kavramlar da bulunmaktadır. Yaradılmış şeyler arasında gördüğüm başlıca ayrım da, bazılarının tinsel şeyler, yani zihinsel töz ya da bu zihinsel tözlere ilişkin özellikler olması, bazılarının da özdeksel, yani cisimler ya da cisme ilişkin özellikler olmasıdır. Böylece zekâ, istenç ve tüm bilme ve isteme biçim-

leri düşünen töze aittir; nicelik, yani uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzam (mekân), şekil, devinim, bölümlerin durumu ve bölünür olmaları ve bu tür diğer özellikler cisme aittir. Bundan başka, asıl kendimizde denediğimiz ve ne yalnız ruha, ne de yalnız bedene değil, daha sonra açıklayacağım gibi onlar arasında bulunan birliğe yöneltilmesi gereken, bazı şeyler de vardır; yemek, içmek vb. istekler; kızgınlık, neşe, aşk coşkuları gibi salt düşünceden gelmeyen ruh, üzüntü ve aşırı istekleri, acı, gıdıklanma, ışık, renk, ses, koku, tat, ısı, sertlik duyumlarıyla ancak dokunma duyusuna düşen tüm özelliklerin hepsi bu türdendir.

49. Gerçekler böyle sayılamaz, buna gereksinim de yoktur.

Buraya değin nesne olarak bildiklerimizin tümünü saydım; şimdi geriye gerçek olarak bildiğimiz şeyleri saymam kalıyor, Örneğin yoktan bir şey yapılmayacağını düşündüğümüz zaman, bu düşüncenin kendisinin var olan bir şey olduğunu ya da olan bir şeyin özelliği bulunduğunu sanmıyor, ancak onu merkezî düşüncemizde bulunan ortak bir kavram ya da kural adı verilen, sonsuz bir gerçek olarak benimsiyoruz. Bununla birlikte aynı şeyin aynı anda hem var, hem de yok olması olanaksızdır, yapılan şey yapılmamış olamaz, düşünen düşünürken var olmaktan geri kalmaz ve buna benzer birçok şey, düşüncemizden dışarıda şeyler değil, yalnızca gerçeklerdir ve bunların tutarı, kolayca sayılmayacak kadar çoktur. Bununla birlikte bunları sayma zorunlu da değildir, çünkü bu gerçekleri düşünmek olanağı ortaya çıktığında onları bilmekten geri kalamayacağımız gibi gözümüzü büsbütün körletecek hiçbir önyargı da yoktur.

50. Tüm bu gerçekler açıkça görülebilir; ancak önyargılar (peşin hüküm) yüzünden, herkesçe görülemez.

Ortak kavram denilen gerçekliklerin, birçok kimse tarafından pek açık ve seçik olarak bilinebilecekleri kesindir. Zira başka türlü bu ada yaraşır olmazlardı; ancak bunlardan bazılarının bu ada değer göründüğü; bazılarının da, onlara oldukça apaçık görülmedikleri için bu ada değer bulunmadığı da kesindir. Bundan amacım, bazı kimselerdeki bilme gücünün, herkeste ortakça var olandan daha ileri gittiğine inandığımı söylemek değildir. Ancak daha çok şunu göstermektir ki, birtakım kimseler uzun zamandan beri düşüncelerine birçok yeni kanıt yerleştirmiştir. Bu kanılar bu gerçeklerin bazılarına karşıt olduğundan, o kimselerin, önyargıları olmayan kimselere açıkça görünebilmesi olanağı bulunan bu gerçekleri görebilmelerine engel olmaktadır.

51. Töz nedir? Bu, aynı anlamda Tanrı ile yaratıklara verilebilen bir ad değildir.

Bir varlığı olduğunu kabul ettiğiniz şeylere gelince... Her birinden edindiğimiz kavramda karanlık olanı apaçık olandan ayırt etmek için burada, onları birer birer incelememiz gerekmektedir. Tözü kavradığımız zaman, onu var olmak için 'ancak kendine gereksinen' bir şey olarak kavrıyoruz. Burada bu, o 'ancak kendine gereksinmek' gücüyle ilgili açıklamada bir belirsizlik bulunabilir, zira aslına bakarsak, yalnız Tanrı böyledir ve onun gücü tarafından tutulup korunmaksızın bir tek an bile var olabilecek hiçbir yaratık yoktur. Bunun için skolastikte töz adı Tanrı'ya ve yaratıklara göre aynı anlamda (tek anlamlı) değildir, demekte haklıdırlar.

Yani, bu sözcüğün seçikçe anladığımız hiçbir anlamı yoktur ki, aynı anlamda hem Tanrı'ya, hem de yaratıklara uygun olsun: Ancak yaratık şeyler arasında bazıları öyle bir doğadır ki, başka biri olmaksızın var olmadıkları için onları ancak Tanrı'nın günlük yardımına gereksinenlerden ayırt ediyoruz ve bunlara töz, diğerlerine bu tözün nitelik ya da sanları diyoruz.

52. Bu ad aynı anlamda ruh ve bedene de verilebilir. Töz nasıl bilinir?

Yaratılmış tözlerden bu şekilde edindiğimiz kavram aynı biçimde hepsine, yani özdekli olduğu kadar özdeksiz ya da cisimli tözlere de yükletilebilir. Çünkü onların yaratılmış bir şeyin yardımı olmaksızın var olabileceklerini görmemiz gerekir. Ancak bu tözlerden herhangi birinin gerçekten var olup olmadığını, yani dünyada bulunup bulunmadığını bilmek gerektiği zaman, onu görmemiz için bu biçimde var olması yeterli değildir. Zira yalnız düşüncemizde özel herhangi bir bilgi üretmek bize bir şey göstermez; bundan başka, tözün gözümüze çarpacak bazı sanları olmalıdır ve bu işte yeterli olmayan hiçbiri de yoktur. Genel kavramlarımızdan biri şudur ki, yokluğun ne bir özniteliği ne de niteliği olabilir: Bunun bir tözün özniteliği olduğunu ve bu tözün de var olduğunu çıkarmak gerekir.

53. Her tözün temel (ana) bir özniteliği vardır; ruhunki düşünce, cisiminki de uzamdır.

Ancak her san tözü tanıtmak için yeterli olmakla birlikte, gene ayrıca her tözde; kendi doğası ve özünü oluşturan bir

san vardır ve diğer tüm sanlar ona bağlıdır. Örneğin cisimli tözün özünü uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzam meydana getirir; düşünce ise düşünen tözün özünü oluşturur. Zira cisme verilebilen ya da dayatılabilen tüm özellikler önce uzamı gerektirir; nitekim düşünen şeyde bulduğumuz tüm özellikler de çeşitli düşünce biçimlerinden başka bir şey değildir. Böylece, ne uzamlı bir şeyde bulunmayan bir şekli, ne de uzamlı bir yerde (mekânda) meydana gelmeyen bir hareketi kavrayabiliriz; aynı biçimde imgelem, duyu ve istenç o denli düşünen şeye bağlıdır ki, onları onsuz kavrayamayız. Ancak buna karşın uzamı şekil ve hareketsiz kavrayabildiğimiz gibi, düşünen şeyi de imgelemle ya da duyusuz kavrayabiliriz, elbette diğerleri için de aynı şey söz konusudur.

54. Düşünen töz, cisimli töz ve Tanrı üzerine, nasıl seçik fikirler edinebiliriz?

Düşüncenin tüm sanlarını uzamın sanlarından büyük bir özenle ayırdığımız zaman, biri, başkası tarafından yaratılmış düşünen bir töze, diğeri uzamlı bir töze ait olmak üzere, açık ve seçik iki kavram ya da düşünce kazanabiliriz. Ve yine, başkası tarafından yaratılmadan, düşünen ve başkasına bağlı olmayan bir töze, yani Tanrı üzerine de açık ve seçik bir fikir edinebiliriz; yalnız bu fikrin, onda olan her şeyi gösterdiğini sanmayalım ve ona usumuzun uydurması bir şey karıştırmayalım: Ancak ondan edindiğimiz seçik kavramda gerçekten var olan ve tam olgun bir varlığın özüne ait olduğunu bildiğimiz şeye iyice dikkat edelim. Zira hiç kimse, nedeni olmaksızın insan usunun Tanrılığa ilişkin bir bilgi edinmeyeceğine inanmadıkça, böyle bir Tanrı fikrinin bizde bulunduğunu yadsıyamaz.

55. Süre, sayı ve sıra üzerine de nasıl seçik fikirler edinebiliriz?

Zaman, sıra ve sayıdan edindiğimiz düşüne, asıl bu töz fikrine ait olan şeyi karıştıracak yerde, her şeyin süresinin; o şeyin var olmasını sürdürdüğünü bildiren bir biçim olduğunu ve aynı şekilde sıra ile sayının gerçekte sıralı ve sayılı şeylerden ayrı olmayıp, yalnızca bu şeyleri çeşitli biçimde incelememize yarayan yollar olduğunu düşündüğümüzde süre ve sayının ne olduğunu da pek seçik olarak kavrıyoruz.

56. Nitelik ve san, biçim ya da tarz nedir?

Burada biçim ya da tarz dediğimiz zaman, başka bir yerde san (sıfat) ya da nitelik (keyfiyet) adı verdiğimden başka bir şey demek istemiyorum. Ancak tözün başka bir durum aldığını ya da değiştiğini dikkate aldığımda, özel olarak biçim ya da tarz sözünü kullanıyorum ve bu durum ya da değişmeyle tözün bu adı alabileceği zamanda; onun bu şekilde adlanmasını gerektiren çeşitli biçimlere nitelik (keyfiyet) diyorum; nihayet daha genel bir şekilde, bu biçim ve nitelikleri, salt bu töze bağlı olduğunu düşünerek tözde bulunduklarını kafamda canlandırdığım zaman onlara san adını veriyorum. Böylece Tanrı'da hiçbir başkalık ve değişiklik görmediğim için onda biçimler ya da nitelikler değil, ancak daha çok sanlar bulunduğunu söylüyorum. Hatta yaratılmış şeylerde bile, onlarda her zaman aynı şekilde bulunan şeye, var olan ve devam eden şeyde bulunan varlık ve süre gibi biçim ya da nitelik değil, san adını veriyorum.

57. Yükletildikleri şeylere ait olan sanlar var olduğu gibi düşüncemize ait olan sanlar da vardır.

Nitelik ve sanlardan bazıları bizzat şeylerde, bazıları da ancak düşüncemizde bulunmaktadır. Örneğin genel olarak süreden ayırt ettiğimiz ve hareketin sayısı dediğimiz zaman, bizim süreyi düşünme biçiminden başka bir şey değildir.

Çünkü hareketle olan şeylerin süresinin, durgunlukta olan şeylerin süresinden başka bir şey olmasına aklımız ermiyor. İki cisim, biri hızlı bir diğeri de yavaş olarak, bir saat kadar hareket ettiklerinde, birinde diğerinden daha fazla hareket kabul etmemize karşın, birinin diğerinden fazla zaman harcamadığı apaçıktır. Ancak tüm şeylerin süresini aynı ölçü altında toplamak (anlamak) için genellikle günler ve yıllar gibi düzgün hareketlerin süresinden yararlanıyoruz ve bu süreye, onu bu biçimde karşılaştırdıktan sonra, zaman diyoruz; halbuki gerçekte, bu yolla adlandırdığımız şey, nesnenin gerçek süresi dışında bir düşünce biçiminden başka bir şey değildir.

58. Sayılar ve tümeller (universaux) düşüncemize bağlıdır.

Özel hiçbir şeyi düşünmeksizin, bunları genel olarak ele alınca, sayı düşüncemizden dışarda bulunmamaktadır; aynı yolla, skolastikte tümeller adı altında toplanan tüm genel düşünceler de düşüncemizden dışarda olmayan bir şeydir.

59. Tümeller nedir?

Tümeller, aralarında belli bir bağ bulunan birçok özel şeyi düşünmek için aynı fikri kullanmamızla oluşur. Bu fikirle

gösterilen şeyleri aynı ad altında topladığımızda, bu ad da tümeldir. Örneğin iki taş gördüğümüzde, özlerini düşünmeksizin, yalnız iki olduklarını dikkate alırsak, zihnimizde iki sayısı dediğimiz bir sayı fikri oluşur. Böylece, daha sonra, iki kuş ya da iki ağaç gördüğümüzde, onların da, özleri üzerine düşünmeksizin, yalnız iki olduklarını göz önüne alırsak, önceden kafamızda oluşturduğumuz aynı düşünceyi yeniden düşünerek tümelleştiriyor ve ona tümel adını veriyoruz. Aynı yolla, üç kenarlı bir şekil gördüğümüz zaman, zihnimizde, üçgen düşüncesi dediğimiz belli bir fikir oluşuyor ve daha sonra genellikle üç kenarlı şekilleri göz önüne getirmek için bu düşünceyi kullanıyoruz. Ancak özel olarak üç kenarlı şekillerden bazılarının dik bir açıya sahip olduğunu, bazılarının sahip olmadığını görünce, zihnimizde tümel bir dik açılı üçgen düşüncesi oluşur ve daha genel ve tümel olan öncekiyle karşılaştırılınca, bu onun türünden alabilir. Ve dik açıya da, dik açılı üçgenlerin öteki tüm üçgenlerden ayrılmasına neden olan tümel ayrılık denilebilir. Bundan başka öteki kenarın karelerinin toplamının hipotenüsün karesinin toplamına eşit olduğunu ve bu özelliğin yalnız bu tür üçgenlere ait olduğunu gözlemlediğimizden bu özelliğe dik açılı üçgenlerin tümel özelliği diyebiliriz. Nihayet bu üçgenlerden bazılarının hareketsiz olduğunu varsaydığımızda, bunun bu üçgenlerde tümel bir ilinek olduğunu kabul ediyoruz; cins, tür, ayrım, özgülük (propriété), ilinek.

60. Ayrımlar ve ilkin gerçek ayrım.

Şeylerde gözlemlediğimiz sayıya gelince, o onlar arasındaki ayrımdan gelir: Şimdi üç tür ayrım vardır: Biri gerçek, öteki biçim ayrımı, diğeri de usda ayrımdır ve düşünce tara-

fından yapılır. Gerçek ayrım, gerçekte iki ya da birçok töz arasında bulunur. Zira yalnız bir tözü diğer bir tözü düşünmeksizin açık ve seçik olarak kavrayabilmemiz durumunda, iki tözün birbirinden gerçek olarak ayrı olduğu sonucunu çıkarabiliriz: Çünkü Tanrı'ya ilişkin bilgimize göre onun, açık ve seçik bir düşüncesini edindiğimiz her şeyi yapabileceğinden kuşku duymuyoruz. Bunun için örneğin şimdi, uzamlı ya da cisimli bir tözün dünyada olup olmadığını henüz bilmesek de, bununla birlikte bizde böyle bir töz anlayışı bulunduğundan onun var olabileceğini ve var olduğu zaman da, düşünceyle sınırlandırabileceğimiz bir bölümün, onun diğer bölümlerinden gerçekten ayrı olacağını çıkarabiliriz. Nitekim her birimiz düşündüğünü ayırt eder ve düşünürken, düşünen ya da uzamlı başka her tözü kendinden ya da ruhundan dışta tutar, bu sonuçtan da bu biçimde gözden geçirilen her birimizin düşünen her başka tözden ve her cisimli tözden gerçek olarak ayrı olduğumuzu çıkarabiliriz. Hatta Tanrı bir ruhla bir bedeni olabileceği kadar birleştirerek, iki tözden tek bir şey oluştursa bile, yine ikisinin, bu birleşmeye rağmen, birbirlerinden gerçek olarak ayrı kalacaklarını kavrıyoruz. Çünkü Tanrı bunların aralarına hangi bağı koymuş olursa olsun, yine onları birbirinden ayırmak ya da birini diğeri olmaksızın koruma ya da saklama gücünü bırakmamıştır. Böylelikle Tanrı'nın birbirinden ayırabildiği ya da ayrı olarak koruyabildiği şeyler gerçekten birbirlerinden ayrıdır.

61. Biçim ayrılığı (distinetion modale).

İki tür biçim ayrılığı vardır: Birincisi tarz adını verdiğimiz biçimle bu biçimin bağlı olduğu ve değiştirdiği töz arasındadır. Birincisi tözü, bu şekilde kendinden ayrılan tarz var ol-

maksızın açıkça kavrayabilmemizde görülüyor; ancak buna karşın böyle bir tözü düşünmeksizin böyle bir biçime ilişkin seçik bir fikri edinemeyiz. Örneğin şekil ve hareketle her ikisinin de bağlı olduğu özdeksel töz arasında biçim ayrılığı vardır. Yine onaylama ya da anımsamayla düşünen şey arasında da biçim ayrılığı vardır. Aynı tözün iki biçimi arasındaki ayrılığa gelince; o da bu tarzlardan birini diğeri olmaksızın bilebilmemizde görülür. Örneğin şekil hareketsiz, hareket de şekilsiz bilinebilir, ancak her ikisinin de aynı töze bağlı olduğunu bilmeksizin ne biri, ne de diğeri düşünülebilir. Örneğin hareket durumunda olan bir taşın şekli kare ise biz onun şeklinin kare olduğunu, harekette olduğunu bilmeden de bilebiliriz ve buna karşılık, kare olduğunu bilmeksizin, harekette olduğunu da biliriz; ancak bu hareketle bu şeklin aynı şeyde, yani taşın tözünde olduğunu bilmiyorsak, bu durumda onlara ilişkin seçik bir bilgi edinemeyiz. Bir cismin hareketinin diğer cisimden ya da düşünen bir şeyden ayrı olduğu gibi, bir tözün biçimi de diğer bir tözden ya da diğer bir tözün biçiminden ayrımlı olduğu zaman beliren ayrıma gelince, bence ona biçim ayrımından çok, gerçek ayrım demek yerinde olur. Çünkü bağlı oldukları tözleri bilmeden biçimi bilmeyiz, tözlerse birbirlerinden gerçekten farklıdırlar.

62. Düşünceyle yapılan ayrılık.

Düşünceyle yapılan ayrılık da şundan oluşmuştur: Bazen bir tözü onun sanlarından birinden ayırıyoruz. Halbuki bu san olmaksızın o töze ilişkin seçik bir fikir edinmemiz olanak dışıdır. Veyahut aynı bir tözden bu tür iki sanı, birini düşünmeden diğerini düşünerek ayırmak istiyoruz. Bu ayırma böyle bir tözden böyle bir sanı aldığımız zaman bu töze iliş-

kin açık ve seçik bir fikir edinmemizde görülüyor ya da bu tür iki veya birçok sandan birine ilişkin olarak, onu diğerlerinden ayırırsak, açık ve seçik bir fikir edinmemizde görülüyor. Örneğin devam etmekten kesilince var olmaktan da kesilmeyen hiçbir töz bulunmadığından, süre tözden ancak düşüncemizle ayrılıyor. Genellikle cismin uzamı ve birçok kısımlara bölünme özelliği gibi aynı bir şeye ilişkin çeşitli fikirler edinmemize neden olan tüm sanlar bize, konumuz olan cisimden, birbirinden de karşılıklı olarak, ancak bazen birini, diğerini düşünmeksizin, belirsiz bir biçimde düşündüğümüz için ayrıdırlar. *Metafizik Düşünceler* üzerine yapılan ilk 'karşı çıkışlar'a verdiğim 'yanıtlar'ın sonunda usla yapılan ayrılıkla biçim ayrılığını karıştırdığımı anımsıyorum. Ancak o burada yazdığımla çelişmez. Çünkü o zaman bu konuyu genişçe incelemek niyetinde olmadığım için orada her iki ayrılığı da gerçek ayrılıktan ayırt etmek bana yeterli geliyordu.

63. Biri cismin diğeri de ruhun özünü oluşturan uzam ve düşünceye ilişkin nasıl seçik kavramlar edinebiliriz?

Düşünce ile uzamı, uslu ve cisimli tözün özünü oluşturan başlıca şeyler olarak da düşünebiliriz. O zaman onları, düşünen ve uzamlı tözlerin kendinden, yani ruh ve özdekten başka bir şey olarak göz önüne getirmemeliyiz. Zira onları bu biçimde pek açık ve seçikçe biliyoruz. Hatta düşünen bir tözü ya da uzamlı bir tözü bilmek, düşündüğünü ya da uzamlı olduğunu bir kenara bırakarak, yalnız tözü bilmekten daha kolaydır.

Çünkü tözden edindiğimiz kavramdan düşünce ya da uzamdan edindiğimiz kavramı ayırmakta bir zorluk vardır. Zira düşünce ya da uzamın tözden ayrımlı olması, onları sa-

dece düşünen şey ya da uzamlı şey üzerine düşünmeksizin, incelememizden ileri geliyor. Dolayısıyla bizim kavramımız az şey kapsadığı için değil, ancak içerdiğini dikkatle ayırt ettiğimiz ve onu daha belirsiz kılacak kavramlarla karıştırmamaya özen gösterdiğimiz için daha seçiktir.

64. Düşünce ve uzamı bu tözlerin kip-biçim (mode) ya da öznitelikleri (attribute) olarak benimseyip de nasıl seçikçe anlayabiliriz?

Düşünce ve uzamı tözde olan, birbirinden ayrı biçimler gibi de düşünebiliriz; bir başka deyişle, aynı ruhta birçok değişik düşünceler bulunabileceğini ve aynı cismin de aynı büyüklüğüyle birçok biçimlerde, bazen uzunluk, az enlilik ya da derinlikçe, bazen de tersine çok enlilik ve az uzunlukça uzamlı olabileceğini göz önüne aldığımız, düşünce ve uzamı düşünen ve uzamlı olandan, ancak bir şeyin; yani asıl bağlı oldukları bir şeyin, bağlantıları olarak ayırt ettiğimiz zaman, onları tözlerini bildiğimiz kadar açık ve seçik olarak biliyoruz, yeter ki onların kendiliklerinden var olduklarını sanmayalım, ancak yalnızca bazı tözlerin biçim ya da bağlantıları olduğunu bilelim. Zira onları bağlı oldukları tözlerin özellikleri olarak düşündüğümüzde, onları bu tözlerden kolayca ayırt ediyor ve gerçekte oldukları gibi kabul ediyoruz. Halbuki onları tözsüz düşünmek, onları kendiliğinden bulunan şeyler gibi düşünmemizi gerektirirdi. Böylece tözden kazanacağımız düşünceyi, tözün özelliklerinden edineceğimiz düşünceyle karıştırırdık.

65. Düşünce ve uzamın çeşitli özellik ya da sanlarını (öz-niteliklerini) nasıl kavrıyoruz?

İstemek, anlamak, tasarlamak vb. gibi birbirinden ayrı birçok düşünce biçimini seçikçe kavradığımız gibi genel olarak tüm şekiller, bölümlerin durumu ve hareketleri gibi birbirinden ayrımlı birçok uzam biçimlerini ya da uzama ilişkin biçimleri de kavrayabiliriz. Ancak yeter ki, onları salt bulundukları tözlerin bağlantıları olarak düşünelim. Harekete gelince anlatacağım gibi, onu oluşturan gücü aramaksızın, yalnız bir yerden başka bir yere olan hareketi düşünmemiz yeterlidir.

66. Duyumlar, duygular ve dileklerimiz üzerine verdiğimiz yargılarda çoğu zaman yanılmamıza karşın, onlara ilişkin seçik kavramlarımız vardır.

Artık duyumlar, duygular ve dileklerden başka bir şey kalmadı. Verdiğimiz yargılarda ancak algımızın açıklığı ölçüsünde bildiğimiz şeyleri bulundurmaya dikkat etmek ve bu yargıların doğruluğuna usumuzla inanmak koşuluyla, bunlara ilişkin açık ve seçik bir bilgi edinebiliriz. Ancak hiç değilse duyumlarımıza karşı, her zaman böyle bir önleme başvurmak kolay değildir, çünkü küçüklüğümüzden beri yani yaşamımızın başlangıcından bu yana duyduğumuz şeylerin düşüncemizden dışarda bir varlıkları olduğuna ve onlardan edindiğimiz duyum ya da fikirlere tam tamına benzer bulunduklarına inanmıştık.

Böylece, örneğin bir renk görünce, bizden dışarda var olan ve ondan edindiğimiz düşünceye benzer bir şey gördüğümüzü sanmıştık. Şimdi birçok olanakta böyle yargıda bu-

lunduk ve bunu pek açık ve seçik gördüğümüzü sandık. Çünkü böyle yargılar vermeye alışmıştık, sonuç olarak bazı kimselerin kuşkulanmaya bile karar veremeyecek ölçüde bu yanlış önyargıya saplanıp kalmalarına şaşırmamalıdır.

67. Hatta çoğu zaman vücudumuzun bir yerinde acı duyduğumuza inanarak yanılıyoruz.

Aynı önyargı tüm başka duyumlarımızda, hatta gıdıklanma ve acıda bile görülmüştür. Zira dış nesnelerde duyduğumuz gıdıklanma ya da acıya benzer bir şey bulunduğuna inanmasak bile, bununla birlikte, bu duyumlara yalnız ruhumuzda var olan fikirler gözüyle bakmakla kalmadık; ancak onların ellerimiz, ayaklarımız ve vücudumuzun başka kısımlarında var olduğuna inandık, halbuki bizi, ayağımızda duyduğumuz acının, düşüncemizden dışarıda, ayağımızda bulunan bir şey olduğuna ve ne de güneşte gördüğümüzü sandığımız ışığın bizde var olduğu gibi güneşte de var olduğuna, inanmaya zorlayan hiçbir neden bulunmuyordu. Eğer bazı kimseler bu denli yanlış bir kanıya kapılmaktan kendilerini alamıyorlarsa, bunun biricik nedeni çocukken vardıkları yargılara fazla önem vermeleri ve aşağıda daha açık olarak görüleceği gibi, daha sağlam yargılar kurmak için eskilerini unutmamalarıdır.

68. Bu tür şeylerde yanıldığımız noktalarla açıkça bildiğimiz noktaları nasıl ayırt edeceğiz?

Ancak duyumlarımızda açık olanı karanlık olandan ayırt edebilmemiz için ilkin acı, renk ve diğer duyumları, onları

salt düşünceler olarak ele aldığımız zaman; açık ve seçik bildiğimizi, ancak renk ya da acı ve bu tür başka duyumların düşüncemizden dışarıda var olan şeyler olduğuna inanmak istediğimiz zaman, bu renk ya da acının ne olduğunu hiçbir şekilde anlamadığımızı göstereceğiz. Herhangi bir kimse bize bir cisimde bir renk gördüğünü ya da vücudun organlarından birinde acı duyduğunu söyleyince de sorun yine aynıdır; zira o bize bir şey gördüğünü ya da duyduğunu, ancak bu şeyin özünden habersiz olduğunu ya da gördüğü, duyduğu şeye ilişkin seçik bir bilgisi olmadığını söyleseydi, yine aynı şeydi. Çünkü fikirlerini özenle incelemediği zaman, bir şeyde gördüğü rengin kendinde duyduğu duyumla bir benzerliği olduğunu varsayarak, bu şeye ilişkin bir bilgisi olduğuna inansa da bununla birlikte, salt renkli bir cisimde ya da yaralı bir organda var olan renk ya da acıdan edindiği fikir üzerine düşünürse, kuşkusuz o şeye ilişkin bir bilgisi olmadığını görecektir.

69. Büyüklükler, şekiller vs.'yi renkler, acılar vs.'den tamamen başka biçimde biliyoruz.

Bunu özellikle, aynı cisimde renk ya da acı, koku, tat, zevk ve duyulara yüklетilmesi gerektiğini söylediğim tüm şeyleri değil de, gözlemlediği cisimlerdeki büyüklüğü, şekli ve hareketi, hiç değilse bir yerden diğer bir yere doğru oluşan bir hareketi (zira filozoflar bundan başka hareketler var olduğunu sanarak, bunun özünü iyi anlamadıklarını göstermişlerdir) ya da bölümlerin durumunu, süre, sayı ve daha önce belirttiğimiz gibi tüm cisimlerde açıkça gözlemlediğimiz özellikleri iyice bildiğini göz önüne aldığı zaman, daha iyi görecektir. Çünkü her ne kadar bir cismi gördüğümüzde

varlığından, onun yardımıyla gözlemlediğimiz rengiyle, onu sınırlayan şekliyle güven duyduğumuzdan daha az güvenmesek de, bununla birlikte, bize ona şekilli dedirten özelliği, renkli dedirten özellikten tamamen başka bir şekilde anladığımız kesindir.

70. Duyular ve şeylere ilişkin yargımız iki biçimde olur; biriyle yanlışa düşeriz, ötekiyle yanlıştan kaçarız.

Şu halde, bir kimseye nesnede renkler görüyoruz demek, ona bu şeylerde özünü bilmememize karşın, bizde renk duyumu dediğimiz pek açık ve besbelli herhangi bir duyumu doğuran bilmem hangi bir şeyi görüyoruz, demekle aynı şeydir. Ancak yargılarımızda bir hayli ayrım vardır. Zira nesnede bizde duyum denilen bu belirsiz fikirleri doğuran bilmem herhangi bir şey bulunduğuna inanmakta yetindiğimiz sürece, yanılmamız kolay olmayacaktır, tersine bizi aldatabilecek şaşırmayı etkisiz kılıyoruz. Çünkü iyi bilmediğimizi gördüğümüz bir şey üzerine çabucak yargıda bulunmaya o denli çabuk sürüklenmiyoruz. Ancak bir şeyde herhangi bir renk gözlemlediğimizi sandığımız zaman; böyle bir ad verdiğimiz şeye ilişkin hiçbir seçik bilgimiz olmasa da ve usumuza bize bu şeyde olduğunu varsaydığım renkle düşüncemizde var olan renk arasında hiçbir benzerlik göstermese de, bununla birlikte, buna dikkat etmediğimiz için ve aynı şeylerde duyularımızın ya da daha çok anlayışımızın bize gösterdiği biçimde var olan büyüklük, şekil, sayı vs. gibi birçok özellik gördüğümüz için, bir şeyde renk denilenin o şeyde var olduğuna ve düşüncemizde olan renge tamamen benzediğine inanıyoruz ve sonra hiçbir şekilde özüne ilişkin olduğunu görmediğimiz şeyi, bu şeyde gördüğümüzü sanıyoruz.

71. Yanlışlarımızın ilk ve başlıca nedeni, çocukluğumuzda edindiğimiz önyargılardır.

Yanlışlarımızın birçoğunu işte böyle yaptık. Yani yaşamımızın ilk yıllarında, ruhumuz bedenimize çok bağlıydı, ruhumuz ancak bedende duyumlar oluşturan şeyle ilgileniyordu, bu duyumları kendinden dışarıda şeylerin oluşturup oluşturmadığını henüz incelemiyordu, ancak yalnız, bu şeyler vücudu incittiği zaman acı, yararlandırdığı zaman da tat duyuyordu ya da bu şeyler vücudun korunmasında önemli bir iyilik veya kötülük çıkarmayacak kadar hafif olduğu zaman da, gerçekten düşüncemizden dışarıda var olan hiçbir şeye aracılık etmeyen, ancak ruhumuzun sıkıca bağlı ve birleşmiş olduğu beyin kısmına kadar bedenimizin tüm kısımlarından geçen hareketlerde rastlanan değişmelere göre çeşitlenen tat, koku, sıcak, ses, soğuk, ışık, renk ve bunlara benzer diğer duyumlar ediniyordu. Daha sonra büyüklükler, şekiller ve hareketler de görüyordu. Ancak bunları duyum olarak değil, şeyler ya da bazı şeylerin özellikleri olarak kabul ediyordu. Henüz bu ayrımı belirtmese de, bunların kendilerinden dışarıda var olduğunu ya da olabileceğini sanıyordu. Ancak yaşımız biraz büyüdüğü zaman ve organlarının durumu nedeniyle rastlantısal olarak şu ya da bu yana dönen vücudumuz da, yararlı şeylere rastladığı ve zararlıları da etkisiz kıldığında, ona sıkıca bağlı olan ruh, onun rastgeldiği ya da etkisiz kıldığı şeyler üzerine düşününce, ilk olarak onların dışarıda var olduğunu gördü ve onlara yalnız büyüklük, şekil, hareket ve gerçekten bedene ilişkin olan ve şeyler ya da bazı şeylerin bağlı olanları ya da uyanları olarak pek iyi anladığı, başka özellikler yüklemekle kalmayıp, renkler, kokular ve onlar yardımıyla kavradığı bu cinsten tüm fikirleri de yüklüyordu. Böylelikle beden kendisini pek kuvvetle körlet-

tiği için başka şeyleri vücudun işine gelip gelmemesi açısından gözden geçiriyordu, nesnenin kendisinde oluşturduğu izlerin az ya da çok kuvvetli görünmesine göre, her şeyde az ya da çok gerçeklik olduğu yargısına varıyordu. İşte bu nedenle taşlar ya da madenlerde hava ve sudan daha fazla sertlik ve ağırlık duyuyordu ve havayı da, hiçbir rüzgârla harekete gelmediği, ne sıcak ne de soğuk olmadığı zaman, hiçten daha fazla bir şey olarak düşünmedi. Yıldızlardan gördüğü ışığın, yanmış bir şamdan ışığından daha fazla olmadığını görerek, her yıldızın bir şamdan ucunda yanan bir alevden daha büyük olacağını aklının ucundan bile geçirmiyordu. Ayrıca yerin ekseni çevresinde dönebileceğini, yüzünün de bir top gibi eğri olduğunu düşünmediği için ilkin onun durağan olduğuna ve yüzün de düz olduğuna inandı. Ve bu şekilde binlerce başka kişi önyargıdan o denli kuvvetle etkilendi ki, usumuzu iyi kullanabilme olanağımız olmasına karşın, sonuçta bunlara inanmaktan kurtulamadık. Üstelik bu yargıları iyi yargıda bulunabilme olanağına sahip olmadığımız bir zamanda verdiğimizi ve dolayısıyla doğru olmaktan çok, yanlış olabileceğini düşünecek yerde, onları, duyularımız yoluyla seçik bir bilgi ediniyormuşuz gibi, doğru olarak kabul ettik ve üstelik bayağı kavramlar olup olmadığından da kuşkulanmadık:

72. İkincisi, bu önyargıları unutamamamızdır.

Sonunda tüm usumuzu kullanacak bir yaşa geldiğimiz ve artık bedene pek bağlı olmayan ruhumuz da nesne üzerine iyi yargıda bulunmaya ve özlerini öğrenmeye çalıştığı zaman, çocukluğumuzda verdiğimiz yargıların yanlışlar içerdiğini görmemize karşın, onlardan tümden kurtulmakta

güçlük çekeriz. Bununla birlikte kendimizi bu önyargılardan kurtaramazsak ve onları yanlış ve belirsiz varsaymazsak, her zaman yeni bir yanlış kanıya kapılma şanssızlığına uğrayacağımız gün gibi açıktır. Bunun ne denli doğru olduğunu şu örnekle de bir kez daha görüyoruz ki, çocukluğumuzdan bu yana yıldızların tümünün pek küçük olduklarını kafamızda canlandırdığımız için gökbilimcilerin verdiği kanıtlar onların pek büyük olduğunu göstermesine karşın, hâlâ bu düşten kendimizi kurtaramıyoruz.

73. Üçüncüsü, zihnimizin yargıda bulunduğumuz şeyler üzerine dikkat ettiği zaman yorulmasıdır.

Bundan başka, ruhumuz; uzun zaman, güçlük çekmeden ve hatta yorulmadan tek bir şey üzerinde dikkatle duramaz. Doğal olarak, gerek bedenle birleşmiş olduğu için, gerekse yaşamımızın ilk yıllarında duyma ve düş kurmaya pek alışmış olduğumuz, bu biçimde düşünmekte daha büyük kolaylık sağladığımız için alışkanlıkla duyular ve imgeyle kavrayamadığımız salt anlaşılır şeylerle oyalandığımız zaman çektiği güçlüğü başka hiçbir şeyle çekmez. Bunun için birçok kimse düşlemediğimiz, özdeksel olmayan ve hatta işitmediğimiz tözler bulunacağına inanıyor.

Zira genel olarak, ancak uzam, hareket ve şekilden oluşan şeylerin düşlenebilir olduğuna ve bunlardan başka anlaşılır daha birçok şeyin bulunduğuna dikkat edilmiyor; gene bunun için insanların çoğu cisimsiz var olabilecek bir şey bulunmadığına ve hatta duyulmayan bir cismin olmadığına inanıyor. Özellikle de herhangi bir şeyin özünü duyularımızla değil, ancak işe karışan usumuzla buluyoruz. Halbuki çok az kimsenin uslarını iyi yönlendirme ve yönetmeye özendiği

belli olduğuna göre, insanların çoğunun nesneyi ancak belirsiz bir şekilde kavradığını görmekte şaşılacak bir yan yoktur:

74. Dördüncüsü, düşüncelerimizi, onları tam olarak belirtmeyen sözcüklere bağlamamızdır.

Sonra, kavramları kendi ağzımızla belirtmek için bazı sözlere bağlıyoruz ve şeylerden çok, o sözleri anımsıyoruz. Bunun için kavradığımız şeyi, onu belirtmek için seçilen sözlerden tümden ayırınca, hiçbir şeyi kolay kolay seçikçe anlayamayız. Böylece insanların çoğu dikkatlerini şeylerden çok sözlere verir; bu nedenle çoğu zaman anlamadıkları kavramlara inanır, anlamayı pek aramazlar, çünkü onları, eskiden anladığını sanır ya da öğrendikleri kişilerin bildiğini ve aynı yolla kendilerinin de öğrendiklerini sanırlar. Henüz insan vücudunun özünü öğrenmediğim ve bugüne değin dünyada bir cisim bulunduğunu kanıtlamadığım için, burada bu sorunu söz konusu etmemekle birlikte, söylediğim şeylerin, açık ve seçik kavramlarımızı karışık ve belirsiz bilgilerden ayırt - etmeye yarayacağını sanıyorum,

75. İyi felsefe yapmak için dikkate alınması (göz önünde tutulması) gereken tüm şeylere toplu bir bakış.

Böylece, felsefeyi incelemek ve bildiğimiz tüm gerçekleri sıkıca ortaya çıkarmak istiyorsak, ilkönce önyargılardan kurtulmamız ve eskiden doğruluğuna inandığımız tüm düşünceleri ya da kanıları, yeniden gözden geçirinceye değin, yanlış olarak kabul etmemiz gerekmektedir. Bundan sonra zihnimizdeki kavramları yeni baştan incelemek ve ancak anlayışımızla açık ve seçik olarak kavradığımızı kabul etmek gerekir,

böylelikle ilkin, doğası ve özü düşünmek olan bir varlık olduğumuzu ve sonra varlığımızı kendine borçlu olduğumuz bir Tanrı bulunduğunu öğreniyoruz. Tanrı'nın sanlarını inceledikten sonra da diğer tüm şeylerin gerçeğini inceleyebileceğiz, çünkü Tanrı'yla düşüncemize ilişkin edindiğimiz kavramlardan başka, yokluk hiçbir şeyin yaratanı değildir ve bu tür öteki gerçekler gibi, birçok önermenin her zaman doğru olan bilgisini de bulacağız. Sonra bizde acı, renk gibi kimi durumları doğuran duyumları da öğreneceğiz. Bu şeyleri bir sıra içinde inceleyerek öğrendiklerimizi, onları bu biçimde gözden geçirmeden önce düşündüklerimizle karşılaştırarak, bilebildiğimiz tüm şeyler üzerine açık ve seçik kavramlar edinmeye çalışacağız. Bu pek az kuralda insan bilgisinin en genel ve önemli ilkelerini topladığımı sanıyorum.

76. Tanrı yetkesini (otoritesini), usavurmalarımıza (muhakemelerimize) üstün tutmalıyız (tercih etmeliyiz) ve Tanrı'nın bildirgeyle (vahiyle) iletmediği şeylerden ancak pek açıkça bildiklerimize inanmalıyız.

Özellikle Tanrı'nın bildirgeyle ilettiği şeylerin diğer tüm şeylere göre kıymet biçilemez ölçüde doğru olduğunu şaşmaz bir kural olarak kabul edeceğiz. Böylece bir us kıvılcımı bize bunun tersini aşılar göründüğünde, yargımızı Tanrı'dan gelene bağlı kılmaya hazır olmalıyız. Ancak Tanrıbilim'in karışmadığı şeylere gelince, burada filozof olmak isteyen bir adamın doğru olduğunu bilmediği bir şeyi doğru olarak kabul etmesi ve duyularına güvenmek istemesi, yani çocukluğunda özen göstermeden verdiği yargılara, usunu iyi yönetecek bir yaşa geldikten sonra bile, usundan daha çok inanması, hiç de uygun değildir.

II. BÖLÜM

ÖZDEKSEL ŞEYLERİN İLKELERİ

1. Cisimlerin varlığını bize hangi kanıtlar kesin olarak bildiriyor?

Dünyada bazı cisimlerin var olduğuna gerçekten inanmış olsak da, bununla birlikte, daha önce bu kanımızdan kuşkulandığımız ve onu çocukluğumuzda bulduğumuz yargılar arasına koyduğumuz için, ondan kesin bir bilim edinmemizi sağlayan nedenleri aramamız gerekir. İlkin tüm duyumların düşüncemizden başka bir şeyden geldiğini deneyimlerimizle biliyoruz; çünkü bir duyum yerine başka bir duyum edinmek bize bağlı değildir ve bu güç, duyumlarımızla ilişkisine göre, bu 'şeyin' elindedir, her ne kadar bu şeyin Tanrı ya da Tanrı'dan başka biri olup olmadığını sorabilsek de, duyduğumuzu ya da daha çok duyularımız bizi çoğu zaman uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamlı, bölümleri çeşitli şekil ve hareketler alabilen, bize acı, renk, koku gibi şeyleri, duyumlarını veren bir özdeği açık ve seçik olarak görmeye sürüklediğini bildiğimiz için, eğer Tanrı bu uzamlı özdek düşüncesini zihnimize ya doğrudan doğruya kendisi koysa ya da yalnızca ne uzamı, ne şekli ne de hareketi bulunmayan bir şeyin koyulmasına izin verseydi , o zaman bizi, onun bizi aldatmaktan zevk duyduğuna inanmaktan alıkoyacak bir kanıt bulamazdık; zira bu özdeği bir şey olarak kavrıyoruz ve ondan edindiğimiz düşüncenin bizden dışarda bulunan ci-

simler nedeniyle oluştuğunu ve onlara tamamen benzediğini sanıoruz. Madem ki, Tanrı, özüne aykırı olduğu için, bizi aldatmıyor, öyleyse, uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamlı töz vardır ve şimdi ona ait olduğunu açıkça benimsediğimiz tüm özelllikleriyle dünyada bulunmaktadır. Bu uzamlı töz, bizim asıl cisim ya da özdeksel şeylerin tözü dediğimiz şeydir.

2. Ruhumuzun da bir bedene bağlı olduğunu nasıl biliyoruz?

Ve yine, acı ve başka tüm duyumların bilgilmiz olmadan bizde oluştuğunu açıkça gördüğümüz ve ruhumuzun kendine özgü doğal bir bilgiyle bu duyumların, salt düşünen bir şey olan, kendinden değil, ancak insan bedeni denilen organlarının aldığı durumla hareket eden uzamlı bir şeyle birleşmiş olan benliğinden geldiğine inandığı için, bir cismin dünyada bulunan diğer tüm cisimlerden daha sıkıca ruhumuzla birleşmiş olduğu sonucunu çıkarıyoruz. Ancak bu sorunu burada özel olarak ele alacak değilim.

3. Duyular bize nesnenin (eşyanın) özünü değil, ne işte yararlı ya da zararlı olduğunu öğretir.

Yalnız duyularla öğrendiğimiz tüm şeylerin ruhumuzla bedenimiz arasındaki sıkı birlikle ilgili olduğunu ve bu nedenle duyumlarımızla dış görünümün (eşyanın), rastlantısal olmadıkça, çoğu zaman özünü değil, ne işte bize yararlı ya da zararlı olabileceğini öğreniyoruz. Zira bu düşüncelerden sonra salt duyularımız üzerine kurduğumuz önyargıları kolayca bırakarak yalnız usumuzu kullanacağız, çünkü bilebi-

leceğimiz ilk gerçek ürünleri olan ilk kavram ya da düşünceler yalnız onda yani usda doğal olarak bulunur.

4. Cismin özünü, sertlik, ağırlık, renk vs. değil, yalnız uzam oluşturur.

Bu noktayı belirttikten sonra genellikle özdek ya da cismin özünü sert, ağır, renkli olması değil, yalnız uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamlı olması oluşturur. Dokunma duyusuyla sertliğe ilişkin bildiğimiz yalnızca şudur: Sert cisimlerin bölümlerine, elimizle değince, sert cisimler elimizin hareketine karşı koyar. Ancak elimizi uzattığımız her kezde, önünde bulunan cisimler onu yaklaştığı hızla bulundukları yerden uzaklaşsalardı, hiçbir zaman sertlik duymayacağımız apaçıktır. Bununla birlikte bu biçimde uzaklaşan cisimlerin bu nedenle kendilerini cisim kılan şeyleri yitireceklerini tanıtlayacak bir kanıtımız da yoktur. Böylece cisimlerin özü, bazen onlarla karşılaştığımızda duyumsadığımız sertlik olmadığı gibi, ne de ağırlık, hareket ve bu türden başka özelliklerdir. Zira hangi cismi gözden geçirirsek geçirelim, uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamlı olduğu zaman, bu özelliklerden hiçbiri onda bulunmasa bile, bununla birlikte, onu cisim yapan her şeyin yine onda var olduğunu açık ve seçik olarak düşünebiliriz. Böylelikle var olmak için hiçbir biçimde onlara gereksinmiyordur. Ayrıca özü yalnız uzamlı bir töz olmaktan başka bir şey değildir,

5. Bu gerçeği, seyrekleşme (basıncını azaltma) ve boşluk üzerine edindiğimiz kanılar belirsizleştiriyor.

Bu gerçeği, tamamen apaçık bir duruma getirmek için burada yalnız iki güçlüğü gün ışığına çıkarmak gerekiyor. Birincisi,

bazı kişilerin çevremizde bazen çok, bazen az seyrek cisimler görerek; bir cismin seyrek olunca, yoğun olduğu zamankinden daha çok uzamı olduğunu varsaymalarıdır. Hatta öyle ki, bazı kişiler bir cismin tözünü büyüklüğünden ve büyüklüğünü de uzamından ayırmak isteyecek ölçüde inceliklere dalmışlardır. Diğer güçlük de, bilinen bir düşünce biçimi üzerine kurulmuştur: Yalnız uzunluk, enlilik ve derinlikçe bir uzam olduğu söylenilen bir yerde, bir cisim değil, ancak yalnızca bir yer (mekân) ve hatta hiçbir şey olmadığı kolayca anlaşılabilen, boş bir yer bulunduğu belirtiliyor.

6. Seyrekleşme nasıl oluyor?

Düşüncelerini incelemek ve bu konuda ancak açık ve seçik bir düşünceye sahip olduğu bir şeyi benimsemek isteyen bir kimse, seyrekleşme ve yoğunlaşmanın, seyrek ve yoğun bir cisimde meydana gelen bir şekil değişmesinden başka bir şey olduğuna inanmaz. Yani bir cismin seyrek olduğunu gördüğümüz durum ve zamanda, bu cismin kısımları arasında başka cisimlerle dolu birçok aralık bulunduğunu ve yoğun olduğu her defasında da, aynı kısımların ister aralıkların küçülmesi; ister tamamen kaldırılması (aslında bu durumda, artık daha yoğun olması düşünülemez) yüzünden birbirlerine eskisinden daha fazla yaklaşık olduğunu düşünmemiz gerekmektedir, Bununla birlikte, bir cisim, aynı kısımlarının birbirinden uzak ve dağınık olarak daha büyük bir yer kapladıkları zaman sahip olduğu aynı uzama sahip olmaktan geri kalmaz. Zira seyrek olduğu zaman kısımlarının kaplamadığı delik ve aralıkların uzamını ona değil, ancak bunları dolduran diğer cisimlere yüklemek gerekir. Aynı yolla, su ya da başka bir sıvıyla dolu bir sünger, bu nedenle, gereğinden çok bir uzama sahip değil-

dir. Ancak sadece kısımları arasındaki delik ya da aralıklar kuru ve daha sıkışık olduğu zamankinden daha büyüktür.

9. Cisimli töz uzam olmaksızın açıkça anlaşılamaz.

Bazıları bu konu üzerine düşüncelerini değişik sunmalarına karşın, onların benim söylediklerimden başka bir şey anladıklarını sanmıyorum. Zira tözü uzam ve büyüklükten ayırınca, ya töz sözcüğünden hiçbir şey anlamıyor ya da özdeksiz töze ilişkin, yanlış olarak özdekli töze yükledikleri, belirsiz bir fikir ediniyorlar. Böylece gerçek özdekli töz düşüncesini, böyle yersiz olarak ilinek dedikleri uzama bırakıyorlar ki, sözlerinin düşünceleriyle hiçbir bağıntısı olmadığını görmek güç değildir.

10. Yer (mekân) ya da iç yer nedir?

Yer ya da iç yer, bu yerde bulunan cisim, ancak düşüncemizde birbirinden ayrılır. Çünkü gerçekte, yeri oluşturan uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzam, cismi de oluşturur. Yerle cisim arasındaki ayrım, yalnızca şudur: İlkin cisme özel bir uzam yüklüyoruz, sonra aktarıldığı her defasında da yerle birlikte hareket ettiğini düşünüyoruz ki, herhangi bir yerde onu kaplayan cismi çıkardığımız zaman, bu yerin uzamını da birlikte taşıdığımızı sanmıyoruz. Çünkü cisim aynı büyüklük ve şekilde kaldığı ve dış cisimlere göre (aslında biz onu bunlara göre belirliyoruz) durumunu değiştirmediği sürece aynı uzamda her zaman orada kaldığını sanıyoruz.

11. Hangi anlamda yer, içerdiği cisimden farklıdır denilebilir?

Ancak cisimden edindiğimiz gerçek düşünceyi daha iyi kavramak için örnek olarak bir taş alır ve bu taştan cismin özüne ilişkin olduğunu bilmediğimiz tüm şeyleri çıkaracak olursak, o zaman, cismin özüyle uzamın özü arasındaki ayrımın, cins ya da türün özüyle bireyin özü arasındaki ayrıma benzer olduğunu görerek, cismin özünü oluşturan aynı uzamın yerin özünü de oluşturduğunu kolayca anlarız. Şimdi, taşı toz yapınca sertliği gider, ancak böyle oldu diye taş cisim olmaktan çıkmaz, o halde, ilkin sertliğini ele alalım; sonra, çok kez renksiz denecek ölçüde saydam taşlar gördüğümüz için rengini de atalım, bundan sonra ağırlığını da bırakabiliriz, zira ateş, hafif olmasına karşın, ne de olsa bir cisimdir. Daha sonra soğukluk, sıcaklık ve bu tür başka özellikleri de bırakalım, çünkü ilkönce bu niteliklerin taşta olduğunu sandığımız gibi sonra taşın bazen sıcak, bazen soğuk olmakla özünü değiştirdiğini sanmıyoruz. Dolayısıyla taşı bu biçimde inceledikten sonra, ondan edindiğimiz gerçek düşüncenin uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamlı bir töz düşüncesi olduğunu görüyoruz. Bu ise yalnız dolu yerden değil, boş yerden de edindiğimiz düşüncenin aynıdır.

12. Ve ne anlamda farklıdır?

Gerçekten bizlerin düşünme biçiminde ayrım vardır. Zira bir taşı bulunduğu yerden çıkardığımızda, taşın uzamından ayrılmaz olduğu kanısına sahip olduğumuz için, uzamını çıkardığımızı sanıyoruz ve bununla birlikte bu taşın bulunduğu yerin uzamının, önceleri kapladığı yer, odun ya da su, ha-

va veya başka bir cisimle dolu olmasına ve hatta, uzamı genel olarak aldığımız için boş görünmesine karşın, ölümsüz olduğunu sanıyoruz ve bize öyle geliyor ki, aynı uzam öncekiyle aynı büyüklük, aynı biçimde olmak ve bu yeri belirleyen dış cisimlere göre aynı durumu korumak koşuluyla, taşlar, odun, su, hava ve diğer tüm cisimlerin ve hatta, eğer varsa, boşluğun ortak malıdır.

13. Dış yer nedir?

Çünkü yer ve mekân adları bir yerde var olduğunu belirttiğimiz bir cisimden, gerçekten ayrımlı bir şey değildir. Bize de yalnız o cismin büyüklüğünü, şeklini ve diğer cisimler arasında nasıl bir durum aldığını iletir. Zira bu durumu belirtmek için hareketsiz varsaydığımız başka cisimleri görmek gerekir; ancak bu biçimde yorumladığımız cisimlerin çeşitli oluşuna göre, aynı zamanda, hem yeri değiştirdiğini ve hem de değiştirmediğini söyleyebiliriz. Örneğin rüzgârla limandan çıkan bir geminin pupasına oturmuş bir kimse, ancak gemiyi gözümüzün önüne getirdiğimizde, bize bir yer değiştirmez görünür, çünkü üzerinde bulunduğu geminin bölümlerine göre olan durumu her zaman aynıdır. Ancak çevredeki karaları dikkate alacak olursak, o zaman bu adamın durmadan yer değiştirdiğini görürüz, çünkü çevresindeki karalardan uzaklaştıkça başkalarına yaklaşır. Ne var ki bundan başka, yerin ekseni çevresinde döndüğünü ve bu geminin doğudan batıya kat ettiği aynı uzaklığı, onun tamı tamına batıdan doğuya kat ettiğini varsayacak olursak, o zaman yine yeniden, pupada oturan kişi, bize yer değiştirmiyor görünecektir. Çünkü gemideki bir yeri gökte varsaydığımız durağan birtakım noktalara göre belirliyoruz. Ancak tüm evrende

gerçekten hareketsiz hiçbir nokta bulunmayacağını düşünecek olursak, (zira bunun kanıtlanabileceği daha sonra görülecektir) dünyada durağan ve durgunluk halinde hiçbir yer bulunmadığını ve onu ancak düşüncemizle durgun ve durağan kıldığımızı anlarız.

14. Yer (liev) ile mekân (espace) arasında ne ayrım vardır?

Yer ile mekân kavramlarının içerdiği anlam birbirinden ayrıdır. Çünkü yer, büyüklük ve şekilden çok, daha kesin olarak, durumu gösterir; halbuki mekân deyince, tam tersine daha çok büyüklük ve şekli düşünürüz. Zira bir şey tamamen diğer bir şeyin büyüklük ve şeklinde olmasa da, bununla birlikte birinin diğerinin yerine girdiğini belirtiyoruz. Bu nedenle diğer şeyin kapladığı aynı mekânı kapladığını demek istemiyoruz ve durum değişince, her ne kadar yer eskisine göre aynı büyüklük ve biçimi korusa da, biz onun yine yer değiştirdiğini belirtiyoruz. Böylece; bir şey filan yerdedir dediğimizde, bundan yalnız onun başka şeylere göre filan durumda olduğunu anlıyoruz; ancak o şeyin falan mekân ya da yeri kapladığını da belirtirsek, o zaman onun, fazla olarak, falan büyüklük ve şekilde olduğunu ve o mekân ya da yeri tamamen kapladığını anlatmak istiyoruz.

16. Filozofların anladığı anlamda bir boşluk var olamaz.

Filozofların anladığı anlamda bir mekân, yani içinde bir töz bulunmayan bir mekânın dünyada var olmadığı açıktır. Çünkü mekân ya da iç yerin uzamı hiçbir zaman cismin uzamından ayrımlı değildir.

Dolayısıyla nasıl bir cismin, uzunluk, enlilik, derinlikçe uzamlı olmasından, bir töz bulunduğunu çıkarıyorsak (çünkü bir şey olmayan bir uzamın olamayacağını açıklıkla anlıyoruz) aynı yolla boş varsayılan mekâna ilişkin de aynı sonucu çıkarmamız gerekir. Madem ki bu mekânda uzam vardır, öyleyse onda zorunlu olarak töz de bulunmaktadır.

17. Bilinen anlamda boşluk sözcüğü her türlü hacmi imkânsız kılmaz.

Bu sözcüğü ancak bilinen anlamıyla alarak, bir yer boştur, dediğimiz zaman, bu yer ya da mekânda hiçbir şey bulunmadığını söylemek istemediğimiz açıktır. Bir su testisinde hava bulunduğu zaman, testi boştur diyoruz. Ve yine içinde balık bulunmayan bir balık havuzunun, su dolu olmasına karşın, içinde bir şey yok diyoruz; aynı yolla her zamanki gibi eşya yüklü olacak yerde, rüzgârın gücüne karşı koymak için kum yüklü gemiye, boştur diyoruz; gerçekte var olan bir özdek ve uzamlı bir töz içermesine karşın, duyduğumuz bir şeyle dolu olmayan bir mekâna da, aynı anlamda, boş diyoruz. Zira yakınımızda bulunan cisimleri ancak duyabileceğimiz ölçüde bir güçle organlarımızın duyuları üzerine etki ettikleri zaman, gözden geçiriyoruz. Eğer bu boş ya da hiç sözcüklerinden anlamamamız gerekeni anımsayacak yerde, duyumlarımızın bir şey duymadığı böyle bir mekânın, var olan hiçbir şey içermediğini düşünseydik, içinde ancak hava olan bir testiye genellikle boş denildiği için, içinde bulunan havanın bir cisim ya da bir töz olmadığı kanısına vardığımız zaman, düştüğümüz yanlış kadar büyük bir yanlış işlemiş olurduk.

18. Boşluğa ilişkin zihinleri yoran yanlış düşünce ve kanılar nasıl düzeltilebilir?

Hemen hepimiz çocukluğumuzdan bu yana yukarıda belirtilen yanlışa düşmüştük. Çünkü vazoyla çevrelediği cisim arasında hiçbir zorunlu bağıntı görmeyerek, Tanrı'nın bu vazoda kapalı bulunan tüm cismi, yerini alacak başka bir cismin yerine gelmesine gereksinim duymaksızın, vazodan çıkarıp atmasına karşın, vazoyu aynı durumuyla koruyacağına inanmıştık. Ancak şimdi bu denli yanlış bir kanıyı düzeltebilmemiz için vazoyla onu dolduran cisim arasında zorunlu hiçbir bağıntı olmadığını, ancak vazonun dışbükey şekliyle bu dışbükeylikte bulunan uzam arasında kesin bir zorunlu bağıntı bulunduğunu, bu dışbükeyliği uzamsız ve uzamı da uzamlı bir şeysiz anlamanın; bir dağı koyaksız anlamaktan daha olanaksız olduğunu göstermemiz gerekir. Çünkü daha önce birçok kez belirttiğimiz gibi, yokluğun uzamı olamaz. Dolayısıyla Tanrı yerine başka bir cismin girmesine izin vermeksizin, bir vazoda bulunan tüm cismi dışarı atınca, ne olacağı sorulduğu zaman, şu yanıtı vermeliyiz: Bu durumda vazonun kenarları derhal birbirine yapışacak ölçüde yaklaşacaktır. Zira aralarında bir şey bulunmayan iki cisim birbirinden uzak kalırsa, o zaman ikisi arasında bir uzaklık bulunması çelişik bir şey olacaktır: Çünkü uzaklık uzamın bir özelliğidir ve uzamlı bir şey olmaksızın var olamaz.

20. Bölünmez ne bir atom ne de küçük bir cisim var olabilir.

Yine filozofların düşlediği gibi bölünmez atomlar ya da cisim bölümleri bulunmayacağı çok açık bir şeydir. Bu bölümler, ne denli küçük varsayılırsa sayılsın, madem ki uzamlı olmaları gerekir, o halde iki ya da daha büyük sayıda küçük bölümlere ayrılabilecekleri doğal olarak çok açıktır ve dolayısıyla da bölü-

nürler. Zira bir şeyin bölünebileceğini açık ve seçik olarak anlarsak, oradan onun bölünebilir olduğunu çıkarmamız gerekir. Başka türlü düşündüğümüzde, ona ilişkin verdiğimiz yargı, ondan edindiğimiz bilgiye karşıt olur. Hatta Tanrı'nın, özdeğin bir bölümünü daha küçük bölümlere ayrılmayacak bir küçüklüğe sokacağını kabul etsek bile, bundan dolayı özdeğin bölünmez olduğu sonucunu çıkarmayız, çünkü Tanrı bu bölümü başka hiçbir yaratığın bölemeyeceği bir küçüklüğe sokabilirse de, bununla birlikte, kendini onu bölmek gücünden yoksun bırakmaz. Çünkü daha önce söylediğimiz gibi tümel gücünün eksilmesi olasılığı yoktur. Böylece, dünyada var olabilen uzamlı en küçük bölüm, özü gereğince, her zaman bölümlere ayrılabilir.

21. Dünyanın uzamı sınırsızdır.

Yine bu dünyanın ya da evreni oluşturan uzamlı özdeğin sınırsız olduğunu öğreniyoruz, çünkü bir sınır kafamızda canlandırmak istediğimiz her yerin ötesinde, ondan daha sonsuz ölçüde uzamlı mekânlar düşleyebiliriz ve bu mekânları düşlemekle kalmayıp, göz önüne getirdiğimiz gibi olduğunu da gerçekten kavrayabiliriz; böylece bu mekânlarda da sınırsız olarak uzamlı bir cisim vardır, zira kavradığımız uzam fikri, hangi mekânda olursa olsun cisimden edinmemiz gereken gerçek fikirdir.

22. Yer ve gök aynı özdekten (maddeden) oluşmuştur; dolayısıyla birçok dünya var olamaz.

Nihayet tüm bu söylediklerimizden yer ve göğün aynı özdekten yapıldığını çıkarmak güç değildir, hatta birçok dünyalar var olsa bile, onların da gene bu özdekten yapılmış ol-

maları gerekir. Buradan kalkarak birçok dünyanın var olamayacağı pek açıklıkla söylenebilir. Çünkü özü yalnız uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamlı olmak olan bir özdeğin şimdi içinde öteki dünyaların var olabileceği tüm aslı esası olmayan mekânları kapladığını ve kendimizde başka bir özdek fikri bulamayacağımızı açıkça anlıyoruz.

23. Özdekte olan tüm değişiklikler bölümlerinin hareketine bağlıdır.

Şu halde tüm evrende aynı bir özdek vardır ve biz onu yalnız uzamlı olmasıyla tanıyoruz. Çünkü onda seçik olarak gördüğümüz tüm özellikler, onun bölünebilir, bölümlerine göre hareket edilebilir ve bölümlerin hareketiyle oluşabildiğini gördüğümüz tüm çeşitli durumları alabilir olmasıyla ilgilidir. Çünkü düşüncemizle, bu özdekte ne denli bölümler düşleyebilmemizin yanı sıra, düşüncemizin özdekte hiçbir şeyi değiştirmeye gücü yetmediği de bellidir. Ve özdekte rastlanılan şekillerin tüm değişikliği, mekânda oluşan harekete bağlıdır. Kuşkusuz filozofların gördüğü de, bundan başka bir şey değildir. Çünkü onlar, yapıtlarının birçok yerinde, doğa hareket ve durgunluğun ilkesidir, demişlerdir. Doğadan anladıkları da, cisimlerin bizim gördüğümüz şekilde durum almalarını sağlayan ya da oluşturan güçtür.

24. Herkesin anladığı anlamda hareket.

Hareket, yani bir yerden başka bir yere yapılan devinim, zira hareket denilince ben bunu anlıyorum, ayrıca doğada başka bir tür hareket olduğunu da sanmıyorum. Genel olarak bilindiği anlamda hareket, bir cismin bir yerden başka bir

yere geçmesi işidir. Nasıl yukarda aynı şeyin aynı zamanda yer değiştirdiğini ya da değiştirmediğini biliyorsak, aynı yolla aynı şeyin aynı zamanda hem hareket ettiğini, hem de etmediğini söyleyebiliriz. Örneğin rüzgâr gücüyle giden bir geminin pupasına oturan bir kimse, durumunu ayrıldığı kıyıya göre değerlendirdiği zaman, kendinin hareket, kıyınınsa durağan halde olduğuna inanır. Ancak durumunu üzerinde bulunduğu gemiye göre değerlendirirse, harekette olduğunu sanmaz, çünkü geminin diğer kısımlarına göre konumu değişmez. Bununla birlikte, etkisiz hareket olmadığını sanmaya alıştığımız için bu biçimde oturan kimsenin durgunlukta olduğunu (çünkü kendinde bir iş yaptığını duyumsamaz) söylüyoruz.

25. *Gerçek (asıl) hareket nedir?*

Ancak yaygın kanıdan başka bir temeli olmayan hareket üzerinde durmak yerine, gerçeğe göre hareketin ne olduğunu bilmek istediğimizde, ona belli bir öz yüklemek için hareket özdeğin bir bölümünün ya da bir cismin, doğrudan doğruya ilişkide bulunduğu ve durgun olarak varsaydığımız cisimlerin yanından diğer cisimlerin yanına geçmesidir diyeceğiz. Bir cisim ya da özdeğin bir bölümünden ki, bu cisimde başka birçok bölümler bulunsa da, toplu olarak geçen tüm şeyi demek istiyorum. Hareketin her zaman hareket ettirende değil de, hareket edende olduğunu göstermek için hareket bir yerden başka bir yere geçmedir, diyorum; geçiren güç ya da etkidir demiyorum. Bunun dışında hareketten bir tözü değil, ancak şekil, şekilli şeyin, durgunluk, durgunlukta olan şeyin özelliği olduğu gibi yalnız hareket edenin bir özelliğini demek istiyorum.

26. Hareket için durgunluğa gerekli olandan daha fazla etki gerekli değildir.

Genellikle hareket için gerekli olan etkinin durgunluk için gerekli olan etkiden daha çok olduğunu sanıyoruz. Ancak bunda da aldanıyoruz; üstelik yaşamımızın başından beri bu yanlışa düşmekten kurtulamıyoruz. Çünkü genellikle vücudumuzu istencimize göre hareket ettiriyoruz, buna ilişkin olarak da içten bir bilgimiz vardır; vücudumuzun durgunluk içinde olması da, ağırlıkla yani yerçekimi gücüyle yere bağlı olmasındandır. Ne yazık ki bunun gücünü duyumsamıyoruz. Dolayısıyla bu ağırlıkla pek ayrımlayamadığımız birçok neden, organlarımızın hareketine karşı direndikleri için ve bizde bununla yorulduğumuzdan dolayı, yalnızca bu nedenle, bir hareket oluşturmak için, vücudu durdurmak için gerekli olan güçten daha büyük bir güç ve daha büyük bir etki gerektiğini sanıyoruz. Çünkü etkiyi, organlarımızı ve onlarla başka cisimleri hareket ettirmek için tüketmemiz gereken emek ya da çaba yerine alıyoruz. Ancak yalnız çevremizde olan cisimleri hareket ettirmek için değil başka bir bozuklukla karşılaşmadıkları ya da durdurulmadıkları zaman, onların hareketlerini durdurabilmek için verdiğimiz emek ya da çabayı göz önüne alınca, bu yanlış önyargıdan kendimizi kurtarmak için güçlük çekeceğimizi sanmıyorum. Böylelikle, durgun ve akıntısız bir su içinde bekleyen bir gemiyi yürütmek için verdiğimiz çaba, harekette olduğu zaman birdenbire durdurmak için verdiğimiz çaba ya da güçten daha fazla değildir. Eğer bu deneyim, bu durumda, durdurmak için gerekli olan gücün, yürütmek için gerekli olandan daha az olduğunu gösteriyorsa, bunun da nedeni, hareketteyken yukarıya kaldırdığı suyun ağırlığı ya da yavaşlığı azar azar geminin hareketini azaltmasındandır,

27. Hareket ve durgunluk, bulundukları cisimde, birbirinden ayrımlı iki biçimden başka bir şey değildir.

Ancak burada hareketi oluşturan ya da durduran etki söz konusu olmadığı için, biz de başlıca taşınmayı, taşınmanın durmasını ya da kesilmesini gözden geçirdiğimiz için bu taşınmanın hareket halinde olan cismin dışında bir şey olmadığı açıktır. Ancak bir cisim taşınınca, taşınmadığı zamankinden başka bir biçimde konumlanmaktadır; böylece, hareket ile durgunluk, o cisimde ayrımlı iki biçim olmaktadır.

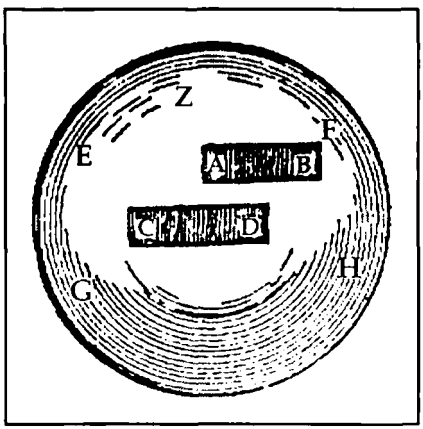
28. Hareket gerçek anlamıyla, harekette olduğu söylenen cisme dokunan cisimlerle ilgilidir.

Şunu bir kez daha belirtelim ki, cismin taşınması, kendisine dokunan, yani kendisiyle ilişki içinde olan cisimlerin yanından başka cisimlerin yanına gitmekle olur, yoksa bir yerden başka bir yere gitmekle olmayacağı açıktır. Çünkü söz konusu yer birçok biçimlerde yorumlanabilir ya da anlaşılabilir bu biçimler ise yukarda belirttiğimiz gibi düşüncemize bağlıdır. Ancak hareketi, kendisiyle ilişkide olan ya da kendisine dokunan cisimlerin yanından veya çevresinden ayrılan bir cismin taşınması olarak aldığımız zaman, aynı bir değişken ya da oynakla (mobile) birden çok hareket yükleyemeyeceğimiz açıktır. Çünkü ona aynı zamanda dokunabilen belirli nicelikte cisimler vardır.

29. Hareket, durgunlukta olduklarını düşündüğümüz cisimlerle de ilgilidir.

Son olarak, geçme ya da geçişin her tür cismin yanından ya da çevresinden olmadığını, ancak yalnızca durgunluk halinde olduklarını dikkate aldığımız cisimlerin yanından ya da çevresinden meydana geldiğini söyledim. Çünkü hareket karşılıklıdır.

A B cisminin C D cisminin yanından taşınmış olmasını, C D cisminin, A B cisminin de yanından taşınmış olmasını anlamaksızın kavrayamayız ve birisi için olduğu kadar öteki için de aynı ölçüde etki gerekir. O denli ki, eğer harekete, tek başına göz önüne alınabilecek bir biçim ve nitelik yüklemek istersek ve bu biçim ya da doğayı başka bir şeye yüklemeye gereksinim duymaksızın, birbiriyle doğrudan ilişkide olan iki cisimden birinin bir yana, ötekinin de başka bir yana doğru taşındığını görünce, birbirinden karşılıklı olarak ayrıldığını gördüğümüz zaman, birinde, öteki kadar hareket olduğunu söylemekte güçlük çekmeyiz. Bu konuda, alışılmış konuşma biçiminden çok uzaklaştığımızı kabullenmek isterim. Zi-

ra yer üzerinde bulunduğumuzu ve yerin de durgunlukta olduğunu düşündüğümüze göre, yerin parçalarından bazılarının, dokundukları daha küçük cisimlerin yanından başka bir yere taşındığını görmemize karşın, yerin bundan dolayı harekette olduğunu belirtmiyoruz.

30. Birbiriyle ilişkide olan iki cismi ayıran hareketin birinden çok ötekine yüklenmesinin nedeni nedir?

Bir cisim tümüyle hareket etmediği zaman, yani onun hiç hareket etmediğini sandığımız için ve yine, yerin bazı parçalarının, kendileriyle ilişkide olan daha küçük cisimlerin çevresinden taşındıkları için yerin tümüyle hareket ettiğine kendimizi inandıramıyoruz. Bunun nedeni şudur: Birbirine karşıt bu tür hareketleri çoğu zaman çevremizde de gözlemleriz. Zira eğer EFGH cisminin yer olduğunu varsayarsak: AB cismi E'den F'ye doğru hareket ederken, CD cismi de H'den G'ye doğru hareket etmiş olsun, her ne kadar AB cismine dokunan yer parçalarının B'den A'ya doğru hareket ettiklerini bilsek ve bu harekete yarayan etki de yerin parçalarında olduğu gibi AB cisminin parçalarında başka bir biçimde daha az olmasalar da, bundan ötürü yerin B'den A'ya doğru hareket ettiğini belirtemeyiz ya da batıdan doğuya doğru hareket ettiğini de söyleyemeyiz. Çünkü CD cismine dokunan parçaları aynı biçimde C'den D'ye doğru geçtiğine göre, o zaman da ters yönde hareket ettiğini, yani doğudan batıya doğru hareket ettiğini belirtmek gerekirdi ve bunda çok güçlüklerle karşılaşırdık. İşte bunun içindir ki şunu söylemekle yetineceğiz: AB ve CD cisimleri ve başka benzerleri hareket ederler, ama yer hareket etmez. Bununla birlikte anımsamak gerekir ki, hareket eden cisimlerde gerçek olarak var olan her şey (ki

buna göre onların hareket ettiğini belirtiyoruz) bu ne kadar onları durgunluk halinde varsayarsak bile aynı biçimde onlara dokunanlar da bulunur.

31. Aynı cisimde birçok hareket nasıl bulunabilir?

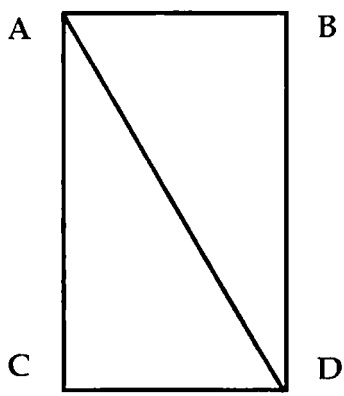
Her cismin özel olarak bir tek hareketi vardır. Çünkü ona dokunan ve ona göre durgunlukta olan belirli sayıda cisimler bulunmaktadır. Ancak böyle olmakla birlikte bu cisim, başka biçimde hareket eden cisimlere katılmasının yanı sıra, sonsuz sayıda başka hareketlere de katılır. Örneğin bir gemici gemide dolaşırken, cebinde bulunan saatin çarkları kendi özel hareketleri olmasına karşın, denizcinin hareketine de katılır, sonra, geminin hareketine de katılırlar; çünkü onlar denizin akıntısını izlerler. Bundan başka yerin kendi ekseni çevresinde döndüğünü varsayarsak, yerin hareketine de katılmış olur, zira yerle bir bütünlük oluştururlar. Tüm bu hareketlerin saatin çarklarında olduğu doğru olsa da, bununla birlikte, bu denli büyük sayıda hareketi aynı anda kavrayamadığımız için, hatta, katıldığı başka hareketleri bilmek gücümüz dışında olduğu için, her cisimde tek bir hareketi gözden geçirmek sanırım yeterli olacaktır. Çünkü ancak buna ilişkin kesin bir bilgi edinme olanağımız vardır.

32. Her cisimde biricik olan, yani gerçek anlamıyla biricik hareket, nasıl birçok hareket yerine koyulabilir?

Her cisme özel olarak yükletilen bu biricik hareketi başka birçok hareketten meydana gelmiş gibi yorumlayabiliriz: Örneğin bir arabanın tekerleklerinde böyle iki hareketi ayırt e-

debiliyoruz: Birisi, dairesel harekettir ki, dingilin çevresinde meydana gelir; ikincisi ise doğru çizgi hareketidir, bu da tekerleklerin geçtiği yol boyunca iz bırakır. Aslında, bu iki hareketin gerçekten birbirinden ayrımlı olmadığı oldukça açıktır; çünkü bu tekerleklerin her bir noktası ve hareket eden her cismin her bir noktası hiçbir zaman bir çizgiden başka bir çizgi çizemez. Çoğu zaman bu çizginin eğri olmasının ve böylece birçok hareket tarafından meydana getiriliyormuş gibi görülmesinin önemi yoktur. Zira herhangi bir çizgi ve hatta çizgilerin en yalını olan doğru çizgi bile, böyle birçok hareket sonucu çizilmiş gibi düşünülebilir. Örneğin AB çizgisi CD çizgisi üzerine düşerken, A noktası da B noktası üzerine sürülünce; bu durum karşısında A noktasının çizeceği AD çizgisi A'dan B'ye, AB'den AD'ye doğru giden iki harekete bağlı olacaktır.

Halbuki bu çizgilerin her ikisi de doğru çizgidir. Böylece, tekerleğin her noktasının yaptığı eğri çizgi, hem dairesel hem de doğru çizgi hareketine bağlıdır. Kimi zaman hareketi birçok bölümlere ayırmak daha seçik bilgi edinileceği için yararlı olsa da, bununla birlikte, saltık olarak belirtmek gerekirse, her cisimde hiçbir zaman birden fazlasını dikkate almamalıdır.

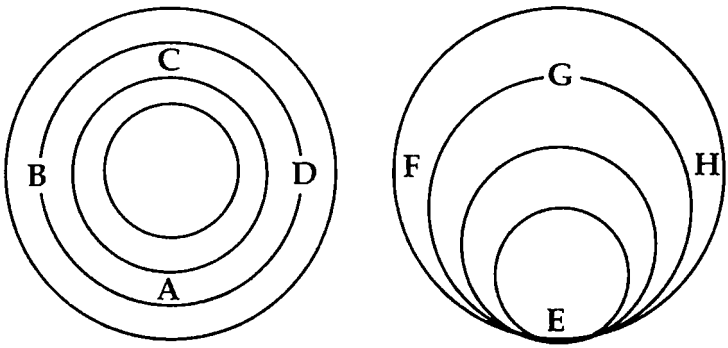
33. Bir harekette, birlikte hareket eden cisimlerin bir dairesi ya da bir halkasının nasıl bulunması gerekir?

Yukarda kanıtlanan konudan sonra, yani tüm yerlerin ya da mekânların cisimlerle dolu olduğu ve özdeğin her parçasının kapladığı yerin büyüklüğüyle orantılı olduğu, dolayısıyla daha büyük bir yer kaplaması ya da daha küçük bir yerde sıkışıp kalmasının olanaksız olduğu kanıtlandıktan sonra şu sonucu çıkarmak zorundayız, aynı zamanda birlikte hareket eden tüm bir madde dairesi ya da cisimler halkasının olması gerekir; şöyle ki, bir cisim, kendisini iten bir cisme kendi yerini bırakınca, başka bir cismin yerine geçer, o başka cisim de yine başka bir cismin yerini alır ve böylece bu süreç sonuncu cisme değin sürer, o da aynı zamanda birincinin bıraktığı yeri doldurur. Bu hareketi tam bir dairede kolayca anlıyoruz.

Çünkü boşluğa seyrekleşmeye ve yoğunlaşmaya (sıklaşmaya) başvurmaksızın, bu dairenin A bölümünün B'ye doğru hareket edebildiğini görüyoruz.

Ancak yeter ki, B bölümü aynı zamanda C'ye ve C de D'ye ve A'ya doğru hareket etmiş olsun. Ancak bunu eksik ve düşleyebildiğimiz ölçüde bozuk bir dairede bile zorlanmadan gözlemleyebiliriz. Ne var ki yerlerin tüm eşitsizlikleri bölümlerin hareketinde bulunan başka eşitsizlikler tarafından giderilebilsin. Böylelikle, EFGH arasında olan tüm özdek dairesel olarak hareket edebilir ve F'ye doğru olan bölümü, E'ye doğru geçebilir ve G'ye doğru olan bölüm de aynı zamanda E'ye doğru geçebilir. Bunun için boşluk ya da yoğunlaşma varsaymaya gerek yoktur.

Ancak yeter ki, G mekânı, E mekânından dört kere daha büyük ve F ve H mekânlarından iki kere büyük olduğuna göre, hareketinin E'ye doğru dört kere daha fazla, F ve H'ya

doğru da iki kere daha fazla olduğu varsayılsın ve bu dairenin tüm noktalarından hareketin hızı yerin küçüklüğünün yerini doldursun. Çünkü bu biçimde belirlemek istemediğimiz her zaman parçasında bu dairenin her bir yerinden aynı ölçüde madde geçecektir.

34. Buradan da özdeğin sınırsız ve sayısız parçalara bölündüğü çıkar.

Bununla birlikte, bu harekette, ruhumuzun doğru olarak kavradığı, ancak anlayamadığı bir şey bulunduğunu evetlemek gerekir. Yani, özdeğin bazı parçaları sonsuzca bölünebilir ya da birçok parçası sınırsızca, belirsizce bölünebilir, düşüncemizle belirlediğimiz ve saptayabildiğimiz en ufak madde parçası, daha da küçük parçalara bölünebilir ve bu biçimde bölüneceğini düşünemeyeceğimiz bir madde parçası yoktur. Zira şimdi G mekânını kaplayan özdeğin, parçalarından herhangi biri, eğer biçimini değiştirmezse ve birbirinden ayrımlı ve sayısız olan büyüklükleri kaplamak için bu biçimde bölünmezse, sayısız ölçülerde birbirinden daha kü-

çük olan G ile E arasındaki mekânları birbiri ardınca doldurması olanaksızdır. Ancak bunun olabilmesi için böyle bir parçanın bölünebildiğini göz önüne getirebildiğimiz gerçekten sayısız tüm küçük parçaların, biraz, birbirlerinden uzaklaşmaları gerekir; zira bu uzaklaşma ne denli az olursa olsun, yine gerçek bir bölünmeye uğramaktan kurtulamazlar.

35. Eğer bu bölünmeyi anlayamazsak, yine de onun olacağından kuşkulanmamalıyız.

Burada tüm özdekten değil, ancak yalnız onun parçalarından birinden söz ettiğime dikkat etmek gerekir. Çünkü her ne kadar G mekânında, E mekânı büyüklüğünde iki ya da üç bölüm bulunduğunu ve bunlardan da küçük, çok sayıda, bölünmez olarak kalan başkalarının olduğunu varsaysak da, aralarına başkalarının karıştığını ve şekillerini birçok biçimde değiştirince, hepsinin dairesel olarak E'ye doğru hareket edebildiklerini kavrarız. Çünkü bunlar şekillerini o denli kolaylıkla değiştirmeyen ve kaplayacakları yer nedeniyle az çok hızla giden parçalara katılarak, tüm köşeleri ve küçük noktaları kaplayabilir. Halbuki diğerleri daha büyük olduğu için o tarafa gidemezlerdi. Bu sonsuz ve sınırsız bölünmenin nasıl olduğunu kavramasak da, olacağından kuşkulanamayız, çünkü bu sonuç daha önce açık ve seçik olarak öğrendiğimiz özdeğin doğasından zorunlu olarak çıkmaktadır. Bu gerçeğin, anlamaya gücümüzün yetmeyeceği gerçeklerden olduğunu görüyoruz, zira düşüncemiz sonlu ve sınırlıdır.

36. Hareketin ilk nedeni Tanrı'dır. Tanrı dünyada her zaman eşit sayıda bir hareketi saklı tutar.

Hareketin özünü inceledikten sonra onun nedenini öğrenmeye geçebiliriz. Bunun da iki biçimi vardır. Biz bu nedenlerden genellikle dünyada var olan tüm hareketleri oluşturan ilk ve tümel olanından başlayacağız, sonra da her özdek parçasının, önce sahip olmadığı hareketi edinmesini gerektiren nedeni inceleyeceğiz. İlk nedenin Tanrı'dan başka bir şey olmadığı açıktır sanırım. Tanrı, büyük gücüyle özdeği hareket ve durgunlukla birlikte yaratırken evrene koyduğu aynı hareket ve durgunluğu saklar. Zira her ne kadar hareket, hareket eden özdeğin bölümlerinden bir kısmında bazen az, bazen çok bulunsa da, onda hiçbir zaman artıp eksilmeyen belli nicelikte bir hareket vardır. Bu nedenle özdeğin bir parçası diğerinden iki kere daha hızla hareket ettiği ve diğer parça da ilkinden iki kere daha büyük olunca, küçükte büyükteki kadar hareket bulunduğunu ve bir bölümün hareketinin her azalmasında diğer bölümün hareketinin de orantılı olarak çoğaldığını düşünmeliyiz.

Yine yalnız değişmez bir öze sahip olmak değil; ancak her zaman değişmez bir biçimde hareket etmek de Tanrı'nın olgunluklarındandır diye biliyoruz; o denli ki, dünyada gördüğümüz ve Tanrı eliyle iletildiği için andığımız ve yaratıcıda hiçbir değişme olmaksızın doğada olagelen ya da gelmiş olduğunu bildiğimiz değişmelerden artık olarak, çalışmalarında, ona kararsızlık yüklemek korkusuyla, başkalarını varsaymamalıyız. Böylece, madem ki, yaratınca, özdeğin birçok bölümünü harekete geçirmiştir ve yine onların tümünü aynı biçimde ve yarattığı zaman bağladığı aynı yasalarla sürdürmektedir. Öyleyse bu özdek de eşit ya da durağan bir hareket gücünü durmadan saklamaktadır.

37. Her şey, başka bir şey onu değiştirmediği sürece, bulunduğu durumda kalır. Bu doğanın birinci yasasıdır.

Yine Tanrı'nın hiçbir zaman değişmemesi ve her zaman aynı biçimde hareket etmesinden, doğa yasaları adını verdiğim ve tüm cisimlerde gözlemlediğim çeşitli hareketlerin çıkış nedenleri olan bazı kuralların bilgisine ulaşabiliriz. Doğa yasalarının birincisi şudur: Her şey başka bir şey onu değiştirmediği sürece, bulunduğu durumda kalır ve ancak başka şeylere rastlayınca durumu değiştirir. Böylece biçimini değiştiren herhangi bir olay söz konusu olmadıkça, özdeğin bir parçası kare ise bu durumunu hiçbir zaman değiştirmediğini ya da durgunluk halinde ise yine hiçbir zaman kendiliğinden harekete geçmediğini her gün yaşıyoruz. Ancak bir kere harekete geçince de, hareketini geciktirecek ya da durduracak bir şeye rastlamadığı sürece, aynı güçle harekete devam edemeyeceğini düşünmek için de bir neden yoktur.

O halde bir cisim harekete geçtiği zaman, ondan sonra da hareketini sürdürecek ve hiçbir zaman kendiliğinden bu hareketini durdurmayacaktır sonucunu kolayca çıkarabiliriz. Ancak üzerinde bulunduğumuz yerin yapısı nedeniyle, çevremizde olan tüm hareketler pek çabuk sona eriyor ve çoğu zaman duyularımıza kapalı kalan birtakım nedenlerden dolayı, ayrıca çocukluğumuzdan beri bilmediğiniz nedenlerle bu şekilde sona eren hareketlerin kendiliğinden durduğuna inandık ve şimdi bile dünyada var olan tüm hareketler için de aynı biçimde düşünmeye, yani durgunluğa doğru gittiğine, olanaklarımız ölçüsünde gördüğümüz deneyimlerimizle de, inanmaya oldukça yatkın bir duruma geldik. Halbuki bunun doğa yasalarına aykırı olduğu o denli açıktır ki, kolaylıkla bir önyargı olduğunu söyleyebiliriz. Zira durgunluk harekete karşıttır ve hiçbir şey doğanın yöneltmesi ya da

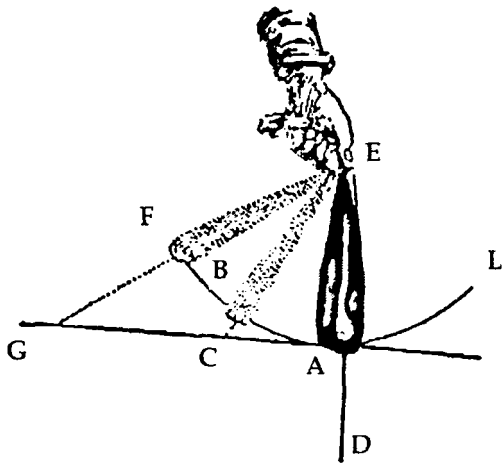
göndermesiyle kendi karşıtına ya da kendini yok etmeye yönelemez.

38. Niçin elle itilen cisimler, el onları itmeyi bıraktıktan sonra da hareketlerine devam ederler?

Birinci kuralın kanıtlanması olan bu durumu, uzağa atılan şeylerin hareketiyle her gün görüyoruz. Zira cisimlerin onları itenin elinden dışarıda oldukları zaman, hareketlerine devam etmelerinin biricik nedeni şudur: Doğa yasalarına göre, hareket halinde olan tüm cisimler, hareketleri, başka cisimler tarafından durduruluncaya değin, hareketlerini sürdürürler. Şurası da o denli açıktır ki, hava ya da başka akıcı cisimler, onların hareketlerini yavaş yavaş azaltırlar; çünkü onlar bu akıcı ortam içinde hareket etmektedir. Zira açık bir yelpazeyi büyük bir hızla salladığımız zaman, havanın direncini kendi elimizde duyumsayabiliriz. Başka cisimlerin hareketine havadan daha açık bir biçimde direnç göstermeyen akıcı bir cisim yok gibidir.

39. Doğanın ikinci yasası şudur: Harekette olan her cisim, hareketine doğru bir çizgi doğrultusunda devam etmeye çalışır.

Özdeğin her bölümünün tek başına hiçbir zaman eğri çizgiler çizerek değil, yalnızca doğru çizgiler doğrultusunda harekete devam etmek istediği, doğada gördüğümüz ikinci hareket yasasıdır. Ancak bölümlerinin birçoğu sık sık yolları boyunca başka şeylerle rastlaşınca, doğrultusunu değiştirmek zorunda kalır. Böylece, bir cisim hareket ettiği zaman, birlikte hareket eden tüm özdekten bir daire ya da halka

meydana gelir. Bu kural, bundan önceki gibi Tanrı'nın değişmez olmasına bağlıdır ve özdeğinden hareketi pek yalın bir işlemle korumasından ileri gelir.

Her ne kadar hareketin bir anda oluşmadığı doğru olsa da, hareket eden her cismin de dairesel bir çizgiye göre değil, doğru bir çizgiye göre harekete geçtiği apaçıktır. Zira A taşı EA sapanında, ABF dairesini izleyerek döndüğü zaman A noktasında olduğu anda, AC doğru çizgisini izleyerek C'ye doğru harekete geçer. Çünkü bu noktada daireye değen çizgi yani tanjat budur. Ancak bunun dairesel olarak hareket ettiği göz önüne getirilemez, çünkü L'den A'ya doğru, eğri bir çizgiyi izleyerek gelmiş olmasına karşın, taş A'da olduğu zaman, eğriliğin hiçbir parçasının bu taşta olduğunu kavrayamıyoruz, bu konudaki deneyimler de, bizi doğrular niteliktedir. Çünkü bu taş sapandan çıktığında hiçbir zaman B'ye doğru gitmez, ancak C'ye doğru gider. Bu da bize, yuvarlak çizgi üzerinde hareket eden her cismin, çizdiği daireden hiç

durmadan uzaklaşmak istediğini gösterir. Hatta bunu taşı sapanda çevirirken elimizle de kolaylıkla duyumsayabiliriz. Çünkü elimizden sıyrılmak için ipi çeker ve gerer. Harekete ilişkin bu yorumun büyük bir önemi vardır, zira bundan sonra gelecek birçok noktanın aydınlatılmasında işimize yarayacaktır. Bu nedenle, bu noktayı dikkatle belirlemek ve bir köşeye yazmak gerekecektir. Ayrıca yeri geldiğinde daha kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır.

40. Doğanın üçüncü yasası şudur: Harekette olan bir cisim, kendinden daha güçlü bir şeye rastlarsa, hareketinden bir şey yitirmez, ancak harekete geçirebileceği kendinden daha daha zayıf bir cisimle karşılaşırsa, ona verdiği kadar kendi hareketinden yitirir.

Hareket eden ya da başka biriyle rastlayan bir cisim doğru çizgi doğrultusunda hareketine devam etmek için, diğerinin direnç gücünden daha az bir güce sahipse hareketinden bir şey yitirmeksizin yönünü değiştirir ve eğer daha çok güce sahipse, diğer cismi kendi hareketine katar ve o cismin hareketine verdiği kadar kendi hareketinden yitirir: Böylece, sert ve durağan bir cisme doğru ittiğimiz sert bir cisimin geldiği yön doğrultusunda geri sıçradığını, üstelik hareketinden bir şey yitirmediğini görüyoruz. Ancak rastladığı cisim yumuşaksa, hemen durur; çünkü artık kendi hareketini ona geçirmiştir. İşte cisimlerde meydana gelen değişikliklerin özel nedenleri hep bu kuraldan gelmektedir. Böylece kafamı şimdi meleklerin ve insanların düşüncelerinin cisimleri hareket ettirmek gücüne sahip olup olmadığına yormuyorum. Bu, insan üzerine yazmaya niyetlendiğim bir başka sorundur.

41. Üçüncü yasanın birinci bölümünün kanıtlanması.

Bir şeyin hareketiyle bir yandan çok başka bir yana yönelmesi arasında var olan ayrıma dikkat edilirse, bu kuralın birinci bölümünün doğruluğu daha iyi anlaşılır; zira bu ayrım nedeniyle, harekette hiçbir değişiklik olmamasına karşın, yönelmede bir değişiklik olabilir. Çünkü her şey kendi halindeyken nasıl bulunuyorsa, her zaman öyle kalmayı sürdürür. Aslında harekette de bu böyledir. Ancak başka biri ile karşılaşınca; başkalarına göre, yönelmesini değiştirir, dolayısıyla harekette olan bir cisim, yolu boyunca başka birine rast gelirse, bu cisim de onun isteyeceği kadar sert ve yalınsa o zaman, bu yana doğru hareket etmek için aldığı yönelimi yitirir; burada cisme yönelimini yitirttiren neden açıktır: Cismin direnci daha öteye gitmesine engel olur; ancak bundan dolayı da hareketinden bir şey yitirmesi de gerekmez; çünkü ne bu cisim, ne de başka bir neden onun hareketinden bir şey eksiltmez; dolayısıyla hareket, hareketin karşıtı olamaz.

42. Üçüncü yasanın ikinci bölümünün kanıtlanması.

Eğer Tanrı'nın etki biçimini hiçbir zaman değiştirmediğine ve dünyayı, onu yaratırken kullandığı, aynı etkiyle koruduğuna dikkat edilecek olursa, bu kuralın diğer bölümünün doğruluğu da daha iyi görülecektir. Çünkü her yer cisimlerle doludur; özdeğin her parçası da, doğru çizgi yönünde hareket etme eğilimi duyar. Buradan da, Tanrı'nın özdeği ilk yarattığı andan başlayarak, özdeğin parçalarını yalnız hareket ettirmekle kalmadığı ancak onları, o zamandan beri, birbirlerini itecek ve hareketlerini birbirine geçirecek bir konumda yarattığı açıklıkla ortaya çıkar. Üstelik onları yaratır-

ken kullandığı aynı etki ve uyguladığı aynı yasalar onları hâlâ sürdürdüğü için, şimdi de o zaman onlara koyduğu hareketi tüm özellikleriyle birlikte onlarda saklaması gerekir. Hareketin bu özelliği de, her zaman, özdeğin aynı parçalarına bağlı kalmamak ve onların birbirine rastlayış biçimlerine göre, bazılarından başkalarına geçmektedir. Böylece, yaratıklarda bulunan bu sürekli değişme, hiçbir zaman Tanrı'da var olan değişmezliğe aykırı değildir: Hatta, Tanrı'nın değişmezliğini kanıtlamak için ipucu ya da kanıt değeri kazanır.

43. Her cismin, etki etmek ve direnç göstermek için ne kadar gücü vardır?

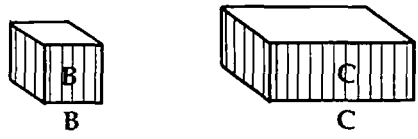
Şunu da kaydetmek gerekir ki, bir cismin başka bir cisme etki etmek ya da ona direnç göstermek için kullandığı güç, yalnızca şundan oluşmuştur: Her şey, yukarda açıklanan birinci yasaya göre, bulunduğu durumda devam etmek, sonsuz olmak için uğraşır. Böylece başka bir cisimle birleşmiş olan bir cisim, ondan ayrılmamak için güç harcar ve ondan ayrıldığı zaman da, onunla birleşmemek için bir çaba gösterir. Bu nedenle de, durgunlukta olduğu zaman, durgunlukta kalmak ya da durgunluğu değiştirebilecek her şeye karşı direnmek için bir güç harcar. Aynı biçimde, hareket halindeyken, aynı hızla ve aynı yönde harekete devam etmek için de güç kullanır. Ancak bu gücün niceliğine ilişkin düşüncemizi, ancak bulunduğu cismin büyüklüğüne ve bu cismi başka bir cisimden ayıran yüzeye, sonra da, hareketin hızına ve çeşitli cisimlerin birbirleriyle karşılaştığı karşıt biçimlere göre belirlememiz gerekir.

Bundan başka, bir hareketin, kendinden daha hızlı başka bir harekete karşıt olmadığını, ancak iki biçim ya da yol ara-

sında karşıtlık olduğunu yazmak gerekir. Örneğin hareketle durgunluk ya da hareketin hızıyla yavaşlığı arasında karşıtlık vardır. Çünkü yavaşlık, durgunluğun doğası içinde ele alınmalıdır. Bir cismin bir yöne doğru hareket etmesi ya da yönelmeye yeltenmesiyle bu yolu üzerinde karşılaştığı başka cisimlerin direnci arasında karşıtlık vardır. Diğer cisimler durgunlukta olabileceği gibi harekette de olabilirler ya da harekette olan cisim, onların parçalarına çeşitli yollarla rastlayabilir; zira bu, cisimler ne biçimde kurulmuş ve düzenlenmişse, bu karşıtlık da ona göre az ya da çok olabilir.

45. Birbirleriyle karşılaşan cisimlerin, birbirlerinin hareketlerini, bundan sonra gelen kurallara göre ne denli değiştirdiklerini nasıl belirleyebiliriz?

Her cismin, özel olarak kendi hareketlerini nasıl artırıp eksiltiğini ya da başkalarıyla karşılaşınca yönünü nasıl değiştirdiğini bu ilkelerden çıkarabilmemiz için bu cisimlerin her birinde hareket ettirmek ya da harekete direnç göstermek için ne kadar güç var olduğunu yalnızca hesap etmek gerekir. Çünkü fazla güç sahibi olanın her zaman etkisini göstereceği ve ötekinin hareketine engel olacağı oldukça açıktır. Aslında tamamen sert olan cisimlerde bu işlemi yapmak kolaydır özellikle karşılanan cisimler yalnız iki cisim olduğu ve yalnız onların birbiriyle ilişkide bulunduğu ve başka hiçbir cisim onlara yardım etmediği ya da engel olduğu zaman bu hesabı yapmak kolaydır, zira o zaman aşağıdaki kurallara göre hareket edeceklerdir.

46. Birinci kural.

B ve C cisimleri, tamamen eşit oldukları ve eşit hızla doğru çizgi yönünde birbirlerine doğru hareket ettikleri zaman, birbirleriyle çarpışınca her biri, hızından bir şey yitirmeksizin, geldikleri yöne doğru geri dönmek için eşit güçte geri sıçrayacaktır. İşte birinci kural budur.

Çünkü bunda hızlarını yitirtecek hiçbir neden yoktur. Ancak onları, sıçramaya zorlayan çok açık bir neden vardır; bu neden ikisinde de eşit olduğu için ikisi de aynı ölçüde geri sıçrayacaktır.

47. İkinci kural.

B, az da olsa, C'den büyük olunca ve aynı hızla birbirleriyle karşılaşınca, bu kez yalnız C geldiği yöne doğru geri sıçrar ve sonra ikisi bir arada aynı yönde hareketlerine devam ederler. Zira B, C'den daha çok güce sahip olduğu için C tarafından itilemez.

48. Üçüncü kural.

Eğer B ve C cisimleri aynı büyüklükteyseler, ancak B, C'den biraz daha hızlıysa, bu durumda, birbirleriyle karşılaştıktan sonra, C yalnız geri sıçramakla kalmaz, ikisi birlik-

te C'nin geldiği yöne doğru giderler; ancak aynı zamanda B'nin, fazla hızının yarısını da ona vermesi gerekir; çünkü C onun önünde olduğu için B'den daha hızlı gidemez. Böylece eğer B, örneğin karşılaşmalarından önce altı derece hıza sahip olsaydı ve C de sadece dört dereceye sahip olsaydı, fazladan sahip olduğu iki derecenin yarısını da ona verirdi ve böylece ikisi de beş derece hızla giderlerdi. Çünkü B'nin hız derecelerinden birini C'ye vermesi C'nin, B'nin hareketini değiştirmesinden daha kolaydır.

49. Dördüncü kural.

C cismi, B cisminden büyük olunca, tamamen durgunlukta bulunduğu, yani yalnız görünüşte hareketsiz olmakla kalmayıp da, ne hava, ne başka akıcı bir cisimle çevrili olmadığı zaman, biraz sonra göreceğimiz gibi çevreledikleri sert cisimleri daha kolay harekete geçirmeye hazırlar. B hangi hızla gelirse gelsin, hiçbir zaman C'yi harekete geçirme gücüne sahip olmayacaktır. Ancak geldiği yana doğru gitmek zorunda kalacaktır. Zira B, C'yi durdurduktan sonra kendisinin göstereceği hız kadar hızlı götürmeksizin itemeyeceğine göre, B ne denli hızlı gelirse gelsin, C'nin de o denli direnç göstereceği ve üstelik B'den büyük olduğu için direnci B'nin etkisini yenecektir. Böylece, eğer C, B'nin iki katı ise ve B'nin de üç derece hareketi varsa, ancak C'ye iki derecesini vermek koşuluyla, yani C'nin her yarısı için bir derece vererek ve yalnız üçüncü dereceyi kendisi için saklamak koşuluyla; durgunlukta bulunan C'yi itebilir; çünkü B, C'nin yarılarının her birinden daha büyük değildir ve bundan sonra C'nin yarılarından da hızlı gidemez. Bununla birlikte, eğer B'nin otuz derece hızı varsa, C'ye yirmi derecesini vermesi gerekir ve böylece her zaman kendisi için sakladığının iki katını vermesi gerekecektir.

Ancak C durgunlukta olduğuna göre, yirmi derece almaya on kere direnç gösterecektir. Dolayısıyla da B'de ne kadar hız varsa C'de de o kadar direnç olacaktır. B, C'nin yarılarından her birini itmek için ne denli güce sahipse, onlarda durgunlukta kalmak için o denli dirence sahiptir.

Dolayısıyla C'nin her iki yarısı birden, ona aynı zamanda direnç gösterdikleri için, onu geriye sıçramaya zorlayacakları kanıt gerektirmeyecek ölçüde açıktır. Böylece, B, durgunlukta bulunan ve kendinden büyük olan C'ye doğru hangi hızla giderse gitsin, onu harekete geçirme gücüne hiçbir zaman sahip olmayacaktır.

50. Beşinci kural.

Tersine C cismi, B'den küçük olduğu zaman, B cismi ne denli yavaş giderse gitsin, onu itme gücüne sahip olacaktır ve sonra, ikisi de aynı hızla gidebilmek için B, C'ye gerekli olan hareketinin bir kısmını verecektir. Bir başka deyişle, eğer B, C'nin iki katıysa, ona ancak hareketinin üçte birini verecektir; çünkü bu üçte bir C'yi, öteki ikide birin B'yi harekete geçirdiği hızla hareket ettirecektir. Çünkü burada B'nin iki kere daha büyük olduğu varsayılmıştır. Böylece, B, C'ye rastladıktan sonra, eskisinden üçte bir yavaş gidecektir, yani, daha önce, üç mekân kat ettiği aynı zaman içinde, ancak iki mekân ya da uzaklık kat edecektir. Bununla birlikte eğer B, C'den üç kere daha büyük olsaydı, ona ancak hareketinin dörtte birini verebilirdi ve başkaları içinde bu böyle olacaktır. Dolayısıyla B ne denli az bir güce sahip olursa olsun, yine C'yi harekete geçirmeye yeterlidir; zira en zayıf hareketlerinde aynı yasalara bağlı olacağı ve belli bir oran içinde, en güçlü hareketlerle aynı dereceyi doğuracağı oldukça açıktır. Halbuki çoğu zaman yeryüzünde, bunun tersi gözlemlenmiştir. Çünkü hareket durumundaki sert cisimleri

çevreleyen hava, başka akıcı cisimler onların hareketlerini çok artırabilir ya da yavaşlatabilirler, bunu, daha sonra iyice inceleyeceğiz.

51. Altıncı kural.

C cismi durgunlukta olunca ve kendisine doğru hareket eden B'yle tam eşit büyüklükte olduğu zaman, kısmen B tarafından itilmesi, kısmen de onun B'yi geri sıçratması zorunludur. Öyle ki, eğer B, C'ye doğru dört derece hızla gelseydi, birini ona vermek zorundaydı ve üçüyle geldiği yana doğru geri gitmek durumundaydı. Çünkü ya B, C'yi geri sıçramaksızın itecektir ve böylece ona hızının iki derecesini verecektir ya da onu itmeksizin geriye sıçrayacaktır ve dolayısıyla iki hız derecesini koruyacaktır. Üstelik ya ondan alınması olanağı bulunmayan diğer ikisiyle birlikte iki hız derecesini koruyacaktır ya da sonunda bu iki derecenin bir kısmını koruyarak geri sıçrayacaktır ve öteki kısmı ona bırakarak onu itecektir. Şurası o denli açıktır ki, madem ki eşittirler o durumda C'yi itmekten çok geri sıçramak için de bir neden bulunmadığından, bu iki derecenin aynı ölçüde paylaşılması gerekir; yani B, C'ye iki derece hızından birini, geçirecektir ve ötekiyle de geri sıçrayacaktır.

52. Yedinci kural.

Yedinci ve sonuncu kural da şudur: Eğer B ve C aynı yana gidiyorlarsa ve B, C'ye yetişecek biçimde, C, B'den daha yavaş gidiyorsa, bu durumda, B hızının bir kısmını C'ye verecektir ve onu kendi önünde itecektir. Ona bir şey vermeden, geldiği yana doğru tüm hareketiyle geri sıçraması da olasıdır. Örneğin yalnız. C, B'den küçük olduğu zaman değil, ancak ondan bü-

yük olduğu zaman bile bu böyle olabilir; şöyleki, C'nin büyüklüğü B'nin hızının, C'nin hızını geçmesinden küçük olduğu zaman, bu böyle olur. Bu durumda, B geri sıçramaz, ancak C'ye, hızının bir kısmını vererek, onu iter. Ve tersine, C'nin büyüklüğünün B büyüklüğünü aşması, B'nin hızının C'nin hızını aşmasından daha büyük olduğu zaman, B, C'ye hareketinden bir şey vermeksizin, geri sıçraması gerekir. Nihayet, C'de bulunan büyüklüğün fazlalığı, B'de bulunan hız fazlalığına eşitse, o zaman B hareketinin bir kısmını C'ye verecek, kalan hareketle de geriye sıçrayacaktır. Bu da şu biçimde hesap edilebilir: Eğer C, B'den tam iki kere daha büyükse, ancak B'de C'den iki kere daha çok hızlı hareket ediyorsa, o zaman eksik hareket ediyorsa, bu durumda B, C'nin hareketini artırmaksızın geriye sıçrayacaktır. Eğer B; C'den iki kere daha çok hızlı hareket ediyorsa, o zaman sıçramayacaktır, ancak aynı nicelikte hareketi C'ye verecektir. Böylece, daha sonra her ikisi de aynı hızla hareket edeceklerdir: Eğer C'nin iki derece hızı varsa, ki bu iki katından daha çoktur, o zaman ona bu beşten ikisini verecektir, bu iki de C'de olunca aynı dereceye sahip olacaklardır. Çünkü C, B'den iki kere daha büyüktür. Böylece, sonunda, ikisi de, üç derece hızla gideceklerdir. Bütün bunların kanıtları apaçıktır. Her ne kadar deneyimler bize bunların tersini gösterir gibi olsa da, usumuza duyularımızdan daha çok güvenmemiz gerektiği de bir gerçektir.

53. Bu kuralların açıklanması zordur, çünkü her cisim aynı zamanda başka birçok cisimle ilişki içindedir.

Gerçekten deneyimler, ilk anda, açıkladığım kurallara aykırı gibi görünmektedir; ancak bunun nedeni açıktır.

Çünkü kurallar, bu B ve C cisimlerinin sert olmasını, başka cisimlerden iyice ayrılmış olmasını ve hareketlerine engel

olacak ya da yardım edecek başka bir cisim bulunmasını daha önceden varsayar ve benimserler. Halbuki dünyada böyle cisimler yoktur. İşte bu nedenle, bu kuralların dünyada gözlemlenip gözlemlenmediğine karar vermeden önce C gibi iki cismin, birbirleriyle karşılaştıkları zaman birbirlerini nasıl etkilediğini bilmek yeterlidir. Ancak bundan başka, onları çevreleyen öteki cisimlerin onların hareketini nasıl artırıp eksiltebildiğini de göz önüne almak gerekir. Onların bu konuda çeşitli ve ayrıntılı sonuçlar ortaya koymasına neden, aralarında var olan ayrım ve ayrılıktır. Çünkü bazıları akıcı ve yumuşak, bazıları da serttir. Dolayısıyla burada bu sert ve akıcı olmak niteliklerinin neden ileri geldiğini de incelememiz gerekir.

54. Sert cisimlerle akıcı cisimlerin içerik ya da doğası nelerden oluşmuştur?

Sert cisimlerle akıcı cisimlerin niteliklerinin neden oluştuğunu bilmek için ilk olarak, duyularımızın verilerini ele almak gerekecektir. Çünkü bu nitelikler duyularımızla ilgilidir. Duyular da bize ancak şunu öğretir: Ellerimiz akıcı cisimlere sert geldiği zaman, bu akıcı cisimler ellerimize hiç direnç göstermezler ve parçaları kolayca yerlerini bırakır; tersine, sert cisimlerin parçaları birbirlerine o denli kenetlenmişlerdir ki, aralarındaki birliği kıracak bir güç olmaksızın birbirlerinden ayrılmazlar. Bundan sonra, bazı cisimlerin hangi nedenden dolayı, direnç göstermeksizin, yerlerini bıraktıklarını ve bazılarının da direnerek, yerlerini bırakmadığını incelediğimiz zaman, ancak şu nedeni buluyoruz ki, hareket için çalışmada bulunan cisimler, bırakmaya hazır oldukları yerleri başkalarının kapmasına engel olamazlar. Ancak durgunlukta olan cisimlerse onlarda değişmeye neden olmak amacıyla,

başka bir yerden gelen bir güç olmaksızın, yerlerinden çıkarılmazlar. Buradan da, bir cisim, birçok bölümlere ayrıldığı ve parçaları birbirinden ayrı hareket ettiği ve çeşitli yönler aldıkları zaman, bunların akıcı cisimler olduğu kolaylıkla anlaşılır. Oysa tüm bölümler birbirlerine dokunduğu ve birbirlerinden uzaklaşmak için harekete geçmedikleri zamansa, o cisim serttir.

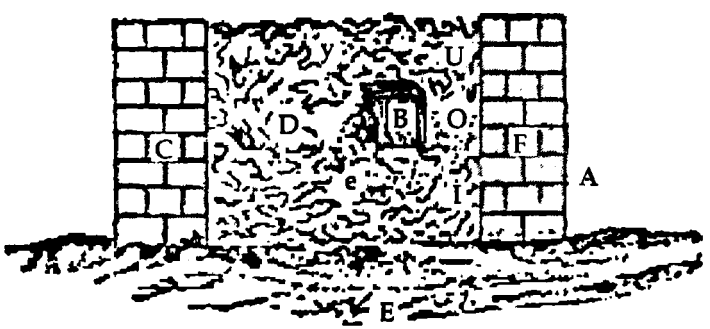
55. Sert cisimlerin parçalarının birbirlerine bağlanmalarının nedeni, onların birbirlerine karşı durgunluk halinde olmalarıdır.

Sert cisimlerin parçalarını birbirine bağlamak için de, hiçbir çimento, durgunluk halleri kadar uygun değildir. Zira çimentonun doğası ne olabilir? Bu kendiliğinden ve tek başına var olan bir şey olamaz. Çünkü tüm bu küçük parçalar tözlerdir, dolayısıyla neden kendi kendilerini, birbirlerine bağlamayacaklar da, başka tözlere gereksinim duyacaklardır? Bu çimento, durgunluktan ayrımlı bir nitelikte olamaz, çünkü bu parçaları birbirinden ayırabilecek bir harekete, ancak onların durgunluk halleri karşı çıkabilir. Şeylerin, tözü ve niteliklerinden başka cinsleri olduğunu bilmiyoruz.

56. Akıcı cisimlerin parçaları, her yönde aynı biçimde hareket halindedir ve en küçük bir güç, çevreledikleri sert cisimleri harekete geçirmek için yeterlidir.

Akıcı cisimlere gelince, her ne kadar, parçaları küçük olduğu için parçalarının hareketini görmesek de, bununla birlikte, yine onu birçok etkilerle anlayabiliriz; hava ile su, birçok cismin doğasını bozar, onları oluşturan parçalar, gerçek-

te ve edimsel hareket halinde olmasalardı, bozulma etkisi gibi özdeksel bir etkiyi meydana getirmezlerdi. Onların bu parçalarını harekete geçiren nedenleri aşağıda göstereceğim. Ancak burada incelememiz gereken güçlük şudur: Bu akıcı cisimleri oluşturan küçük parçaların hepsi aynı zamanda bütün yönlerden hareket edemezler ve bunun yanı sıra böyle olması da gerekiyor gibidir. Çünkü bu parçaların bütün yönlerden kendilerine doğru gelen cisimlerin hareketini engellemeleri gerekir. Gerçekten de engellemediklerini görüyoruz. Örneğin sert B cisminin, C'ye doğru hareket ettiğini ve onların arasında bulunan akıcı cismin bazı parçalarının B'den C'ye doğru hareket ettiğini varsayarsak, o zaman bu parçaların B'nin hareketini kolaylaştırmadığını, tersine zorlaştırdığını, tamamen hareketsiz oldukları zamankinden daha çok hareketine engel olduklarını görüyoruz. Bu güçlüğü çözümlemek için burada, şunu anımsamamız gerekir: Hareket, harekete karşıt değildir, hareket durgunluğa karşıttır; dolayısıyla da, bir hareketin bir yöne doğru yol alması, ters yöne doğru yol almasına karşıdır ve bunun içinde, hareket eden her şey doğru çizgi yönünde hareket etmeye çalışır. Bunun sonucunda, B cisminin durgunlukta olduğu zaman, akıcı D cisminin,

bir bütün halinde alınan, parçalarının hareketine karşı, hareketiyle olduğundan çok durgunluğuyla karşı olduğu kanıt gösterilmesine gerek görülmeyecek denli açıktır. Belirlenimlerine gelince, yine o denli açıktır ki C'den B'ye doğru hareket ettikleri zaman ne kadar varsa, tersine hareket ettikleri zaman da o kadar vardır. Özellikle C'den gelecek, B cismine çarpanlar ve sonra C'ye doğru geri dönenler aynı hareketlerdir. Her ne kadar, bu parçalardan bazıları, özel olarak alındıklarında, B'ye rastladıkları ölçüde, B'yi F'ye doğru itseler ve böylece, hareketsiz oldukları zamandan daha çok onun C'ye doğru gitmesine engel olsalar da, F'den B'ye yönelerek, B'yi C'ye doğru iten başka birçokları da bulunduğu için B, bunların hepsi tarafından bir yandan çok başka bir yana itilmiş değildir ve başka bir yerden bir şey gelmedikçe hiç hareket etmez; çünkü bu B cisminde hangi şekli varsayarsak sayalım, onu bir yana doğru ittikleri gibi başka yana doğru da iten parçalar bulunacaktır. Yalnız burada, onu çevreleyen akıcının nehirler gibi bir akıntısının olmaması gerekir. Çünkü nehirler akıcı cismi bir yana doğru akıtırlar. Burada B'nin tüm yanlardan F, D akıcısı tarafından çevrili olduğunu, yoksa onun ortasında bulunmadığını varsayıyorum. Zira B ile C arasında B ile F arasında olandan daha çok akıcı bulunsa da, bundan dolayı, onu, yani B'yi, C'den çok F'ye doğru itmek için daha çok güce sahip değildir. Çünkü FD akıcısı, tümüyle, tam olarak, B üzerine etkilemez, ancak yalnızca onun yüzeyine dokunan parçalarıyla etki eder. Bu ana kadar, B cismini durgunluk halinde diye düşündük, ancak onun dışardan gelen bir güçle C'ye doğru itildiğini varsayarsak, bu güç ne denli küçük olursa olsun, gerçekte onu tek başına harekete geçirmek için yeterli olmayacaktır. Ancak FD akıcı cisminin parçalarına katılacaktır ve onları B'yi, C'ye doğru itmeye ve B'ye hareketlerinin bir kısmını vermeye zorlayacaktır.

57. Önceki konunun kanıtı.

Bunu daha seçikçe bilebilmek için şunu gözden geçirelim ki, FD akıcı cismi içinde sert cisim bulunmadığı zaman, onun a, e, i, o parçaları bir halka halinde sıralanmışlardır ve a, e, i imleri sırasına göre dairesel olarak hareket ederler ve o, u, y, a, o diye imlenen ötekiler ise o, u, y imlerinin sırasına göre hareket ederler. Zira daha önce gösterdiğimiz gibi, bir cismin akıcı olması için onu oluşturan birçok küçük parça değişik biçimlerde hareket etmek zorundadır. Ancak sert B cisminin FD akıcısında a ve o parçaları arasında hareket etmeksizin çalkalandığını varsayalım. Ve bu durumdan nasıl bir sonuç çıkacağını gözden geçirelim: İlk olarak, a, e, i, o küçük parçalarının o'dan a'ya doğru geçmesine ve hareketlerinin dairesini tamamlamasına engel olur. Ayrıca yine, o, u, y, a ile gösterilenlerin a'dan o'ya geçmesine engel olur. Bundan başka i'den o'ya doğru gelenler, B'yi C'ye doğru iterler ve aynı biçimde y'den a'ya doğru gelenler de onu F'ye doğru iterler, o derece eşit bir biçimdeki başka bir yerde bir şey olmazsa, onu hareket ettirmezler, ancak bazıları o'dan u'ya doğru, bazılarıda a'dan e'ye doğru yönelirler, önce yaptıkları iki devir yerine a, e, i, o, u, y, a sırasına göre ancak bir devir yaparlar. Şu açıktır ki, B cismine rastlamakla hareketlerinden bir şey yitirmezler ancak yönlerini değiştirir ve ona rastlamadıkları zamansa doğru çizgi ya da doğruya yaklaşan bir çizgi yönünde hareketlerine devam ederler. Nihayet, B'nin, daha önce kendisinde bulunmayan bir güç tarafından itildiğini varsayalım; bu güç, akıcı cismin i'den o'ya doğru gelen parçalarının B'yi, D'ye doğru iten gücüyle birleşince, önemli bir güç olur ve y'den a'ya doğru gelen parçaların B'yi ters yöne iten gücüne karşı bir üstünlük kurar ve bunların yönünü değiştirmeye yeter. Böylece, B cisminin hareketine engel olmaya-

cak bir biçimde a, y, u, o yönünde hareket etmelerini sağlar; çünkü iki cisim, birbirine tamamen karşıt iki yere doğru hareket etme eğilimi gösterdikleri ve birbirleriyle karşılaştıkları zaman, bunlardan gücü daha çok olan diğerinin yönünü değiştirir. a, ö, i, o, u, y parçalarına ilişkin olarak gözlemlediğim şey, FD akıcı cisminin, B cismine çarpan tüm parçaları için de doğrudur: Yani, onu C'ye doğru itenler, onu ters yönde iten başkalarına eşit sayıda karşı gelmektedir. Dolayısıyla birinciler, ikincilerden biraz daha çok güçlenirse, bu az güçle, bu güce sahip olmayanların yönü kolayca değiştirilebilir.

58. Akıcı cismin parçalarından bazıları, çevrelediği sert bir cismin parçalarından daha az hızla hareket ederlerse, bu akıcı cisim o sert cisme göre, tamamen akıcı bir cisim olarak değerlendirilmemelidir.

B cisminin, C cismine doğru hareket etmesini engelleyen akıcı cismin parçalarının yönü bu biçimde değişince, o zaman bu cisim hareket etmeye başlayacaktır ve onu bu harekete yöneltmek için akıcı cismin küçük parçalarının gücüne katılan gücün sahip olduğu hız, kadar hıza sahip olacaktır? Bununla birlikte, bu parçalar arasında bu güçten daha hızlı ya da en azından bu güç kadar hızlı hareket etmeyen hiçbiri bulunmamalıdır; çünkü eğer içlerinde daha yavaş gidenleri de varsa, o zaman bu cismi, bu parçalardan oluşması nedeniyle akıcı olarak değerlendirmemiz gerekmez. Dolayısıyla bu durumda en küçük bir güç, onun içinde bulunan sert cismi harekete geçiremez; zira yeteri kadar hızla harekete geçmeyenlerin direncini yenmesi için pek büyük olması gerekir. Böylece, hava, su ve başka akıcı cisimlerin, onlar arasında olağanüstü bir hızla hareket eden cisimlere duyumsanır öl-

çüde direnç gösterdiklerini görüyoruz. Ayrıca aynı akıcılar, bu cisimler daha yavaşça hareket ettikleri zaman yerlerini onlara kolayca verirler.

59. Başka bir cisim tarafından itilen sert bir cisim, kazandığı tüm hareketi yalnızca ondan almaz, ayrıca bir kısmını da kendisini çevreleyen akıcı cisimden alır.

Bununla birlikte B cismi dış bir güç tarafından hareket ettirilince, hareketini yalnız kendini iten güçten almayıp kendini çevreleyen akıcı cismin küçük parçalarından alır; a, e, i, o ve a, y, u, o dairelerini oluşturan parçalar B cisminin a ile o arasındaki bölümlerine verdikleri hareket kadar kendi hareketlerinden yitirirler. Çünkü C'ye doğru ilerledikleri sırada, akıcının başka parçalarıyla birleşmelerine karşın a, e, i, o ve a, y, u, o, a'nın dairesel hareketlerine katılırlar; dolayısıyla bu durumda her birinden pek az hareket almasına neden olur.

60. Bununla birlikte, B cismi, bu sert cismin kendisine verdiğinden daha çok hıza sahip olamaz.

Biraz önce a, y, u, o parçalarının yönünün tamamen değişeceğini ve bu değişmenin de B cisminin hareketine engel olmamak için gerektiği kadar olmasını söyledim. Bu nedenle bu soruna şimdi açıklık getirmeliyim: Şöyle ki, akıcı FD cisminin parçaları çoğu zaman sallantı ya da çalkantı halinde olmalarına karşın, bu B cismi bir dış güç tarafından itildiğinden daha çok hızla hareket edemez. Fizikte bir nedene, gücünü aşan bir yük vermeme kuralına uymak gerekir. Zira hareketsiz olan FD akıcısı tarafından her yönüyle çevrilmiş olan

B cisminin, bir dış güç tarafından, örneğin elimin gücüyle yavaşça itildiğini varsayalım. Bu durumda B cisminin elimden aldığı hızdan daha hızlı bir biçimde hareket ettiğini sanmamalıyız. Çünkü hareketin nedeni; yalnızca elimden aldığı itmedir. Akıcı cismin parçalarının daha hızlı hareket ettiklerini düşünsek bile; a, e, i, o, e ve a, y, u, o, a ya da benzerleri türünden ve B cismini iten güçten daha çok hıza sahip, dairesel hareketler meydana getirdiklerine inanmamalıyız: Ancak yalnız sahip oldukları çalkalanmayı değişik biçimlerde hareket etmek için kullandıklarına inanmalıyız.

61. Tümüyle bir yana doğru hareket eden akıcı bir cisim, içinde bulunan ya da çevrelediği tüm sert cisimleri zorunlu olarak kendisiyle birlikte götürür.

Artık kendisini her yönden çevreleyen akıcı bir cismin, aynı biçimde sallantı ya da çalkantıda olduğunu, biraz önce kanıtladığımız gibi bilmek kolaydır. Öyle ki, bu sert cismi ne denli büyük varsayarsak sayalım, en ufak bir güç yine onu şu ya da bu yana itebilir; üstelik bu güç ona dış bir nedenden gelebileceği gibi kendini çevreleyen akıcı cismin herhangi bir yana doğru akmasından da gelebilir. Nitekim, nehirler denize doğru aktıkları gibi doğu rüzgârı estiği zaman da hava batıya doğru yönelir; böylece de her yönden bu akıcı cisimle çevrelenmiş sert cisim, akıcıyla birlikte sürüklenir. Bu kural, dördüncü kuralda söylediğimize aykırı değildir. Anımsanırsa, orada şöyle demiştik: Durgunlukta olan bir cisim kendinden daha küçük bir cisim tarafından hatta bu cisim çok hızlı olsa bile, harekete geçirilemez ya da uyandırılamaz.

62. Sert bir cisim, akıcı bir cisim tarafından bu biçimde taşınınca, bu sert cismin, gerçekten hareket ettiği söylenemez.

Hatta hareketin gerçek doğasına dikkat ettiğimiz zaman bile bu doğrudur: Çünkü hareketi, bir cismin, kendisiyle ilişkide olan cisimlerin yanından başka cisimlerin yanına taşınması olarak tanımladık ve bu taşınmanın da, birbirleriyle ilişkide olan cisimlerle karşılıklı olduğunu belirttik: Her ne kadar ikisinin de hareket ettiğini söylemeye alışkın olmasak da, bununla birlikte, her yanı akıcı bir cisimle çevrili olan sert bir cismin, onun akıntısına uyduğu zaman hareket ettiğini söylemek o kadar doğru değildir. Çünkü ona karşı direnecek denli güçlü olsaydı, kendisinin sürüklenmesine ya da götürülmesine karşı koyardı. Zira bu akıcının, akıntısını izlediği zaman, izlemediği zamankinden daha az, kendisini çevreleyen bölümlerden uzaklaşmış olur.

63. Ellerimizden daha küçük olmalarına karşın ellerimiz tarafından parçalanmayacak ölçüde sert cisimlerin bulunması neden ileri geliyor?

Akıcı bir cismin içinde yüzen ya da bulunan pek küçük cisimlerin, büyük cisimleri kolayca harekete geçirtebilmesinin yukarda açıklanan dördüncü kurala aykırı olmadığını kanıtladıktan sonra; bu pek küçük cisimleri parçalamakta karşılaştığımız güçlüğün beşinci kurala nasıl uyduğunu kanıtlamak gerekmektedir. Doğrusu, sert cisimlerin parçaları birbirlerine bir sıvayla yapışmış değildir. Onların ayrılmalarına engel olan biricik şey, yukarıda belirttiğimiz gibi birbirlerine karşı durgunluk halinde olmalarıdır. Sonra hareket halinde olan bir cisim, ne denli yavaş hareket ederse etsin, durgun-

lukta olan kendinden küçük bir cismi harekete geçirebilmek için yeterli güce sahiptir. Bize beşinci kuralın öğrettiği budur. 0 halde şimdi, ellerimizden küçük olan bir çivi ya da demir parçasını ellerimizin gücüyle niçin parçalayamadığımız sorulabilir: Çünkü bu çivinin yarılarından her birinin diğer yarıya karşı durgunlukta olduğu varsayılabilir. Ayrıca görünüşe göre, ellerimizin gücüyle bir yarının öteki yarıdan ayrılabilmesi gerekir. Çünkü onlar ellerimizden daha büyük değildir. Ve hareket, harekette olan cismin, kendisine dokunan cisimlerden ayrılması olarak tanımlandığına göre, ellerimizin bunları hareket ettirerek ayırması gerekir. Ancak ellerimizin yumuşak olduğu, yani, onların özelliklerinin sert cisimlerin özelliklerinden çok, akıcı cisimlerin doğasına yakın olduğu da bilinmelidir. Bu nedenle de tüm bölümleri, parçalamak istediğimiz cismi birlikte etkilemez, yalnızca cisme dokunan parçaları etkiler. Zira bir çivinin yarısı, bir cisim olarak ele alınabilir. Çünkü onu yarısından ayırmak olasıdır. Aynı biçimde elimizin çiviye dokunan parçası da elimizi oluşturan diğer bölümlerden ayrılabildiği için başka bir cisim olarak yorumlanabilir. Elimizin bu parçası çivinin bir parçasının çividen ayrılmasından daha kolay ayrılabilir ve böylece bir ayrılma olduğu zaman acı duyarız ve dolayısıyla çiviyi elimizle koparamayız. Ancak bir çekiç, bir törpü, bir makas ya da bu tür başka bir aleti elimize alır, onunla elimizin tüm gücünü, parçalamak istediğimiz cisme yöneltirsek, o zaman cismin sertliğini yenebiliriz.

64. İlkelerden çıkaracağım tüm şeyleri kanıtla gösterebilmek için aynı zamanda matematikte benimsenmeyen hiçbir ilkeyi fizikte de kabul etmiyorum; Aslında bu ilkeler de yeterlidir; çünkü tüm doğa olayları onlarla açıklanabilir.

Burada şekiller üzerine bir şey eklemiyorum, üstelik bunların sonsuz değişmelerinden, hareketlerde nasıl sayısız değişmeler türediğini de eklemiyorum: Çünkü bu şeyler kendi hallerinde bile oldukça anlaşılır şeylerdir. Sonra da yazılarımı okuyacak olanların, geometrinin ilkelerini bildiklerini ya da hiç değilse, matematik kanıtlarını anlamaya uygun bir kafaya sahip olduklarını varsayıyorum. Zira şunu içtenlikle belirteyim ki, cisimli şeylerin, her biçimde bölünebilen, şekil alabilen ve hareket edebilen özdekten başka bir özdek tanımıyorum, yani geometricilerin nicelik dediği ve kanıtlarına konu olarak aldığı nicelikten başka bir özdek tanımıyorum; bu özdeğin ancak bölümlerini, şekillerini ve hareketlerini ele alıyorum ve nihayet buna ilişkin, bir geometri kanıtının yerini tutabilecek ölçüde apaçık olmayacak hiçbir şeyi kabul etmek istemiyorum. Bu biçimde, gelecek konularda görüleceği gibi tüm doğa olayları açıklanabileceği için fizikte burada açıklanandan başka ilkeler alınması gerektiğini ya da başkalarını istemek zorunda olmadığımızı düşünüyorum.

DESCARTES ÜZERİNE BİR KAYNAKÇA*

GENEL ÇALIŞMALAR

ABBAGNANO, N. *Storia della Filosofia*: II, parte prima. Turin, 1949.

ADAMSON, R. *The Development of Modern Philosophy, with other Lectures and Essays*. Edinburgh, 1908 (2. bas.)

ALEXANDER, A. B. D. A. *Short History of Philosophy*, Glasgow, (3. bas)

BREHIER, E. *Histoire de la philosophte moderne*, Ire partie, XVIIe et XVIIIe siecles. Paris, 1942. (Bréhier'in çalışması en iyi felsefe tarihlerinden biridir, ve kısa ama yararlı kaynakçaları kapsar.)

BRIES, A. *History of Modern Philosophy*. İng. çev. C. F. Sanders. Londra, 1912.

CARRE, M. H. *Phases of Thought in England*. Oxford, 1949.

CASTELL, A. *An Introduction to Modern Philosophy in Six Problems*. New York, 1943.

CATLIN, G. A. *History of the Political Philosophers*. Londra, 1950.

* Kaynakça Frederik Copleston tarafından hazırlanmıştır. (Ed. n.)

COLLINS, J. A. *History of Modern European Philosophy.* Milwaukee, 1954. (Bir Tomist tarafından yapılan bu çalışma, önemle salık verilebilir. Yararlı kaynakçalar kapsar.)

DE RUGGIERO, G. *Storia della filosofia: IV, la filosofia moderna. I, l'età cartesiana; 2, l'eta dell'illuminismo.* 2 cilt. Bari, 1946

DE, RUVO, V *Il problema della verità da Spinoza a Hume.* Padua, 1950.

DUSSEN, P. *Allgemeine Geschichte der Philosophie? II, 3 von Descartes bis Schopenhauer.* Leipzig 1920, (2. bas.).

DEVAUX, P. *De Thalës à Bergson. Introduction historique à philosophie.* Liége, 1948.

ERDMANN, J. E. *A History of philosophy. II, Modern Philosophy.* İng. çev. W.S. Hogh. London, 1889, ve sonraki basımlar.

FALCKENBERG, R. *Geschichte der neuen Philosophie.* Berlin, 1921 (8. basım.)

FERM, V. (Yay. haz.) *A History of Philosophical Systems.* New York, 1950. (Bu çalışma değişik dönemlerle ve değişik felsefe dalları üzerine değişik yazarların değişen değerlerdeki denemelerinden oluşur.)

FISCHER, K. *Geschichte der neuen Philosophie,* 10. cilt. Heidelberg, 1897-1904. (Bu çalışma, Descartes, Spinoza ve Leibniz üzerine ayrı ciltleri kapsar.)

FISCHL, J. *Geschichte der Philosophie,* 5. cilt. II, *Renaissance und Barock, Neuzeit bis Leibniz-* II, *Aufklärung und deutscher Idealismus.* Viyana, 1950.

FRISCHEISEN-KÖHLER, M. ve MOOG, W. *Die Philosophie der Neuzeit bis zum Ende des XVIII. Jahrhunderts*, Berlin, 1924, yeniden üretim, 1953.
(Bu Überweg'in Grundriss der Geschichte der Philosophie'sinin yeniden düzeltilmiş yayımının üçüncü cildidir. Bir başvuru çalışması olarak yararlıdır ve geniş kaynakçaları kapsar. Akışı sürekli okuyuş için pek uygun değildir.)

FULLER, B. A. G. A. *History of Philosophy*. New York, 1945 (düzeltilmiş yayım.)

HEGEL, G. W. F. *Lectures on the History of Philosophy*, İng. çev. E. S. Haldene ve F. H. Simson. Vol. III. Londra, 1895. (Hegel'in felsefe tarihi onun dizgesinin parçasını oluşturur. Bakış açısı Erdman ve Schwegler gibi birçok Alman tarihçiyi etkiledi.)

HEIMSOETH, H. *Metaphysik der Neuzeit*. İki Bölüm. Münih ve Berlin, 1927 ve 1929. (Bu çalışma, A. Baeumler ve M. Schröter tarafından düzenlenen *Handbuch der Philosophie*'de bulunur.)

HIRSCHIBERGER, J. *Geschichte der Philosophie: II. Neuzeit und Gegenwart*. Freiburg i. B., 1952. (Bu Frankfurt-a.M. Üniversitesi'nde bir profesör olan Katolik bir yazar tarafından yapılmış nesnel bir çalışmadır.)

HÖFFDING, H. *A History of Philosophy* (modern), İng. çev. B. E. Meyer, 2 cilt, Londra 1900 (Amerikan tıpkıbasım, 1924).

JONES, W. T. *A History of Western Philosophy*, II, *The Modern Mind*. New York, 1952.

LAMANNA, E. P. *Storia della filosofia: II, Dall'età cartesiana alla Fine dell' Ottocento*. Florence, 1941.

LEROUX, E. ve LEROY, A. *La philosophie anglaise classique*. Paris, 1951.

LEWES, G. H. *The History of Philosophy. II, Modern Philosophy*. Londra, 1867.

MARECHAL, J. *Précis d'histoire de la philosophie Moderne, de la renaisance ë Kant*. Louvain, 1933; düzeltilmiş yayım, Paris, 1951.

MARIAS, J. *Historia de la filosofia*, Madrid, 1941.

MELLONE, S. H. *Dawn of Modern Thought*. Oxford, 1930. (Bu çalışma Decscartes, Spinoza ve Leibniz'i ele alır ve kısa ve yararlı bir giriş oluşturur.)

MEYER, H. *Geschichte der abendländischen Weltanschauung: IV, von der Renaissance zum deutschen Idealismus*. Würzburg, 1950.

MILLER, H. *An Historical Introduction to Modern Philosophy*. New York, 1947.

MORR, C. R. *Locke, Berkeley, Hume*. Oxford, 1931. (Yararlı, kısa bir giriş.)

ROGERS, A. K. *A student's History of Philosophy*. New York, 1954 (üçüncü yayımdan tıpkıbasım.) (Doğrudan ders kitabı.)

RUSSEL, BERTRAND. *History of Western Philosophy and its Connection With Political and Social Circumstances from the Earliest Times to the Present Day*. Londra, 1946, ve tıpkıbasımlar. (Bu cilt alışıl-

mışın ötesinde canlı ve eğlenceli; ama bir dizi önemli felsefeciyi irdeleyişi hem yetersiz hem de yanıltıcı.)

SABINE, G. H. A. *History of Political Theory*. Londra, 194. (Konunun değerli bir incelemesi.)

SCHILLING, K. *Geschichte der Philosophie: II, Die Neuzeit*. Münih, 1953. (Yararlı kaynakçaları kapsıyor.)

SETH, J. *English Philosophers and Schools of Philosophy*. Londra, 1912.

SORLEY, W. R. *A History of English Philosophy*. Cambridge, 1920 (tıpkıbasım 1937).

SOULHE, J. *La Philosophie chrétienne de Descartes à nosjours*. 2 cilt. Paris, 1934.

THILLY, F. *A History of Philosophy*, L. Wood tarafından gözden geçirilmiştir. New York, 1951.

THONNARD, F. J. *Précis d'histoire de la philosophie*. Paris, 1941 (düzeltilmiş yayım.)

TURNER, W. *History of Philosophy*. Boston ve Londra, 1903.

VORLANDER, K. *Geschichte der Philosophie: II, Die Philosophie der Neuzeit bis Kant*, yay. H. Knittermeyer. Hamburg, 1955.

WEBB, C. C. J. A. *History of Philosophy*. Londra (Home University Library), 1915, ve tıpkıbasımlar.

WINDELBLAND, W. A. *History of Philosophy, With especial referance to the Formation and Development of its Problems and Conceptions*, İng. çev. J. H. Tufts. New York ve Londra, 1952 (1901 yayımının tıpkıbasımı.) (Bu dikkate değer çalışma, felsefe tarihini sorunlarını gelişimine göre ele alır.)

WINDELBLAND, W. *Lehbruch der Geschichte der Philosophie,* H. Heimsaeth'in yayımına bir vargı bölümü eşlik eder. "Die Philosophie im 20. Jahrhundert mit einer Uebersicht über den Stand der philosophie-geschichtlichen Forschung." Tübingen, 1935.

WRIGHT, W. K. A. *History of Modern Philosophy.* New York, 1941.

METİNLER

Oeuvres de Descartes, yay. C. Adam ve P. Tannery. 13. cilt. Paris, 1897-1913. (Göndermelerin genellikle yapıldığı ölçün yayım budur.)

Correspondance de Descartes, yay. C. Adam ve G. Milhand. Paris,1936 (Ölçün yayım).

The Philosophical Works of Descartes, İng. çev. E. S. Haldene ve G. R. T. Ross. 2. cilt. Cambridge, 1991-12 (düzeltilmiş yayım, 1934; tıpkıbasım, New York, 1955). (İlk ciltte Rules, Discourses, Meditations Principles bulunuyor, ama gökbilimsel ve fiziksel sorunlarla ilgili pek çok bölüm durumunda yalnızca başlıklar verilir; *Gerçek İçin Araştırma, Ruhun Tutkuları* ve *Bir İzlenceye Karşı Notlar,* İkinci cilt yedi *Karşıçıkışlar* kümesini ve Descartes'ın yanıtlarını, Clerselier'e ve Dinet'ye birer mektubu kapsıyor.

Ouevres et lettres, A. Brinoux tarafından giriş ve notlarla.

A Discourse on Method (Meditations, ve Principles'dan parçalarla), İng. çev. J. Veitch, giriş A. D. Lindsay, Londra, Everyman's Library.

Discourse on Method, New York, 1950.

Discours de la méthode, Metin ve yorum E. Gilson tarafından. Paris, 1939 (2. basım).

Discours de la Méthode, J. Laorte tarafından bir önsöz ve M. Barthelemy tarafından giriş ve notlarla. Paris, 1937.

Discours de la méthode, L. Liard tarafından giriş ve notlarla. Paris, 1942

The Meditations Concerning First Philosophy. New York, 1951.

Meditations de prima philosophia, giriş ve notlar g. Lewis. Paris, 1943.

Entretien avec Burman, Manuscript de Göttingen. Metin düzenleyen, çeviren ve notlandıran C. Adam. Paris, 1937.

The Geometry of René Descartes, İng. çev. D. E. Smith ve M. L. Latham. New York, 1954.

Lettres sur la morale. Metni gözden geçiren ve yayımlayan J. Chevalier. Paris, 1935 (ve 1955).

Descartes: Selections, yay. R. M. Eaton. New York, 1929.

Descartes' Philosophical Writings, seçen ve çeviren M. K. Smith. Londra, 1953.

Descartes: Philosophical Writings. E. Anscombe ve P. T. Geach tarafından, çevrilen ve A. Koyre tarafından bir önsözle yayımlanan bir seçme. Londra, 1954.

ÇALIŞMALAR

ADAM, C. *Descartes, sa vie, son oeuvere.* Paris, 1937.

ALQOUE, F. *La découverie métaphysigue de l'homme chez Descartes.* Paris, 1950.

BALZ, A. G. A. *Descartes and the Modern Mind.* New Haven (U. S. A.), 1952.

SEC T. L. J. *The Method of Descartes.* Oxford, 1952. (Regulae'nin değerli bir incelemesi.)

BRUNSCHVICG, L. *Descartes.* Paris, 1937

CASSIRER, E. *Descartes,* New York, 1941,

CHEVALIER, J. *Descartes.* Paris, 1937 (17. basım.)

DE FINANCE, J. *Cogito cartésien et réflexion thomiste.* Paris, 1946.

DEVAUX, P. *Descartes philosophe.* Brüksel, 1937.

DIJKSTERHUIS, E. J. *Descartes et le carteşianisme hollandais.* Etudes et documents. Paris, 1951.

FISCHER, K. *Descartes and his School.* New York, 1887.

GIBSON, A. B. *The Philosophy of Descartes.* Londra, 1932. (Bu çalışma ve Dr. Keeling'in aşağıda söz ü edilen kitabı İngilizce okuyanlar için değerli birer kaynaktırlar.)

Great Thinkers: VI, Descartes (in Philosophy, 1935.)

GILSON, E. *Index scolastica-cartésien.* Paris, 1912.

La liberté chez Descartes et la théologie. Paris, 1913.

Etudes sur le rôe de la pensée médiévaye dans la formation du systëme cartésien. Paris, 1930.

GOUHIER, H. *La pensée religieuse de Descartes.* Paris, 1924,

GUEROULT, M. *Descartes selon l'ordre des raisons*: 2. cilt Paris, 1953

Nouvelles réflexions sur la preuve ontologique de Descartes. Paris, 1955.

HALDANE, E. S. *Descartes: His Life and Times.* Londra, 1905.

JASPERS, K. *Derscartes: His Life and Times.* Londra, 1905.

JOACHIM, H. M. *Descartes' Rules for the Direction of the Mind,* Oxford, 1956.

KEELING, S. V. *Descartes.* Londra, 1934. (Gibson altındaki nota bakınız .)

LABERTHONNIERE, L. *Etudes sur Descartes.* 2. cilt. Paris, 1935

Etudes de philosophie cartésienne. Paris, 1937. (Bu ciltler L. Canet tarafından yayımlanan Oeuvres de Lab erthonniere'de kapsanır.)

LAPORTE, J. *Le rationalisme de Descartes.* Paris, 1950. (2. basım).

LEISEGANG, H. *Descartes.* Berlin, 1951.

LEWIS, G. *L'individualité selon Descartes.* Paris, 1950.

Le problëme de l'inconscient et le cartésiannisme. Paris, 1950.

MAHAFFY, J. P. *Descartes.* Edinburgh ve Londra, 1982.

MARITAN, J. *Three Reformers: Luther, Descartes, Rousseau.* Londra, 1928.

The Dream of Descartes, İng. çev. M. L. Andison. New York, 1944.

MESNARD, P. *Essai sur la morel de Descartes.* Paris, 1936.

NATORP, P. *Descartes' Erkenntnistheorie.* Marburg, 1882.

OLGIATI, F. *Cartesio.* Milano, 1934.

La filosofia di Descartes. Milano, 1937.

RODIS -LEWIS, G. *La morale de Descartes.* Paris, 1957.

SERRURIER, V. *Descartes, l'homme et le penseur.* Paris, 1951.

SERRUS, C. *La méthode de Descartes et son application à la métaphysique.* Paris, 1933.

SMITH, N. K. *Studies in the Cartesian Philosophy.* Londra, 1902.

New Studies in the Philosophiy of Descartes. Londra, 1953.

VERSFELD, M. *An Essay on the Metaphysics of Descartes.* Londra, 1940.

Descartes üzerine değişik yazarların denemelerini toplayan pekçok kitap vardır.

Cartesio nel terzo contenario del Discorso del metedo. Mileno, 1937.

Congrës Descartes. Travaux du IXe Congres International de Philosophy, yay. P. Bayer. Paris, 937.

Causeries cartesiennes. Paris. 1938.

Descartes. Homenaje en el tercer centenario del Discourso del Métedo. 3. cilt, Buenos Aires. 1937.

Escrios en Honer de Descartes. La plata, 1938.

Not. Gassendi için (opera, Lyons, 1658, ve Florence, 1727) bkz. G. S. Bertt tarafından *The Philosophy of Gassendi.* (New York.1908).

Mersenne için (Correspondance, yay. Mme P. Tannery, düzenleyen ve notlandıran C. De Waard ve R. Pintard, 3. cilt, Paris, 1945-6) bkz. R. Lenoble tarafından *Mersenne ou la naissance du mécanisme.*